

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**VÂHİDÎ'NİN EL-VASÎT ADLI TEFSİRİNDE
FERŞU'L-HURÛF AÇIKLAMALARININ TESPİT
VE DEĞERLENDİRMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

EMİNE ASLAN

İZMİR – 2022

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**VÂHİDÎ'NİN EL-VASÎT ADLI TEFSİRİNDE
FERŞU'L-HURÛF AÇIKLAMALARININ TESPİT
VE DEĞERLENDİRMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

EMİNE ASLAN

DANIŞMAN: DOÇ. DR. İSKENDER ŞAHİN

İZMİR – 2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Vâhidî'nin el-Vasît Adlı Tefsirinde Ferşu'l-Hurûf Açıklamalarının Tespit ve Değerlendirmesi**” adlı çalışmamın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

29.06.2022

Emine ASLAN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

VÂHİDÎ'NİN EL-VASÎT ADLI TEFSİRİNDE FERŞU'L-HURÛF AÇIKLAMALARININ TESPİT VE DEĞERLENDİRMESİ

Emine ASLAN

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Müfessirler, tefsirlerinde yorum çeşitliliğine ulaşmak için kırâat farklılıklarını dikkate almışlardır. Kur'ân lafızlarının sahih okuyuş vecihleri olarak bilinen kırâat ilmi, ilk dönemde kırâat-i seb'a olarak tasnif edilmiş daha sonra da kırâat-i aşere olarak İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ile sistematik hale gelmiştir. Kırâat ilminde, lafızların sistemli ve bir kurala uygun okuyuş farklılıkları olmakla birlikte herhangi bir kurala tâbi olmaksızın işitmeye (sem'a) bağlı farklılıkları da bulunmaktadır. Kur'ân'da tekrarı az olan bu farklılıklara *Ferşu'l-Hurûf* denilmektedir.

Kırâat-i seb'a dikkate alınarak te'lif edilen Ebu'l-Hasen el-Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *el-Vasît* adlı tefsiri çalışmamızın örneklemini oluşturmaktadır. Çalışmamızın amacı; Vâhidî'nin, tefsirinde *Ferşu'l-Hurûf* a dair ortaya koyduğu ve genellikle Arap dilinin verilerine dayandırdığı yaklaşımlarını tespit etmek ve bu yaklaşımların Kur'ân tefsiri üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Metodu ise sosyal bilimler araştırma yöntemlerinden nitel araştırma yöntemidir. Bu yöntemin 'doküman incelemesi' tekniği kullanılarak Vâhidî'nin mânayı etkileyen *Ferşu'l-Hurûf* a dair açıklamaları tespit edilmiş ve tündengelim yöntemiyle bir araya getirilmiştir.

Vâhidî, kırâat-i seb'a içerisine giren ferşî farklılıkların tamamına yakını zikretmiş ve bunların Kur'ân tefsiri üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur. Bazı okuyuşların lehçe farklılığından ibaret olduğunu ve âyetlerin mânası üzerinde bir etkisi bulunmadığını söylemiştir. Bununla birlikte o, âyetlerde mâna zenginliği ve genişlemesine imkân sağlayacak türden ihtilâflara da dikkat çekmiştir. Genellikle okuyuşun hangi imâm ya da râviye ait olduğunu zikretmeyen müfessir, "حجة من قرأ..." ifadesiyle söze başlayarak âlimlerin delilleri hakkındaki yorumunu ortaya koymuştur. Bazen imâ yoluyla bazen de açık şekilde kırâatler arasında tercihte bulunmuştur.

Onun, dil âlimlerinin görüşlerine dayanmak suretiyle mütevâtir olduğu hususunda icmâ bulunan bazı okuyuş şekillerini yanlış görerek reddettiğine rastlamak da mümkündür. Sonuç olarak Vâhidî'nin *el-Vasît* adlı tefsiri, kırâat ilmi açısından incelenmiş ve onun kırâat-i seb'a içerisine giren *Ferşu'l-Hurûf* özelindeki açıklamaları tespit edilip değerlendirilerek okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vâhidî, el-Vasît, Kırâat, Ferşu'l-Hurûf.

ABSTRACT

Master Thesis

Determination and Evaluation of Fersu'l-Hurūf Explanations in al-

Wahidi's Tafsir al-Wasīt

Emine ASLAN

İzmir Katip Celebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

The exegetes have considered the differences of the science of reciting the Qur'ān (qirā'ah) in their Qur'ānic exegesis in order to obtain the diversity of interpretations. In the early periods, the science of qirā'ah, known as the authentic reading of the Qur'ānic words, was classified as qirāat-i seb'a, and then it was systematized as qirāat-i ashare by Ibn al-Jazarī (d. 833/1429). In the science of qirā'ah, besides the systematic and regular reading differences, there are also differences depending on hearing (sam'a) without being subject to any other rule. These differences, which are rare in the Qur'ān, are called *Farsh al-Hurūf*.

The Qur'ānic exegesis named *al-Wasīt* by Ebu'l-Hasen al-Wāhidī (d. 468/1076), which was written in the context of qirāat-i seb'a, is the sample of our study. The aim of our study is to determine the approaches of al-Wāhidī on *Farsh al-Hurūf* in his tafsīr, which he generally bases on the data of the Arabic language. In addition, we aim to reveal the effects of these approaches on the exegesis of the Qur'ān. The method of the study is the qualitative research method, one of the social sciences research methods. With the document analysis technique, al-Wāhidī's explanations on *Farsh al-Hurūf*, which affects the meaning, were determined and these were collected by deduction method.

al-Wāhidī has mentioned almost all the farshi differences included in the qirāat-i seb'a and revealed their effects on the exegesis of the Qur'ān. He emphasized that some qirā'ah are due to dialect differences and have no effect on the meaning of the verses. In addition, he point out the differences in the context of the expansion and wealth of meaning in the verses.

The exegete usually did not mention which imam or narrator the qirā'ah belonged to, but started his speech with the phrase "حجة من قرأ..." and revealed his interpretation of the religious scholars ('ulamā) evidences. He stated his preference among the qirā'ahs, sometimes by allusion and sometimes openly. It has also been determined that he rejected some forms of qirā'ah that there is consensus about being mutawātir in the context of the views of language scholars ('ulamā), claiming that they are wrong. As a result, al-Wāhidī's Qur'ānic exegesis named *al-Wasīt* has been examined in terms of the science of qirā'ah and his explanations regarding qirāat-i seb'a in terms of *Farsh al-Hurūf* have been determined and presented to the reader.

Key Words: al-Wāhidī, al-Wasīt, Qirāat, Farsh al-Hurūf.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X
ÖNSÖZ.....	XI
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI	1
2. ARAŞTIRMANIN METODU.....	1
3. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

VÂHİDÎ'NİN HAYATI VE KİRÂAT-FERŞU'L-HURÛF KAVRAMLARI

1. HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	5
1.1. Hocaları ve Talebeleri	8
1.1.1. Hocaları	8
1.1.2. Talebeleri.....	9
1.2. Eserleri	10
1.2.1. Tefsir İlimine Dair Eserleri	11
1.2.2. Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri	12
1.2.3. Diğer İlimlere Dair Eserleri	13
1.3. el-Vasît Adlı Tefsirinin Kaynakları ve Metodu	14
1.3.1. Kaynakları.....	14
1.3.2. Metodu	16
2. KİRÂAT İLMİ VE FERŞU'L-HURÛF	17
2.1. Kırâat İlmî ve Konusu	18
2.2. Kırâat İlminin Amacı ve Faydası	19
2.3. Kırâat İlminde Ferşu'l-Hurûf	19
2.3.1. Ferşu'l-Hurûf'un Sözlük ve İstîlâhî Anlamı (Kavramsal Analiz).....	20

İKİNCİ BÖLÜM

VÂHİDÎ'NİN EL-VASÎT ADLI TEFSİRİNDEKİ FERŞU'L-HURÛF

AÇIKLAMALARININ TESPİT VE DEĞERLENDİRMESİ

1. SARFÎ İHTİLÂFLAR	24
1.1. Fiillerdeki Sarfî İhtilâflar	24
1.1.1. Mâzî – Muzârî – Emir Olması Yönünden.....	25
1.1.1.1. Fiil-i Mâzî – Fiil-i Emr.....	25
1.1.1.2. Fiil-i Muzârî – Fiil-i Emr	26
1.1.2. Mâ'lûm – Meçhûl Olması Yönünden	27
1.1.3. Bâblarının Farklılaşması Yönünden.....	30
1.2. İsimlerdeki Sarfî İhtilâflar	40
1.2.1. İsm-İ Fâil ile İlgili İhtilâflar	40
1.2.1.1. İsm-i Fâil - İsm-i Mefûl.....	41
1.2.1.2. İsm-i Fâil – Mübâlağa İsm-i Fâil	42
1.2.1.3. İsm-i Fâil - Sıfat-ı Müşebbehe	43
1.2.2. Masdar İle İlgili İhtilâflar	44
1.2.2.1. Masdar - İsm-i Fâil.....	47
1.2.2.2. Masdar - İsm-i Mekân.....	48
1.2.3. İfrâd - Cem' Yönünden İhtilâflar	49
1.3. Kelimelerin Lafız ve Mâna Olarak Farklı Şekillerde Gelmesi Yönünden İhtilâflar.....	52
1.4. Kelimelerin Fiil veya İsim Olarak Okunmasıyla İlgili İhtilâflar	55
2. NAHVÎ İHTİLÂFLAR	56
2.1. Kelimelerin İ'râbındaki İhtilâflar (Merfû' – Mansûb – Mecrûr- Meczûm)....	56
2.1.1. Fiillerin İ'râbı	57
2.1.2. İsimlerin İ'râbı	59
2.2. Zamir İhtilâfları	65
2.2.1. Muhâtab – Gâib.....	66
2.2.2. Muhâtab – Müttekellim	68
2.2.3. Gâib – Müttekellim	70
2.2.4. Müennes (Gâibe) – Müzekker (Gâib)	71
2.2.5. Müfred – Müsennâ	72

2.2.6. Müfred – Cemi‘	73
2.3. Harf (Edat) İhtilâfları	75
3. KELİMELERDE HAZF – İSBÂT YÖNÜNDEN İHTİLÂFLAR.....	78
SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA	85
ÖZGEÇMİŞ.....	90

KISALTMALAR

b.	: bin
bkz.	: bakınız
b.y.	: basım yeri yok
c.	: cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: editör
H.	: hicrî
haz.	: hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı
m.	: miladî
ö.	: ölüm tarihi
r.a.	: radiyallâhu anh
s.	: sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme eden
ts.	: tarihsiz

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'den tevâtür yoluyla nakledilmiş ilâhî bir kitaptır. Kırâat ilmi de harflerin mahreç ve sıfatlarına riâyet ederek bu ilâhî kitabın doğru bir şekilde okunmasını ana hedef olarak belirlemiştir. Yani Kur'ân vahyinin ilk muhatabı olan Hz. Peygamber, ashabına nasıl okuduysa gelecek nesillere aynen o şekilde intikal ettirmiş; diğer bir ifadeyle orijinal halini muhafaza ettirmiştir. Bu sayede Kur'ân-ı Kerîm, hem telaffuzunda hem de mânayla ilişkili kısımda hatalardan korunmuştur.

Tarihî süreç içerisinde arz ve semâ' yoluyla hocadan talebeye aktarılan kırâat ilminde mihenk taşları vardır. Bu âlimler, kırâat ilminin muhafazasında etkili oldukları gibi bu ilmin nakline hizmet etme hususunda da önemli eserler kaleme almışlardır. Onlardan sonra gelen âlimler ise bu eserlerden istifade ile bu ilmin inceliklerine vakıf olabilmişlerdir. Bu inceliklerden biri de kırâat vücûhâtının âyetlerin mânalarına olan etkisidir. Ebu'l-Hasen el-Vâhidî (ö.468/1076) de âyetlerin tefsirinde bu kırâat vecihlerini dikkate almış ve bunu bir yorum zenginliği olarak eseri *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*'e yansıtmıştır.

“Vâhidî'nin el-Vasît Adlı Tefsirinde Ferşu'l-Hurûf Açıklamalarının Tespit ve Değerlendirmesi” adını verdiğimiz tezimizin giriş bölümünde araştırmamızın teknik kısmı olan amaç ve yöntemini açıkladık.

Tezimizin birinci bölümünde, müellifimizin hayatını ve öne çıkan yönlerini ortaya koyduk. Özellikle kırâat olgusunun oluşumunda etkili olan sebep ve şartlara vurgu yaptığımız bu bölümde, müellifin ilmî yönü ve eserleri hakkında da bilgiler sunduk. Devamında ise literatüre dair kırâat ve ferşu'l-hurûf kavramlarının analizini yaptık.

İkinci bölümde ise Vâhidî'nin *el-Vasît* adlı tefsirinde kırâat açıklamalarının tespit ve değerlendirmesini gerçekleştirdik. Bunu yaparken müellifin eserdeki kırâat anlayışını ferşu'l-hurûf özelinde ele aldık. Ferşu'l-hurûfu da sarfî, nahvî ve kelimelerdeki hazf ve isbat açısından sınıflandırdık. Bu bağlamda başlıklar altında dile getirdiğimiz hususları örnekleriyle açıklamaya çalıştık ve kanaatimizi dile getirdik.

Kırâat ilmine dair ferşu'l-hurûf bağlamında Vâhidî'nin el-Vasît adlı eseri özelinde yaptığım bu çalışmanın her aşamasında, ufuk açıcı görüş ve tavsiyelerinden istifade ettiğim danışman hocam Doç. Dr. İskender ŞAHİN'e, tezimin farklı evrelerinde ilmî birikimlerinden yararlandığım hocalarım Prof. Dr. Sevgi TÛTÛN, Dr. Öğr. Üyesi Akif YILDIRIM ve Dr. Ahmed Mohamed el-Sayed HAMIDO'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Emine ASLAN
İzmir - 2022

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Hicrî 5. asır müfessir ve dilcileri arasında önemli bir konuma sahip olan Ebu'l-Hasen el-Vâhidî (ö.468/1076), tefsir ilminde olduğu kadar lügavî ilimlerde de yetkinliğiyle de tanınan bir âlimdir. O, erken yaşlarda başladığı ilim hayatında pek çok ilim halkasına dahil olmuş; birçok rihle gerçekleştirmiş ve alanında şöhret bulmuş hocalardan ders alma fırsatı bulmuştur. Bu durum onun eserlerinde de kendini göstermiştir.

Araştırmanın amacı Vâhidî'nin, tefsirinde ferşu'l-hurûfa dair ortaya koyduğu ve genellikle Arap dilinin verilerine dayandırdığı yaklaşımlarını tespit etmek ve bu yaklaşımların Kur'ân tefsiri üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Nitekim bu açıklamaların tespit edilip ortaya konulması; kırâat ihtilâflarının, Kur'ân lafızlarının tefsiri üzerindeki etkisini görüp değerlendirmek ve bu ihtilâfların Kur'ân âyetlerinin yorumuna kattığı zenginliği bizzat müşahede etmek noktasında son derece mühim bir ameliyedir. Diğer yandan bu ihtilâfları Arap dili kaideleriyle temellendirmek, Kur'ân'ın i'câz yönünün açığa çıkmasına da katkı sağlayacaktır. Akabinde söz konusu açıklamalar değerlendirmeye tabi tutarak okuyucuya sunulacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN METODU

Çalışmanın metodu, sosyal bilimler araştırma yöntemlerinden nitel araştırma yöntemidir. Bu yöntemin 'doküman incelemesi' tekniği kullanılarak Vâhidî'nin mânayı etkileyen ferşu'l-hurûf'a dair açıklamaları tespit edilmiş ve tündengelim yöntemiyle bir araya getirilmiştir. Toplanan bu verilerin analizi, veriler arası ilişki yapılarının tanımlanması ve yorumlanması da 'içerik analizi'ne dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Nitekim tespit aşamasının ardından müfessirin kırâat farklılıkları üzerinde ortaya koyduğu açıklamalar ve tercihler değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Teze başlarken ilk adım araştırma konusunun tespit ve tanımının ortaya konulmasına yönelik olmuştur. Ardından konu ile ilgili literatür taraması yapılmış ve araştırmada başvurmak üzere birincil kaynaklar ile bu kaynakların sentezi niteliğini taşıyan ikincil kaynaklar tespit edilmiştir. Literatür taraması; araştırma probleminin tanımlanmasına ve sınırlandırılmasına yardımcı olması, araştırmayı tarihsel bir perspektife yerleştirmeye olanak vermesi, araştırmada istenmeyen tekrarları önlemesi ve uygun yöntem ve ölçütlerin seçilmesine yardımcı olurken elde edilen bilgilerin bir önceki bilgiler ile ilişkilendirilmesine imkân sunması açısından son derece önemli bir merhaledir.

Bir araştırmacının problemini çözmek amacıyla kullanabileceği her türlü bilgiye veri denir. Bilgi alanlarının çokluğu ve çeşitliliğine bağlı olarak sayısız veriden söz edilebilir. Bu araştırmada kullanılan bir diğer yöntem ise sosyal bilimlerde kullanılan veri toplama yöntemlerinden biri olan belgesel kaynak derlemesidir. Bu yöntemde veriler, araştırmacının konusuyla ilgili mevcut kaynakları gözden geçirerek değerlendirilmesi yoluyla elde edilir. Burada kaynaklar denince akla; kitap, makale, gazete, belge, tutanak, anı, biyografi vb. yazılı eserler gelmelidir. Bu çalışmada da araştırma sonucu elde edilen veriler, ferşî farklılıkların yine araştırmacı tarafından ortaya koyulan türlerine göre Arap dili kâidelerine uygun bir biçimde tasnif edilmesinin akabinde analiz edilmiştir.

Bilimsel araştırma çabasının son halkasını, yapılan araştırma sonucu elde edilen bulguların bir rapor haline getirilmesi oluşturmaktadır. Bu aşamada araştırma süreci içerisinde elde edilen bilgiler, üzerinde uygun biçimlendirmeler yapılmak suretiyle okuyucuya sunulmuştur.

Araştırmada nitel ve nicel araştırma tekniklerinin her ikisinin de kullanılması muhtemeldir. Yukarıda da belirtildiği üzere çalışmanın amacı, Vâhidî'nin *el-Vasît* isimli tefsirinde kırâat farklılıklarına yönelik bulunduğu beyanların tespit edilmesi ve ilmî çerçevede bir değerlendirmeye tabi tutulmasıdır. Bu da ancak hem nitel hem de nicel araştırma tekniklerinin kullanılması ile mümkündür.

3. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Ülkemizde gerek Tefsir gerek Kırâat gerekse Arap Dili ve Belâgatı alanlarında kaleme alınmış tez ve makalelere bakıldığında bazı dil temelli kırâat çalışmalarının bulunduğu görülmektedir. Söz gelimi, Ankara Üniversitesi Tefsir Bilim Dalı'nda Ali TEMEL tarafından 2015 yılında tamamlanan "Dilbilimsel Tefsirlerde Kırâatlere Yaklaşım" isimli doktora tezi, işaret edilen konu üzerinde yapılmış kapsamlı bir çalışma olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde Ebu'l-Hasen el-Vâhidî ve çeşitli tefsirleri üzerine yapılmış tamamlanmış ve halen devam etmekte olan doktora ve yüksek lisans tezleri mevcuttur. Ancak Vâhidî'nin *el-Vasît* adlı eseri üzerinde kırâate dair yer verdiği dil eksenli beyanlara yönelik bir çalışmanın yapılmamış olması, bu tez konusunun seçilmesine etki eden en büyük etken olmuştur. Nitekim Vâhidî'nin söz konusu tefsirindeki kırâate dair beyanları, müstakil olarak ele alınmaya geçecek kadar mühimdir.

Araştırmanın Vâhidî'nin *el-Vasît* isimli eseri özelinde ferşu'l-hurûf bağlamında olması hasebiyle bu kavramın anlam çerçevesini belirlemek adına İbn Mücâhid'e (ö. 324/936) ait *Kitâbü's-Seb'a*'ya, Mekki b. Ebî Tâlib'e (ö. 437/1045) ait *el-İbâne 'an Meâni'l-Kırâat*'e, Ebû 'Amr ed-Dânî'ye (ö. 444/1053) ait *et-Teysîr fi'l-Kırâati's-Seb'a*'ya, Şatıbî'ye (ö. 590/1194) ait *Hırzû'l-Emâni*'ye ve İbn'ül-Cezerî'ye (ö. 833/1429) ait *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr* adlı esere müracaat edilmiştir. Kavramsal çerçevesinin mahiyetini ortaya koyma adına yapılan müracaatların yanında ferşu'l-hurûf bağlamındaki izâhlar noktasında da bu eserler göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca kırâatlerin illet ve delillerinin tespiti için Ebû Alî el-Fârisî'nin *el-Hücce fi 'İleli'l-Kırâ'ati's-Seb'*i, Mekki b. Ebî Tâlib'in *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâ'ati's-Seb'* ve *İlelihâ ve Hucecihâ* isimli eseri, İbn Zencele'nin *Huccetu'l-Kırâat'ı* ve *İbn Ebî Meryem'in el-Mûdah fi Vücûhi'l-Kırâ'at* ve *İlelihâ* adlı eserinden geniş ölçüde istifâde edilmiştir. Diğer yandan son dönemde yapılan çalışmalar da dikkate alınmıştır. Örneklik teşkil etmesi açısından Abdurrahman Çetin'e ait *Yedi Harf ve Kırâatler* adlı eser ayrı bir önem arz etmektedir.

Konunun kavramsal kısmıyla doğrudan alakalı olan *İbn Cuzeyy'in et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl Adlı Tefsîrinin Ferşu'l-Hurûf Açısından Değerlendirilmesi, Kırâat-Anlam İlişkisi Açısından İbn Kesîr Kırâatinde Ferşu'l-Hurûf ve Ferşu'l-Hurûf*

Bağlamında Ebû Amr ile Kisâi'nin Mukayesesi (Kehf ve Meryem Sûresi örneği) adlı yüksek lisans tezleri dikkate alınan çalışmalar arasındadır. Ancak bu çalışmalardan sadece birinde ferşu'l-hurûf'a dair çok kısa bilgi verilmiş, mahiyetine dair geniş açıklamalar yapılmamıştır. Ancak ferşu'l-hurûf konusu merkezinde yapılan tezler arasında *Ferşu'l-Hurûf'un Mahiyeti ve Manaya Etkisi (Yeni Bir Tasnif Denemesi)* adlı yüksek lisans tezi, bu açıdan dikkate değer bir çalışmadır. Çünkü bu çalışmada ferşu'l-hurûf kavramının tarihî seyir içerisinde müellifler tarafından nasıl ele alındığı ve kavramsal analizinin ayrıntıları yer almaktadır. Yine ferşu'l-hurûf bağlamında makale formatında kaleme alınan çalışmalar olmakla birlikte bu çalışmalar, yapılan yüksek lisans tezlerinden daha kapsamlı değildir.

Diğer yandan tespit edilip değerlendirmeye tabi tutulan malzemenin tasnifi gerçekleştirilirken -genellikle yapılan- sûre-âyet bazında bir tasniften ziyâde özgün dilbilimsel bir tasnif ortaya konulmuştur. Bu safhada, sarf ve nahiv eserlerine müracaat edilmesinin yanında Mehmet Dağ'ın *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* adlı eseri, Mehmet Ünal'ın *Kur'ân'ın anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü* adlı çalışması ve Faima İsrailova'nın *Kırâat Vecihlerinin Dilimsel Tefsire Etkisi* adlı çalışmasında oluşturduğu tasnif örneklik teşkil etmiştir.

Vâhidî'nin *el-Vasît* isimli eseri özelinde ferşu'l-hurûf veya kırâat bağlamında herhangi bir araştırmanın olmaması tezimizin özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu çalışma hem alana dair katkı sunacak hem de Vâhidî'nin *el-Vasît* adlı eserinin kırâat ilmi bağlamında ferşu'l-hurûf açısından tanınmasını sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

VÂHİDÎ'NİN HAYATI VE KİRÂAT-FERŞU'L-HURÛF KAVRAMLARI

Bu bölümde Vâhidî'nin doğumu, vefatı, ailesi ve ilmî şahsiyeti hakkında öz bilgilere "Hayatı ve İlmi Kişiliği" başlığı altında yer verilecektir. Akabinde hocaları, talebeleri ve eserleri ile ilgili bilgiler sunulacaktır. Onun, *el-Vasît* adlı tefsirini kaleme alırken kullandığı kaynaklar ve takip ettiği metoda dair tespitler de yine bu başlık altında ele alınacaktır.

Bölümün ikinci kısmında ise kırâat ilminin tanımı, konusu, gayesi ve faydasına yer verilece daha sonra "ferşu'l-hurûf"un kavramsal çerçevesi belirlenecektir. Ferşu'l-Hurûf kavramının kırâat ilmi ile ilişkisi ve bu ilim içerisindeki mâhiyeti de ortaya konulacaktır.

1. HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Vâhidî, İran'a bağlı Horasan eyaletinin Nîşâbur şehrinde doğmuştur.¹ Ancak doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda karşımıza çıkan yetmişli yaşlarında vefat ettiğine dair² bilgidен hareketle onun hicri dördüncü asrın son çeyreğinde doğduğunu söylemek mümkündür.

Tam adı "Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Mettûye Ebu'l-Hasen el-Vâhidî en-Nîsâbûrî"³ olan müfessir, Ebu'l-Hasen el-Vâhidî yahut kısaca Vâhidî

¹ Cemâlu'd-Dîn Abdurrahman b. el-Hasen el-Esnevî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 1. bs (Bağdâd: İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî, 1391), c. 2, s. 539.

² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *el-İber fi Haberi men Ğaber* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), c. 2, s. 324; Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, 1. bs (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), c. 5, s. 292.

³ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 1. bs (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), c. 8, s. 411; Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1978), c. 3, s. 303; Muhammed b. 'Alî b. Ahmed el-

nisbesiyle şöhret bulmuştur. Kaynaklarda belirtildiğine göre kendisine bu nisbenin verilmesi, el-Vâhid b. ed-Dîn b. Mehre ismindeki atasına dayanmaktadır.⁴Aslen İran'ın Sâve şehrinden olan ve ailesinin ticaretle uğraştığı⁵ bilinen müfessir Vâhidî'nin, ilimle meşgul olan Ebu'l-Kasım Abdurrahman isminde bir abisi ve Ebu Bekr Sa'd adında bir kardeşi olduğu bilinmektedir.⁶

Vâhidî okul çağına geldiğinde Ebû Ömer Sa'îd b. Hibetullah (ö. 502/1108)'ın kütübüne devam ederek orada yazıyı öğrenmiş ve Kur'ân'ı ezberlemiştir.⁷ Onun bir sonraki durağı yine Nişâbur'da yer alan, İmâm Ebû Bekr b. İshâk es-Sıbgî (ö. 342/954)'nin kurduğu ve adına "Dâru's-Sünne" denilen bir medrese olmuştur. O, buradaki hocalardan semâ' ve imlâ yoluyla hadîs almıştır.⁸ Bununla birlikte müfessir, yine gençlik döneminin başlarında Ebû'l-Hasen ed-Darîr isimli âlimin nahiv derslerine katılmıştır.⁹

Bazı kaynaklarımızın da belirttiği üzere Vâhidî, hayatında pek çok ilim seyahati gerçekleştirmiş¹⁰ ve birçok hocadan ilim almıştır. Ancak okuyucuyu usandırma kaygısı sebebiyle eserlerinin mukaddimelerinde bu hususun ayrıntılarına yer vermemiştir. Kendisi *el-Basît* isimli eserinin mukaddimesinde bu durumu şöyle izâh eder: "Gerek Nişâbûr'da gerekse bulunduğum diğer şehirlerde kendileriyle görüştüğüm ve kendilerinden ilim aldığım hocaların isimlerini zikrecek olsam mesele uzar, okuyucu usanır."¹¹

Mâlikî Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), c. 1, s. 394; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâ'ü'l-Mü'ellifin ve Âsârü'l-Muşannifin* (Lübnan: Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, t.y.), c. 1, s. 692.

⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, c. 3, s. 304.

⁵ Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erib 'ilâ Ma'rifeti'l-Edib*, 1. bs (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993), c. 4, s. 1659.

⁶ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Aḥmed b. Muḥammed b. 'Alî en-Nîsâbûrî el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 1. bs (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Cedîd, 1969), s. 5.

⁷ Cevdet Muhammed Muhammed el-Mehdî, *el-Vâhidî ve Menhecuhû fi't-Tefsîr*, 1. bs (Kâhire, 1978), s. 63.

⁸ Mehdi, *el-Vâhidî ve Menhecuhû fi't-Tefsîr*, s. 64.

⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, c. 4, s. 1160.

¹⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, c. 4, s. 1660.

¹¹ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Aḥmed b. Muḥammed b. 'Alî en-Nîsâbûrî el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, 1. bs (Riyad: 'İmâdetu'l-Bahs el-'İlmî, 2009), c. 1, s. 425.

Amelde Şâfi'î mezhebine tâbî olan¹² ve yaşadığı yüzyılda başta tefsir, nahiv olmak üzere birçok ilim dalında adından söz ettiren Vâhidî, hicrî 468 (m. 1076) yılında yine doğup yetiştiği şehir olan Nişâbur'da vefat etmiştir.¹³

İlim erbâbı tarafından “tefsirde asrının birincisi”, “nahiv ve lügatta asrının önde geleni” gibi vasıflara layık görülen müfessir, medreselerde yıllarca dersler okutmuş; çeşitli yollarla ve çeşitli alanlarda edindiği birikiminden birçok kimsenin faydalanmasına da imkân sağlamıştır.¹⁴ Bir yandan da sahip olduğu ilmi yazıya aktarmak suretiyle gerek döneminde gerekse sonraki dönemlerde yaşayan insanların istifade edebilecekleri birçok eser ortaya koymuştur. Vâhidî'nin kaleme aldığı tefsirler üzerinde araştırmalar yapan Cevdet Muhammed el-Mehdî'nin ifade ettiğine göre Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210), Ebû Hayyân (ö. 745/1344), Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570), Şehâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî (ö.1270/1854) gibi müfessirler Vâhidî'nin eserlerini temel kaynak olarak kullanmışlardır.¹⁵

Ebû'l-Hasen el-Kuhunduzî, Ebû İmrân el-Mâlikî, Ebu'l-Fazl el-Arûzî gibi döneminin en meşhur âlimlerinden nahiv, sarf, meânî ve lügat dersleri alan müfessir¹⁶ Arap dilinde temâyüz etmiş ve bu alanlardaki derin bilgisi te'lif ettiği tefsirlerine de yansımıştır. İbn Teymiyye de *Minhâcu's-Sunne*'sinde Vâhidî'nin Arap diline, hocası Sa'lebî'den ve İmâm Beğavî'den daha çok hâkim olduğunu belirtmiştir.¹⁷

Vâhidî'yi ilmî açıdan metheden âlimler bulunduğu gibi sûrelerin başında zayıf ve hatta mevzû hadisler rivâyet ettikleri gerekçesiyle hem onu hem de hocası Sa'lebî'yi tenkit eden ve onları hadis ilminde zayıf gören âlimler de bulunmaktadır.¹⁸

Vâhidî'nin ilmî şahsiyetinin oluşup şekillenmesinde onun Nişâbur'da doğup büyümesinin önemli etkileri bulunduğu söylenebilir. Nitekim bu şehir, tarih boyunca

¹² İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, c. 5, s. 292.

¹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, c. 3, s. 304; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, c. 5, s. 292.

¹⁴ Ebû'l-Hasan 'Alî b. Yûsuf el-Kıftî el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ 'Enbâhi'n-Nuhât* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1406/1982), c. 2, s. 223; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huğayrî es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât* (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, t.y.), c. 2, s. 145.

¹⁵ Mehdi, *el-Vâhidî ve Menhecuhû fî't-Tefsîr*, s. 412-437.

¹⁶ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf*, c. 1, s. 417-421.

¹⁷ Ebû'l-'Abbâs Taqıyyüddîn Ahmed b. 'Abdilhâlim b. Mecdiddîn 'Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmi's-Şî'a el-Kaderiyye* (b.y.: y.y., 1406/1986), c. 7, s. 312.

¹⁸ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sunnet*, c. 7, s. 12-13, 34, 91, 177, 300, 311, 355, 434.

gerek siyasî gerekse ilmî açıdan önemli hadiselerle ev sahipliği yapmıştır. Devrin önemli şahsiyetlerinden biri olan vezir Nizâmülmülk, Vâhidî'ye izzet-i ikrâmda bulunmuş, onu ta'zîm etmiştir.¹⁹ Diğer yandan bu şehrin diğer bazı ilim merkezlerine yakın konumda bulunması, Vâhidî'nin ilim tahsil etme sürecine olumlu yönde etki eden diğer hususlardandır.

1.1. Hocaları ve Talebeleri

1.1.1. Hocaları

Vâhidî'nin Nişâbur ve diğer şehirlerde birçok hoca ile bir araya gelip onlardan ilim tahsil ettiğini ancak sözü uzatıp okuyucuyu sıkmamak gayesiyle bütün hocaların isimlerini zikretmekten imtinâ ettiğini daha önce ifade etmiştik. Biz de bu sebeple müellifin yaklaşımına uyup yalnızca bir kısmına yer vereceğiz.

1- Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Mahmiş ez-Ziyâdî el-Fakîh eş-Şâfiî (ö. 410/1020)

Dönemin Nişâbur muhaddis ve fakîhlerinin önde gelenlerinden olan Ebû Tâhir, Arap diline vâkıf bir âlimdir.²⁰ Vâhidî, kendisinden hadis nakletmiştir.²¹

2- Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Arûzî (ö. 416/1026)

Edebiyatta önemli bir şahsiyet olan Arûzî, Vâhidî'nin lügat ve edebiyat alanlarında hocalığını yapmıştır.²²

3- Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Kuhunduzî (ö. 420/1029[?])

Vâhidî'nin Arapça hocalarından biri²³ olan Kuhunduzî, kendi döneminde nahiv ilminin inceliklerini ve Arap dilinin hakikatlerini iyi bilen bir âlimdir.

4- Ebû Bekr Ahmed b. el-Hasen el-Hîrî (ö. 421/1030)

Daha önce zikri geçen Dâru's-Sünne medresesinin kurucusu Ebû Bekr el-Hîrî; hadis, fıkıh, kelâm gibi birçok ilimde Horasan'ın önde gelen ilim adamlarındandır.²⁴

¹⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, c. 4, s. 1660; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥât*, c. 2, s. 145.

²⁰ Tâcuddîn 'Abdulvehhâb b. Taqıyyuddîn es-Subkî Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kubrâ*, 2. bs (b.y.: Hicru li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 1413), c. 4, s. 198.

²¹ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'* (Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 1427/2006), c. 13, s. 453; Şemsüddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, c. 1, s. 394.

²² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, c. 4, s. 1660; Şemsüddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, c. 1, s. 394.

²³ Şemsüddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, c. 1, s. 394; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, c. 5, s. 292.

5- Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî (ö. 427/1036)

Sa'lebî, müfessir ve edipliğinin yanında i'râb ve kırâat vecihlerine vâkif bir şahıs²⁵ olarak da telakki edilmiştir. Vahidî'nin tefsir ilmindeki hocasıdır.²⁶

6- Ebû Osmân Sa'îd b. Muhammed el-Hîrî ez-Za'ferânî (ö.427/1036)

Kırâat ilminde önemli bir mevkide bulunan Za'ferânî Vâhidî'nin kırâat hocasıdır.

7- Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Fârisî (ö. 430/1038)

Ebu'l-Hasen el-Fârisî, kırâatı arz ve semâ' yoluyla İbn Mihrân en-Nîsâbûrî'den almıştır.²⁷ Vâhidî kırâat hocalarını sayarken onun ismini de zikretmiştir.²⁸ Onun *el-Hücce fî 'İleli'l-Kırâ'ati's-Seb'* adlı eseri kırâat vecihlerinin illetini tespit etmede başvurulacak önemli bir eserdir.

8- Ebu'l-Hasen İmrân b. Mûsâ el-Mağribî el-Mâlikî eş-Şerîf (430/1038 [?])

Vâhidî'nin nahiv ilmindeki hocalarından biridir.²⁹

9- Ebû Ömer Sa'îd b. Hibetullah b. Muhammed b. el-Huseyn el-Bistâmî (ö. 502/1108)

Vâhidî'nin ilk hocasıdır.³⁰ O, hattı ilk defa onun yanında öğrenmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzetmiştir.

10- Ebu'l-Kâsım Alî b. Ahmed el-Bustî

Vâhidî'nin kırâat hocalarından biridir.³¹ İbnü'l-Cezerî onu, İbn Mihrân en-Nîsâbûrî (ö. 381/992)'nin talebesi ve Vâhidî'nin hocası olarak zikreder.³²

1.1.2. Talebeleri

Vâhidî'nin ilimde belli bir seviyeye geldikten sonra medreselerde yıllarca dersler okutup talebe yetiştirdiğinden “Hayatı ve İlmî Şahsiyeti” bölümünde

²⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, c. 13, s. 102.

²⁵ Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ 'Enbâhi'n-Nuhât*, c. 1, s. 154.

²⁶ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf*, c. 1, s. 419; Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ 'Enbâhi'n-Nuhât*, c. 1, s. 155.

²⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'* Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351/1932, c. 1, s. 572.

²⁸ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf*, c. 1, s. 422.

²⁹ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf*, c. 1, s. 421.

³⁰ Mehdî, *el-Vâhidî ve Menhecuhû fî't-Tefsîr*, s. 19.

³¹ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf*, c. 1, s. 421.

³² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'*, c. 1, s. 523.

bahsetmiştik. Onun yetiştirdiği talebeler çeşitli ilim dallarında temâyüz etmişlerdir. Burada onların birkaçını zikretmekle yetineceğiz.

1- el-İmâmu'l-Fakîh Abdulcebbâr b. Muhammed İbn Ahmed el-Havârî (ö. 553/1158)

Subkî'nin *Tabakât*'ında belirttiğine göre o İmâmu'l-Harameyn el-Cuveynî'den fıkıh dersleri almış Nîşâbur el-Menî'î Câmîi'nde imâmlık görevinde bulunmuştur.³³ Vâhidî'den hadis alan talebelerin en büyüğü olarak kabul edilmektedir.

2- Ebû Nasr Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Ergiyânî (ö. 528/1134)

Cuveynî'den fıkıh dersleri alan ve bu alanda önemli bir seviyeye ulaşan el-Ergiyânî, Vâhidî'den hadis almıştır.³⁴

3- Ömer b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Abdullah el-Hatîb el-Ergiyânî (ö. 534/1140)

Ömer el-Ergiyânî de kardeşi Ebû Nasr el-Ergiyânî ve Abdulcebbâr el-Havârî gibi Cuveynî'de fıkıh okumuş ve Vâhidî'den hadis öğrenmiştir.³⁵ Diğer yandan Vâhidî'nin *Esbâbü'n-Nüzûl* adlı eserini rivâyet etmiştir ki muhakkik Seyyid Sakar, bu eseri tahkîkinde onun rivâyetini esas almıştır.³⁶

4- Ebu'l-Kâsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre el-Hüzelî el-Mağribî (ö. 465/1073)

Kırâat ilminde *el-Kâmil fi'l-Kırâ'ât* isimli eserin sahibi olan Hüzelî, meşhur ve şâz kırâatleri tahsil için ilim seyahatlerinde bulunmuştur.³⁷ Kendilerinden kırâat aldığı hocalardan biri de Vâhidî'dir.³⁸

1.2. Eserleri

Vâhidî; başta tefsir olmak üzere Kur'ân ilimleri, nahiv, edebiyat ve megâzî gibi birçok alanda eser vermiş; eserleri İslâm dünyasında şöhret bulmuş bir âlimdir. Aşağıda müfessirin eserlerine genel hatlarıyla yer vereceğiz.

³³ Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, c. 7, s. 144.

³⁴ Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, c. 6, s. 108.

³⁵ Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, c. 7, s. 248.

³⁶ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 34.

³⁷ Zehebî, *el-İber fi Haberi men Ğaber*, c. 2, s. 320; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, c. 2, s. 398.

³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, c. 2, s. 399.

1.2.1. Tefsir İlmine Dair Eserleri

1- *el-Basît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*

Vâhidî'nin en hacimli tefsiri olan bu eserin yaklaşık 16 ciltten meydana geldiği söylenmiştir.³⁹ Kıfî bu tefsirden, et-tefsiru'l-kebîr (büyük tefsir) vasfıyla söz etmiştir. Ayrıca “Bu tefsiri okuyan kimse ondaki ilmin miktarını idrak eder.”⁴⁰ demek suretiyle eserin Arap dili kâideleri kullanılarak te'lif edilmiş bir eser olduğuna dikkat çekmiştir.

2- *el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kur'ân'l-Azîz*

Müfessirin muhtasar yapıdaki bu tefsiri de en az diğer tefsirleri kadar teveccühe mazhar olmuş ve şöhret kazanmıştır. Hatta dil itibariyle her seviyeden insana uygun olduğundan fayda sağlama noktasında daha geniş bir kitleye hitap ettiği söylenebilir. İlk defa 1305 yılında Mısır'da basılmıştır.⁴¹

3- *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*

İsminden de anlaşılacağı üzere orta hacme sahip bir tefsirdir. Kendisinin ifadesine göre müfessir bu eserini, orta hacimli bir eser ortaya koymak gayesiyle *el-Basît* ve *el-Vecîz* adlı tefsirlerinden sonra te'lif etmiştir.⁴² Vahîdî'nin *el-Vasît*'i kaleme alırken başvurduğu başlıca kaynaklar Kur'ân-ı Kerîm, hadis-i şerifler; tâbiîn, etbâu't-tâbiîn ve onlardan sonra gelenlerin tefsirleri, meâni ehlinin tefsirleri, dil ulemâsının eserleri ve kırâat kitaplarıdır.⁴³

4- *el-Hâvî li Cemî'il Me'ânî fi't-Tefsîr*

Kâtip Çelebî *Keşfu'z-Zunûn*'da bu eserin, müellifin yukarıda zikrettiğimiz üç tefsirinin toplamı olduğunu söylemiştir.⁴⁴ Cevdet Muhammed el-Mehdî'ye göre bu ifade iki yönde anlaşılabilir: Birincisi; Vâhidî'nin *el-Basît*, *el-Vecîz* ve *el-Vasît* tefsirlerini içeren *el-Hâvî li Cemî'il Me'ânî fi't-Tefsîr* adında musannef bir eseri olduğu; ikincisi ise bu isimlendirmenin bu üç eseri “ismen” şâmil olduğudur.

³⁹ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, c. 5, s. 292.

⁴⁰ Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ 'Enbâhi'n-Nuḥât*, c. 2, s. 223.

⁴¹ Mehdî, *el-Vâhidî ve Menhecuhû fi't-Tefsîr*, s. 90.

⁴² Ebu'l-Hasen Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), c. 1, s. 50.

⁴³ Vâhidî, c. 1, s. 18-20.

⁴⁴ Muştafâ b. 'Abdullâh Hâcî Halife Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Muşennâ, 1941), c. 1, s. 629.

Mehdî'ye göre isabetli olan birinci ihtimaldir. Diğer bir ifadeyle ona göre müfessirin; *el-Basît*, *el-Vecîz* ve *el-Vasît* adlı tefsirlerini kapsayan *el-Hâvî li Cemî'il Me'ânî fi't-Tefsîr* adında müstakil bir te'lifi bulunmaktadır.⁴⁵

5- Meâni't-Tefsîr – Müsnedu't-Tefsîr – Muhtasaru't-Tefsîr

Bu eserler Vâhidî'nin *el-Vasît* adlı tefsirinde atıfta bulunduğu⁴⁶ ancak bugün elimizde bulunmayan tefsir ilmine dair eserlerdir.

6- Câmi'ul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân

Brockelman Vâhidî'ye ait bu isimde bir eser olduğunu ve İstanbul Damat Paşa Kütüphanesi 191. numarada kayıtlı bulunduğunu belirtmiştir.

1.2.2. Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri

1- Esbâbü'n-Nüzûl

Müfessirin bu eseri, Kur'ân ilimleri alanında te'lif edilmiş en önemli eserlerden biridir.⁴⁷ İlk defa 1315/1897 senesinde Mısır'da basılmıştır. 1389/1969 yılında ise Mısırlı âlim Seyyid Ahmed Sakr tarafından tahkikli olarak neşri gerçekleştirilmiştir.⁴⁸ Müfessir Zerkeşi de *el-Burhân*'da bu eserin, esbâbü'n-nüzûl alanındaki en meşhur eser olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁹

2- Nefyu't-Tahrîf 'ani'l-Kur'âni's-Şerîf

Vâhidî'nin biyografisine yer veren kaynakların çoğu bu eserden bahsetmiş⁵⁰ ancak kütüphanelerin hiçbirinde bu esere rastlanmamıştır.

3- Mukâtilu'l-Kur'ân

Müfessirin hayatına dair bilgi veren eserlerin hiçbirinde bu eserin adı geçmemiştir. Bununla birlikte Seyyid Ahmed Sakr *Esbâbü'n-Nüzûl*'e yazdığı mukaddimede, İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393)'nin *Letâifu'l-Maârif* inde

⁴⁵ Mehdî, *el-Vâhidî ve Menhecuhû fi't-Tefsîr*, s. 158.

⁴⁶ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 50.

⁴⁷ Ebu'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûfî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2006), c. 1, s. 108; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2017), s. 89.

⁴⁸ Mehdî, *el-Vâhidî ve Menhecuhû fi't-Tefsîr*, s. 94.

⁴⁹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân* (b.y.: Dâru 'İhyâ'î'l-Kutubi'l-'Arabîyye, 1376/1957), c. 1, s. 22.

⁵⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c. 13, s. 453; Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, c. 5, s. 241; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, c. 5, s. 292.

Vâhidî'nin *Mukâtilu'l-Kur'ân* adlı eserinden nakilde bulunduğu gerekçesiyle bu eserin hicrî 8. asrın sonlarına kadar mevcut olduğunu ifade etmiştir.⁵¹

4- *Fezâilu'l-Kur'ân*

Kâtip Çelebi, Şemseddin İbn Tolun'un Vâhidî'nin bu eserinden kırk hadis naklettiğini söylemiştir.⁵² Cevdet Muhammed el-Mehdî'ye göre bu bilgi, söz konusu eserin Kur'ân'ın fazîletlerine dair mevrûd hadisleri içerdiğine delâlet etmektedir.⁵³

5- *Risâletun fî Şerefi 'İlmi't-Tefsîr*

Vâhidî'nin tefsir ilmiyle uğraşmanın fazîletleri, tefsir öğrenen ve öğretenin konumu ile ilgili hadis ve haberleri zikrettiği eseridir.⁵⁴

1.2.3. Diğer İlimlere Dair Eserleri

1- *el-İğrâbu fî'l-İ'râb*⁵⁵

2- *Şerhu Dîvâni'l-Mutenebbi*⁵⁶

3- *et-Tahbîr fî Şerhi Esmâillâhi'l-Husnâ*⁵⁷

4- *Tefsîru Esmâi'n-Nebî Sallallâhu aleyhi ve Sellem*⁵⁸

5- *Kitâbu'l-Meğâzi*⁵⁹

6- *Kitâbu'd-Da'avât ve'l-Mahsûl*⁶⁰

⁵¹ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 21.

⁵² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1277.

⁵³ Mehdi, *el-Vâhidî ve Menhecuhû fî't-Tefsîr*, s. 95.

⁵⁴ Mehdi, *el-Vâhidî ve Menhecuhû fî't-Tefsîr*, s. 95.

⁵⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, c. 4, s. 1660; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, c. 13, s. 453; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, c. 5, s. 292; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, c. 2, s. 145.

⁵⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, c. 13, S. 453; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, c. 3, s. 303; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, c. 1, s. 305.

⁵⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, c. 13, s. 453.

⁵⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, c. 4, s. 1660; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, c. 13, s. 453; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, c. 5, s. 292.

⁵⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, c. 4, s. 1660; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, c. 13, s. 453; Zehebî, c. 5, s. 292.

⁶⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, c. 4, s. 1660. Bu eser bazı tabakât eserlerinde "Kitâbu'd-Da'avât" adıyla da anılmıştır. Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, c. 13, s. 453; Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyeti'l-Kubrâ*, c. 5, s. 241; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, c. 1, s. 395.

1.3. El-Vasît Adlı Tefsirinin Kaynakları ve Metodu

1.3.1. Kaynakları

Bir eserin dayandığı kaynakları bilmek, o eserin mahiyeti hakkında bize bilgi verir. Bu sebeple Vâhidî'nin *el-Vasît*'i te'lif ederken yararlandığı kaynakları tespit etmek, tefsirinde takip ettiği yol ve metodu ortaya koyma açısından son derece önemlidir. Onun kullandığı kaynakları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Kur'ân-ı Kerîm: Vâhidî bazı Kur'ân âyetlerini açıklarken yine âyetlerden faydalanmış; diğer bir ifadeyle Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etmiştir. Örneğin Şuarâ Sûresi 55. âyette yer alan الغائط lafzının “gazap, öfke” anlamlarını ifade eden الغضب mânasına geldiğini söyledikten sonra تَكَادُ تَمَيَّرُ مِنَ الْغَيْظِ (Neredeyse öfkesinden çatlayacak...) ⁶¹ âyetini buna delil olarak getirmiştir. ⁶² Bununla birlikte müfessirin bu tutumunu kırâat vecihlerinin izâhında da görmek mümkündür. Nitekim o, Nisâ Sûresi 94. âyeti tefsir ederken “السلام” lafzındaki kırâat ihtilâfına yer vermiştir. Lafız السَّلَام şeklinde okunduğunda âyetin mânasının “Sizi (bu selam ile) selamlayan kimseye ‘sen mü’min değilsin’ demeyin...” şeklinde olduğunu, السَّلْم şeklinde kırâat edilmesinin ise âyete “Size (Müslümanlara) yumuşak başlılık ve teslimiyet gösteren kimseye ‘sen mü’min değilsin’ demeyin...” mânası kattığını ifade etmiştir. Ardından السَّلْم lafzının bu şekilde anlaşılmasını, وَالْقَوُّ إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلْمُ (Allah'ın emrine teslim olurlar...) ⁶³ âyetiyle delillendirmiştir. ⁶⁴

2- Hadîs-i Şerîf: *el-Vasît* incelendiğinde müfessir Vâhidî'nin, âyetlerin tefsirinde Hz. Peygamber'den nakledilen hadislere yüksek oranda yer verdiği görülmektedir. Örneğin Bakara Sûresi 189. âyette geçen قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ (...De ki o (hilaller), insanlar ve (özellikle) hac içindir...) ibâresinden sonra Hz. Peygamber'in “Allah hilâlleri insanlar için vakit ölçüsü kılmıştır. Bu sebeple oruca erken başlamayın (hilâlin görünmesini bekleyin). Hilâli gördüğünüzde oruca başlayın ve onu tekrar gördüğünüzde iftâr edin. Eğer hava kapalı olur da görünmezse o halde içinde bulunduğunuz ayı otuz güne tamamlayın.” hadisini zikretmiştir. ⁶⁵ Ayrıca Vâhidî'nin bazı kırâat ihtilâflarını da hadislerle temellendirdiği olmuştur. Buna örnek

⁶¹ Mülk, 67/8.

⁶² Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 354.

⁶³ Nahl, 16/87.

⁶⁴ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 2, s. 102.

⁶⁵ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 290.

olarak da Bakara Sûresi 219. âyette قُلْ فِيهِمَا إِيْمٌ كَبِيْرٌ (...De ki o ikisinde insanlar için büyük bir kötülük vardır...) ifadesi قُلْ فِيهِمَا إِيْمٌ كَثِيْرٌ (...De ki o ikisinde pek çok kötülük vardır...) şeklinde de kırâat edilmiştir. Müfessir إِيْمٌ كَثِيْرٌ kırâatının illetini ortaya koymak gayesiyle Hz. Peygamber'in içki sebebiyle on kişiyi lanetlediği rivâyeti⁶⁶ nakletmiş ve hadiste yer alan on sayısının bu kötülüklerin çokluğuna delil kabul edileceğini ifade etmiştir.⁶⁷

3- Sahâbe Kavli: *el-Vasît*'te Vâhidî, başta İbn Abbâs'ın sözleri olmak üzere sahâbe sözlerini yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bu durumun tefsirine değer kattığını söylemek yanlış olmaz. Örneğin müfessir, Nahl Sûresi 27. âyette geçen أُوْتُو الْعِلْمَ (kendilerine ilim verilenler) ile kastedilenin kimler olduğu noktasında İbn Abbâs'ın bu kimselerin melekler olduğu yönündeki görüşünü nakletmiştir.⁶⁸

4- Tâbi'ûn Tefsirleri: Tefsirde Mücâhid, İkrime, Hasan-ı Basrî, Katâde, Dahhâk gibi tabiûn döneminin önde gelen müfessirlerinin sözleriyle de sıkça karşılaşmak mümkündür. Örneğin o, Furkân Sûresi 63. âyette yer alan وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا ifadesindeki "المهون" kelimesinin lügat mânasına yer verdikten sonra Hasan, Atâ, Dahhâk ve Mukâtil'in görüşlerini; ardından Katâde'nin görüşünü zikretmiştir. Onlara göre bu âyette bahsedilen kişiler; yumuşak huylu, tevâzû sahibi ve sakinlikle yürüyen kimselerdir. Katâde ise bunların Allah'ın yüceliğine karşı tevâzû gösteren kimseler olduğu görüşündedir.⁶⁹

5- Etbâ'u't-Tâbi'ûn ve Sonrakilerin Tefsirleri: Vâhidî eserinde, etbâ'u't-tâbi'ûn müfessirlerinden Kelbî, Süfyân b. Uyeyne, Mukâtil b. Süleymân gibi zâtların sözlerine de yer vermiştir. Örneğin Mü'minûn Sûresi 29. âyette geçen مُنْزَلًا lafzının "iniş (inzâl)" yahut "inilecek yer, mekân" olarak mâna vermenin câiz olduğunu söylemiştir. Devamında da Mukâtil'e göre mübârek bir inişten maksadın "nesillerinin çoğalması"; Kelbî'ye göre ise mübârek bir mekândan maksadın "suyu ve ağaçları bereketli olan bir yer" olduğu görüşünü nakletmiştir.⁷⁰

6- Meânî Ulemâsının Eserleri: Vâhidî, başta Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) ve Zeccâc (ö. 311/923) olmak üzere Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö.

⁶⁶ İbn Mâce, "Eşribe", 6.

⁶⁷ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 323.

⁶⁸ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 60.

⁶⁹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 345.

⁷⁰ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 289.

209/824 [?] Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]), Ebû Bekr İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), Hâlid b. Abdullah el-Ezherî (ö. 370/980) gibi meânî ilminin önde gelen şahsiyetlerinin görüşlerine eserinde yer vermiştir. Bunu bazen kendi görüşünü desteklemek bazen de mesele hakkında ortaya atılan farklı görüşleri sunmak için yapmıştır. Örneğin müfessir Tevbe Sûresi 24. âyette geçen عَشِيرَاتُكُمْ lafzının عَشِيرَاتُكُمْ şeklindeki kırâatini hoş karşılamadığını söylemiş; bunu Ahfeş'in, Arapların عَشِيرَةٌ lafzının cem'isi olmak üzere عَشِيرَاتٌ değil عَشَائِرٌ lafzını kullanmaları yönündeki ifadesine dayandırmıştır.⁷¹ Diğer yandan Vâhidî Tevbe Sûresi 17. âyette yer alan ve okunuşunda ihtilâf bulunan lafzı مَسْجِدٍ şeklinde müfred olarak kırâat edenlerin delilleri olarak yine Tevbe Sûresi'nin 19. âyetinde yer alan وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ifadesini göstermiş ve bu kırâattaki mescidden maksatın Mescid-i Harâm olduğunu söylemiştir. Ardından el-Ferrâ'nın مَسْجِدٌ ve مَسَاجِدٌ kırâatleri arasında mâna bakımından bir fark bulunmadığına işaret etmek üzere ortaya koyduğu "Araplar bazı durumlarda tekil ile çoğulu, çoğul ile de tekili kastetmişlerdir." şeklindeki görüşünü zikretmiştir.⁷²

7- Dil Âlimlerinin Eserleri: Müfessir eserini te'lif ederken nahvî ve sarfî bazı meselelere temas etmiş; bunu yaparken Sîbeveyh (ö. 180/796) ve Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) gibi önde gelen nahivcilerin görüşlerinden istifâde etmiştir. Örneğin Mü'minûn Sûresi 52. âyetteki ferş ihtilâfını izâh ederken "Lafız fethalı elif ve şeddeli nûn ile نٌ olarak okunduğunda öncesindeki âyette yer alan ب harf-i cer'ine ma'tûftur. Bu görüş Halîl b. Ahmed ile Sîbeveyh'e aittir ve bu kırâatle âyetin takdîri "Çünkü bu sizin ümmetiniz tek bir ümmettir..."⁷³ demek suretiyle kendi görüşünü bu âlimlerin görüşleriyle desteklemiştir.

8- Kırâat Âlimlerinin Eserleri: Müfessir eserinde ele aldığı bazı kırâat ihtilâflarını Ebû Alî el-Fârisî başta olmak üzere kendilerinden ders aldığı kırâat hocaların eserlerinden de istifade ederek izâh etmiştir.

1.3.2. Metodu

Vâhidî, bir sûrenin tefsirine başlamadan önce söz konusu sûrenin nüzûlü sebepleri bağlamında Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiûn ve onlardan sonra gelenlerden

⁷¹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 2, s. 486.

⁷² Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 2, s. 482.

⁷³ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 292.

nakledilen rivâyetlere yer vermiştir. Yalnızca Fatıha Sûresi için “فصل في بيان نزول” (Fatıha Sûresi’nin Nüzûlünün Açıklanması Bölümü) adıyla bir başlık açmıştır. Diğer sûrelerin nüzûl sebeplerini zikretmek için ayrı bir başlık açmamıştır. Şâyet sûrenin fazîletine dair haberler mevcut ise onları da hemen altında zikretmiştir.

Amelde Şâfi’î, îtikatta Eş’ârî olan Vâhidî, zaman zaman fikhî meselelere de değinmiştir. Kırâat ihtilâflarının sebep olduğu fikhî konularda, hüküm çıkarmada Şâfi’î mezhebinin delillerine uygunluk arz eden kırâatleri tercih etmesi dikkat çekicidir. Nisâ Sûresi 43. âyette iki okunuş şekli bulunan لَمَسْتُمْ fiili yerine لَمَسْتُمْ şeklindeki kırâati tercih etmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Aynı zamanda o, âyetlerde geçen bazı kelimelerin iştikâk ve anlamlarıyla ilgili bilgiler sunmuş; âyetleri nahiv ilmi açısından değerlendirmeye tabi tutmuştur.

Vâhidî, *el-Vasît*’te, Kur’ân’ın bazı âyetlerinde yer alan ve yedi mütevâtir kırâat içerisinde bulunan bazı usûlî-ferşî ihtilâflara da yer vermiştir. Genellikle okuyuşun kime ait olduğunu zikretmeyen müfessir, “حجة من قرأ...” ifadesiyle söze başlayarak âlimlerin delillerini tespit etmeye çalışmıştır. Bazen imâ yoluyla bazen de sarîh bir ifadeyle kırâatler üzerinde tercihlerde bulunduğu da olmuştur.

2. KIRÂAT İLMİ VE FERŞU’L-HURÛF

Çoğulu “kırâât” (قراءات) olan ve “k-r-e” (قرأ) fiilinden semâî (kural dışı) olarak türeyen “kırâât” kelimesi sözlükte “okumak, tilavet etmek”⁷⁴ anlamına gelmektedir.

Istilahî olarak Ebû Şâme el-Makdisî’ye (ö. 665/1267) göre “Kur’ân’ın kelimelerinin mütevâtir okuyuş şekillerini ve bu okuma şekillerindeki farklılıkları, nakledenlere nisbetiyle bilmek”⁷⁵, İbnü’l-Cezerî’ye (ö. 833/1429) göre “Kur’ân kelimelerinin edâ kayfiyetini ve bu kelimelerdeki ihtilâfî ravilerine nispet ederek bildiren ilimdir”⁷⁶, Dimyâtî’ye (ö. 1117/1705) göre “Kur’ân lafızlarındaki hazf, isbât,

⁷⁴ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitabü'l-'Ayn*, Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2005, s.776; İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sıhah Tacu'l-Luğa ve Sıhahü'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attar, Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1990, c.1, s. 64-65; Ebû'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1967, c.1, s. 128-133; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, c.2, s. 722; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Saffân Adnan Dâvûdî, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2014, s.668.

⁷⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, Ankara: TDV Yayınları, 1986, s. 141.

⁷⁶ Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980, s. 3.

tahrik, teskîn, fasl, vasl ve ibdâl gibi okuma şekilleri hakkında işitmeye dayalı olarak râvîlerin ittifak ve ihtilâflarını bildiren ilimdir.”⁷⁷, Zûrkânî’ye (ö. 1367/1948) göre “Kur’ân lafızlarının edâ keyfiyetini ve farklı okuyuşları râvîlerine isnadıyla konu edinen ilimdir”⁷⁸ şeklinde farklı tanımları yapılmaktadır.

Kırâat kavramının yukarıda zikrettiğimiz gibi farklı tanımları olsa da bu tariflerde dikkati çeken iki husus vardır: Birincisi, kırâatin okuma ve işitme özelinde gerçekleşmesidir ki bu durum kırâatin fonetik naklinde ana unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İkincisi ise edâ keyfiyetine olan vurgudur ki bu da kırâat ilminin iltisak olması muhtemel -tefsir ilmi gibi- diğer ilimlerden tanım noktasında ayrıştığını bizlere göstermektedir. Çünkü genellikle tefsir ilmi altında değerlendirilmesi ile bilinen kırâat ilmi, bu açıdan tanımıyla ayrı bir ilim olma özelliğini taşımaktadır. Dikkat çektiğimiz hususta Zûrkânî de eserinde, İbnü’l-Cezerî’den nakille birinin *et-Teysîr*’i ezbere bilmesinin onu kırâat âlimi yapmayacağını, kırâat ilminde bazı hususların bizzat bir hocadan dinleyerek öğrenileceğini vurgulamıştır.⁷⁹

Kırâat ilmine dair çalışmalarda bu kavramın sözlük ve terim anlamına geniş şekilde yer verilmesi sebebiyle konuyu daha fazla uzatmadan kırâat ilminin konusu başlığına geçiyoruz.

2.1. Kırâat İlmi ve Konusu

Vayhin nüzûlünden itibaren Hz. Peygambere’den işiterek ve tarifini dinleyerek Kur’an lafızlarının edâ keyfiyetini önce sahâbe, daha sonra da âlimler bizlere nakletmişlerdir. Tarih içerisinde bu şekilde teşekkül eden kırâat ilmi; Kur’ân kelimelerinin edâ mâhiyetini, ittifak ve ihtilâflı hallerini ve nakledene nispetini konu edinir.⁸⁰

⁷⁷ Ahmed b. Muhammed el-Bennâ Dimiyâtî, *İthâfu Fuḍalâi’l-Beşer fi’l-Kırâ’ati’l-Erbe’ate ‘Aşer*, 1. bs., Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 2009, c. 1, s. 74.

⁷⁸ Muhammed Abdulazîm ez-Zûrkânî, *Menâhilü’l-’İrfân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 2017, c.1, s.329.

⁷⁹ ez-Zûrkânî, *Menâhilü’l-’İrfân*, c.1, s.329.

⁸⁰ Makdisî, *el-Mürşidü’l-Vecîz*, s. 141; Mehmet Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2019, s. 35; Recep Koyuncu, *Kırâat İlmi ve Takrîp Usûlü*, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2021, 45-46; Hasan Tahsin Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, Ankara: DİB Yayınları, 2018, s. 22.

2.2. Kırâat İlminin Amacı ve Faydası

Kırâat ilminin amacı olarak Dimyâtî, “Kırâat imamlarının her birinin okuduğunu bilmek ve zaptetmektir” görüşünü benimsemektedir.⁸¹ Ancak kırâat ilminin amacı için genel olarak şöyle denilebilir: “Kur’ân vahyinin ilk muhatabı olan Hz. Peygamber, ashabına nasıl okuduysa aynen o şekilde gelecek nesillere intikal ettirmek, yani orijinal halini muhafaza etmektir”.⁸²

Kırâat ilminin faydası ile ilgili olarak dile getirilen ifadelere baktığımızda ise bu söylemlerin aslında kırâat ilminin amacı ile iç içe bulunan başlıklar olduğu görülmektedir. Nitekim farklı eserlerde dağınık bulunan bilgileri Mehmet Ünal’ın altı madde halinde özetlediği faydalar şu şekildedir:

1. Kur’ân lafızları telaffuz edilirken yanlış yapılmamasını sağlamak.
2. Kur’ân lafızlarının bozulmasını engellemek ve değişmeden korumak.
3. Hükümlerin istinbatında ve kapalı lafızların açıklanmasında ilim adamlarına çözüm konusunda yardımcı olmak.
4. Farklı iki hükmün arasını iki kırâatle cem etmek.
5. Âyetlerden çıkarılabilecek yanlış anlamaları engellemek.
6. Muhkem lafızların mücmel yönlerini açıklamak.⁸³

Ünal’ın yukarıda altı madde altında dile getirdiği kırâat ilminin faydasına dair bilgilerin bir bakıma bu ilmin amacı bağlamında da dile getirilmesi muhtemeldir. Çünkü her ilmin amacı ve gayesi, faydasını içinde barındırmaktadır. Bu sebeple kırâat ilmi faydalarını, amacı bağlamında gerçekleştirilmesi mümkündür.

2.3. Kırâat İlminde Ferşu’l-Hurûf

Kırâat ilmini tanımı, amacı ve faydası ile ilgili kısmı özet şekilde geçmemizin sebebi bu konuda hem çok sayıda akademik ve ilmî çalışmanın olması hem de çalışmamızın ana ekseninde kırâat ilmindeki ferşu’l-hurûf’un bulunmasıdır. Bu sebeple tezimizin başlığında da yer verdiğimiz ferşu’l-hurûf kavramının kırâat ilmindeki mâhiyetini belirlemek amacıyla öncelikle ferşu’l-hurûf’un sözlük ve

⁸¹ Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi’l-Beşer fi’l-Ķirâ’ati’l-Erbe’ate Aşer*, s. 74.

⁸² Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 36; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, s. 46.

⁸³ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 36-38.

istilâhî anlamı ele alınacak, devamında ise kırâat ilmi ile olan kavramsal ilişkisi ortaya konulacaktır.

2.3.1. Ferşu'l-Hurûf'un Sözlük ve Istilâhî Anlamı (Kavramsal Analiz)

el-Ferş (فَرَشَ) kelimesinin kendisinden mastar olarak türediği “f-r-ş” (فَرَشَ) fiili sözlükte “sermek, yaymak, döşemek ve açmak” anlamlarına gelmektedir.⁸⁴ Kelimenin fiil halinin insana nispetinde “işinde genişlik tanımak, yalan söylemek, problemleri açıklamak” gibi farklı anlamlarda kullanıldığı da söylenmektedir.⁸⁵

Ferş kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’de geçtiği yerlere baktığımızda firâş (فِرَاشًا)⁸⁶, ferş (فَرَشًا)⁸⁷, fûruş (فُرُشٍ)⁸⁸, feraşnâ (فَرَشْنَا)⁸⁹, ferâş (فَرَاشٍ)⁹⁰ formlarında geçtiğini ve sırasıyla “döşek (yaşamaya elverişli mekân), hayvan tüyünden elde edilen dokuma, insanların oturduğu döşek veya minder, döşedik ve kelebek” anlamlarına geldiği görülmekte ve genel olarak sözlük anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Ferşu'l-hurûf terkinde geçen el-hurûf (الْحُرُوف) kelimesine gelince bu kelime, harf (حَرْفٌ) kelimesinin çoğullarından olup sözlükte “kenar, taraf, sivri uç ve kelimelerin farklı mânalarını ifade etmek için üzerine bina edildiği yapı taşı”⁹¹ anlamlarına gelmektedir. Ancak hurûf kelimesinin mücerred kullanımıyla ilgili olarak “kırâat” şeklinde tarifleri de yapılmaktadır.⁹²

Ferş kelimesinin ferşu'l-hurûf terkinde -tanımı yapılmadan- bölüm başlığı olarak kullanıldığını bazı eserlerde görmekteyiz. Buna İbnü'l-Cezerî'nin, *Dürretü'l-Mudiyye* adıyla ve iki bölüm olarak kaleme aldığı eserinin ikinci bölümüne ferşu'l-hurûf başlığını koyması örnek olarak verilebilir. Kavramın anlam çerçevesini

⁸⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-'Ayn*, Beyrut: s.736-737; Cevheri, *es-Sihah*, c.3, s. 1014; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c.6, s. 326-331; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasit*, c.2, s. 681-682.

⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c.6, s. 326-331; Cevheri, *es-Sihah*, c.3, s. 1014; el-Hasan b. Muhammed es-Sağânî, *et-Tekmile ve'z-Zeyl ve's-Silate li Kitâbi Tâci'l-Luğati ve Sihâhi'l-'Arabiyye*, Matbaatü Dari'l-Kütüb, 1973, c. 3, s. 498; Abdülhamîd Ömer, Ahmed Muhtar, *Mu'cemi'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âsıra*, Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 2008, c. 3, s. 1691; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2020, s. 63; Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2018, s. 161.

⁸⁶ Bakara, 2/22.

⁸⁷ En'am, 6/142.

⁸⁸ Rahmân, 55/54; Vâkı'a, 56/34.

⁸⁹ Zâriyât, 51/48.

⁹⁰ Kâria, 101/4.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c.9, s. 41-45; Cevheri, *es-Sihah*, c.4, s. 1342-1343; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s.228.

⁹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c.9, s. 41-45.

anlamak için İbnü'l-Cezerî'nin, eserin ikinci bölümünde Kur'ân sûrelerinin kırâat açısından kelime kelime tahlilini yapması ve kırâat vecihlerinin kimler tarafından okunup nakledildiğini ifade etmesi önem arz etmektedir.

Bazı kaynaklarda ferşu's-süver şeklinde de kullanımı olan ferşu'l-hurûf kavramının, tanımı yapılmadan önce eserlerin içerisinde kırâat farklılıkları bağlamında usûlle birlikte ele alındığı görülmektedir. İbn Mücahid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-seb'a* adlı eseri bunun en güzel örneğidir. Ancak Ebû 'Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) *Cami'u'l-Beyân fi'l-Kırâati's-Seb'a* adlı eserinde kırâat farklılıklarını öncelikle düzenli, çok tekrar eden ve üzerine kıyas yapılabilen usûl farklılıkları şeklinde sonrasında ise tekrarı az olan ve üzerine kıyas yapılamayanlar şeklinde zikredeceğini söylemiştir. Dânî, kırâat ihtilâflarını zikretmeden önce metoduyla ilgili olarak yaptığı bu açıklamada, ferş/ferşu'l-hurûf kavramını kullanmasa da ıstılâhî anlamını "tekrarı az olan ve üzerine kıyas yapılamayanlar" şeklindeki açıklamasıyla ifade etmiştir.

Ferşu'l-hurûf kavramının literatürdeki ilk tanımının da Ebû Şâme el-Makdisî tarafından hicrî yedinci yüzyılda yapıldığı kabul edilmektedir.⁹³ Ferşu'l-hurûf kavramının ıstılâhî anlamı için Makdisî "Kırâat âlimleri, lafızlardaki farklarda tekrarı az olanları ferş olarak isimlendirmişler" diyerek hocalarından nakilde bulunmaktadır.⁹⁴ 'Uzrî'nin (ö. 801/1399) yaptığı tanım da Makdisî ile aynı minvalde olup⁹⁵ İbnü'l-Cezerî de ferşu'l-hurûf'u "devamlı olmayan ve tekrarı az olan farklılıklar" şeklinde ifade etmektedir.⁹⁶

İlk dönem klasik kaynaklarda yapılan tarifleri, bu eserlerdeki kırâat merkezli mânaya taalluk eden farklılıkları ve sonraki dönemde yapılan çalışmaları göz önünde bulundurduğumuzda ferşu'l-hurûf'un şu özellikleri tanımında barındırdığını görmekteyiz:

- 1- Kıyas kabul etmemesi,
- 2- Az olması,

⁹³ Furkan Akbulut, *Ferşu'l-Hurûf'un Mahiyeti ve Manaya Etkisi (Yeni Bir Tasnif Denemesi)*, Yüksek lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021, s. 9.

⁹⁴ Ebu Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî min Hurzi'l-Emâni*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts, s. 319.

⁹⁵ İbnü'l-Kâsîh el-'Uzrî, *Sirâcü'l-Kârî'l-Mübtedî ve Tezkârü'l-Mukri'il-Müntehî*, Mısır: Matb'atü Mustafa el-Bâbu'l-Halebî, 1954, s. 148.

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, editör: E. Mehra, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, s. 168.

3- Kur'ân sûrelerinde dağınık şekilde bulunması.

Sonuç olarak ferşu'l-hurûf için; "Kur'ân sûrelerine dağılmış, az sayıdaki lafızda gerçekleşen ve semâî olarak hocadan talebeye aktarılan kırâat farklılıklarıdır." diyebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM

VÂHİDÎ'NİN EL-VASÎT ADLI TEFSİRİNDEKİ FERŞU'L- HURÛF AÇIKLAMALARININ TESPİT VE DEĞERLENDİRMESİ

Belirli kurallara bağılı olmayan ve lafızların harfinde, harekesinde, i'râbında; yapısı veya formunda meydana gelen değişimlerle karşımıza çıkan ferşî farklılıklar, hem tefsir hem de Arap dilini yakından ilgilendirmektedir. Öyle ki söz konusu ihtilâflar Arap dilinin verileriyle açıklanabilmekte; bu açıklamalar da tefsir ilmine önemli ölçüde malzeme sunmaktadır. Daha önce zikrettiğimiz üzere Vâhidî de el-Vasît adlı eserinde ferşî farklılıklara yer vermiş; genellikle kelimelerin köküne inmek suretiyle bu ihtilâfların Kur'ân tefsiri üzerindeki etkilerini tespit etmeye çalışmıştır.

Ferşî ihtilâfların karakteristiği incelendiğinde bunların sarf ve nahiv ilmi bünyesinde ele alınmasının mümkün olduğu görülmektedir. Bir de kelimelerin asıl yapısı üzerinde bir değişiklik meydana getirmeyen farklılıklar vardır ki bunlar genellikle kelimenin kendisinden olmayan bir harfin, kelimeye bitişmesi veya kelimedden hafzedilmesiyle gerçekleşmektedir. Biz de bu minvalde Vâhidî'nin eserinde ferşî ihtilâflar üzerinde ortaya koyduğu açıklamaları ve tarafımızdan bu açıklamalar üzerine yapılan tespit ve değerlendirmeleri "Sarfî İhtilâflar", "Nahvi İhtilâflar" ve "Kelimelerde Hafz ve İsbât Yönünden İhtilâflar" olmak üzere üç ana başlık altında sunmayı uygun gördük.

1. SARFÎ İHTİLÂFLAR

Sarf, kendisiyle Arapça kelimelerin sîgaları ve yine bu kelimelerin i'râb ve binâ ilimleriyle alakalı olmayan hallerinin bilindiği ilimdir.⁹⁷ Başka bir tanım da şu şekildedir: Bir kelimenin istenilen mânaya göre biçim değiştirmesini inceleyen ilme “sarf” denir.⁹⁸

Arap dilinde fiil, isim ve harf olmak üzere üç çeşit kelime vardır. Sarf ilminin alanına giren mûrab isimler ve câmid olmayan (mutasarraf) fiillerdeki ferşî ihtilâfları bu başlık altında inceledik. Zamirlerle harflerin tamamının mebnî lafızlar olması sebebiyle onlar üzerindeki kırâat ihtilâflarını “Nahvî İhtilâflar” bölümünde ele alacağız.

1.1. Fiillerdeki Sarfî İhtilâflar

Arap dilinde fiil, bir zamanla ilişkili olmak kaydıyla tek başına bir mânâ ifade eden kelimelere verilen isimdir.⁹⁹ Diğer bir ifadeyle fiil, belli zamandaki bir olayı göstermektedir¹⁰⁰ ve zamanı bir cüz' olarak bünyesinde barındırmaktadır.¹⁰¹

Ferşî farklılıkların bir kısmı, âyetlerde yer alan bir kısım fiiller üzerinde gerçekleşmiştir. Bu çalışmamızda; üzerinde zamanla ilgili ihtilâf bulunan fiil örneklerine “Mâzi-Muzâri-Emir Olması Yönünden” başlığı altında, fâilinin zikredilmiş olup olmaması açısından ihtilâf bulunan örneklere ise “Malûm-Meçhûl Olması Yönünden” başlığı altında yer verdik. Farklı bâblarda kırâat edilen fiil örneklerini “Bâblarının Farklılaşması Yönünden” başlığı altında zikrederken harflerinin yalın (mücerred) yahut artırılmış (mezîd) olması bakımından farklı okuyuşları bulunan örnekleri ise “Mücerred-Mezîd Olması Yönünden” başlığı altında zikretmeyi uygun gördük.

⁹⁷ Ahmed Hamelâvî, *Şeze'l-'Arf fi Fenni's-Sarf*, Riyad: Dâru'l-Kayân, 1957, s. 49; Mustafa Galâyînî, *Câmiu'd-Dürûsi'l-Arabiyye*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1994, c. 1, s. 8.

⁹⁸ Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, Ankara: A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969, s. 12; Taceddin Uzun, *Arapça Sarf - Nahiv Terimleri Sözlüğü*, Konya, 1997, s. 115-116.

⁹⁹ Galâyînî, *Câmiu'd-Dürûsi'l-Arabiyye*, c. 1, s. 11.

¹⁰⁰ Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, s. 12.

¹⁰¹ Hamelâvî, *Şeze'l-'Arf fi Fenni's-Sarf*, s. 51; Fâdil Sâmerrâî, *en-Nahvu'l-'Arabî Ahkâm ve Me'ân*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2014, c. 1, s. 15.

1.1.1. Mâzî – Muzârî – Emir Olması Yönünden

Bilindiği üzere fiiller, gerçekleşme zamanı bakımından mâzî, muzârî ve emir olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Ferşî farklılıklar kimi zaman âyetlerde yer alan fiillerin farklı sîgalarla okunmasına neden olacak türden ihtilâflar olarak karşımıza çıkmaktadır. Mânanın değişip genişlemesi üzerine etkisi olan; mâzî ve muzârî fiillerin emir fiil sîgasında, emir fiillerin ise mâzî veya muzârî sîgasında okunmasını içeren bu farklılıklara “Fiil-i Mâzî – Fiil-i Emr” ve “Fiil-i Muzârî – Fiil-i Emr” başlıkları altında yer verdik.

1.1.1.1. Fiil-i Mâzî – Fiil-i Emr

Bakara Sûresi 125. Âyet

وَأَدَّ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ وَعِوَدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ
لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ¹⁰²

Vâhidî âyetteki okuyuş ihtilâfını zikrettikten sonra kırâat âlimlerinin delillerini ortaya koymuştur. Ona göre bu âyetin, üzerinde ihtilâf bulunan lafızdan önceki ve sonraki bölümlerinin de mâzî sîgasında gelmesi; lafzı وَاتَّخِذُوا (vettehazû) şeklinde - haber olarak- okuyanların kırâatlerini desteklemektedir. Buna mukâbil emir sîgasıyla وَاتَّخِذُوا (vettehizû) şeklinde okuyanların delilleri ise Hz. Ömer'den nakledilen bir rivâyete dayanmaktadır. Rivâyete göre Hz. Ömer Hz. Peygamber'e “Ey Allah'ın Resûlü! Makâm-ı İbrâhim'i namazgâh edinsen ya (olmaz mı)?” diye sormuş ve bunun üzerine وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ âyeti nâzil olmuştur.¹⁰³

Vâhidî bu iki kırâatten hangisini tercih ettiğini açıkça belirtmemekle birlikte kesralı okuyuşu desteklemek üzere birden fazla rivâyete yer vermesi, onun bu kırâate daha yakın durduğunu göstermektedir.

¹⁰² Âyette altı çizili lafız üzerindeki kırâat ihtilâfı şu şekildedir: Nâfi' ve İbn Âmir bu lafzı hâ harfinin fethasıyla وَاتَّخِذُوا şeklinde kırâat ederken diğer kırâat imâmları ha harfinin kesrasıyla kırâat etmişlerdir. Bkz. Ebû Amr Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, 1. bs., Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2013, s. 310; Ebu'l-Hayr İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, 5. bs., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016, c. 2, s. 167; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ Dimyâtî, *İthâfu Fuğalâi'l-Beşer fi'l-Kirâ'ati'l-Erbe'ate 'Aşer*, 1. bs., Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2009, c. 1, s. 385.

¹⁰³ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli 'Âyi'l-Kur'an*, 1. bs., Kâhire: Hicr, 2001, c. 2, s. 522; Ebu'l-Hasen Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994, c. 1, s. 204-205.

İsrâ Sûresi 93. Âyet

أَوْ يَكُونُ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُفَيْكَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي
هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا¹⁰⁴

Lafız قُلْ (kul) şeklinde emr-i hâzır sîgası ile kırâat edildiğinde Hz. Peygamber'in "Rabbimi tenzih ederim." demesi yönünde bir emre muhatap kılındığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte lafız قَالَ (kâle) şeklinde mâzi fiil sîgası ile kırâat edildiğinde Hz. Peygamber'in (müşriklerin kendisine yönelttikleri talepler karşısında) "Rabbimi tenzih ederim." dediği mânası ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁵

İki kırâatten de Hz. Peygamber'in bu sözü söylediği anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'dan kendisine gelen emirleri eksiksiz yerine getirmiştir. Tek fark, ilk kırâate göre "Rabbimi tenzih ederim." sözünü emirden sonra, ikinci kırâate göre ise bu yönde bir emre muhatap olmaksızın söylemiş olmasıdır.¹⁰⁶

1.1.1.2. Fiil-i Muzârî – Fiil-i Emr

Bakara Sûresi 259. Âyet

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ
قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتُمْ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانظُرْ إِلَى
حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِرُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لحمًا فلما تبيّن له قال أعلم أن الله على كل
شيء قدير¹⁰⁷

Müfessire göre muzârî sîgasındaki أَعْلَمُ lafzının, emir sîgasında اَعْلَمُ şeklinde okunması durumunda âyette bahsi geçen adamın kendi nefesine emrettiği mânası anlaşılmaktadır (Bil ki [ey nefsim], kesinlikle Allah her şeye kadirdir.).¹⁰⁸ Diğer

¹⁰⁴ İbn Âmir ve İbn Kesîr bu lafzı mâzî sîgasında قَالَ şeklinde okurken diğerleri emir sîgasında قُلْ şeklinde kırâat etmişlerdir. Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, s. 404; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, c. 2, s. 232; Dimyâtî, *İthâfu Fuḍalâi'l-Beşer fi'l-Kirâ'âti'l-Erbe'ate 'Aşer*, c. 2, s. 126.

¹⁰⁵ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 128; el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muḥammed b. el-Ferrâ' Ebû Muḥammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'ân*, b.y.: Dâru Taybe, 1417/1997, c. 5, s. 130.

¹⁰⁶ Benzer örnekler için bkz. el-Enbiyâ, 21/4; el-Mü'minûn, 23/112; el-Cinn, 72/20.

¹⁰⁷ Kırâat imâmlarından Hamza ve Kisâi اَعْلَمُ lafzını vasl halinde vasıl hemzesi ve mîm harfinin cezmiyle ibtidâ durumunda ise hemzenin kesriyle kırâat etmişlerdir. Diğerleri ise hem vasl hem de ibtidâ durumunda katî hemzesi ve mîm harfinin dammiyle okumuşlardır. Bkz. Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, s. 318; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, c. 2, s. 174; Dimyâtî, *İthâfu Fuḍalâi'l-Beşer fi'l-Kirâ'âti'l-Erbe'ate 'Aşer*, c. 1, s. 418.

¹⁰⁸ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 374; Ebû'l-Berekât 'Abdullâh b. Aḥmed Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Haḳâiku't-Te'vil*, 2. bs., Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2019, c. 1, s. 215.

yandan lafzın, Allah Teâlâ'nın ona emirde bulunduğu şeklinde anlaşılması da câizdir.¹⁰⁹

Müellif bu kırâatle alakalı kısa ve öz açıklamalarda bulunmuş ve farklı okuyuşlardan birini diğerine tercih ettiğini düşünmemize yol açacak bir ifadeye yer vermemiştir.

Tâhâ Sûresi 32. Âyet

وَأَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي¹¹⁰

Müfessir, İbn Âmir dışındaki âlimlerin okuyuşu olan وَأَشْرِكُهُ (ve eşrikhu) kırâatinde âyetin Hz. Mûsâ'nın ettiği dualardan biri olarak anlaşılacağını ifade etmiştir. Çünkü lafız, kendisinden önce bulunan (25-31. arası) âyetlere¹¹¹ ma'tûftur. Hemzenin dammesi ile okunan وَأَشْرِكُهُ (ve uşrikhu) kırâatinde ise âyetin "(Onunla zahrımı [gücümü] pekiştir ki) onu görevime ortak edeyim." şeklinde bir cevap-karşılık cümlesi mânası kazanacağını belirtmiştir.¹¹² Açıklamalarına bakıldığında müfessirin her iki kırâati de mümkün ve câiz gördüğü anlaşılmaktadır.

1.1.2. Mâ'lûm – Meçhûl Olması Yönünden

Fâilinin belli olup olmaması bakımından fiiller Arapçada, ma'lûm ve meçhûl olmak üzere ikiye ayrılır. Fâili zikredilen fiillere ma'lûm (etken), zikredilmeyen fiillere ise meçhûl (edilgen) fiiller denir.¹¹³ Kur'ân'da yer alan bazı fiillerin ma'lûm ve meçhûl şekillerdeki farklı kırâatleri söz konusudur. Bir işin fâilinin bilinmiyor olması fâille ilgili ihtimallerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır ki bu durum çoğu zaman Kur'ân'ın tefsirine zenginlik kazandırmaktadır. Ferşî ihtilâfların bu çeşidini bu başlık altında sunulan örneklerde görmek mümkündür.

¹⁰⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vîli 'Âyi'l-Kur'an*, c. 4, s. 623; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, s. 374; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâîku't-Te'vîl*, c. 1, s. 215.

¹¹⁰ İbn Âmir dışındaki kırâat imâmları وَاَشْرِكُهُ lafzındaki hemzeyi fethayla kırâat ederken İbn Âmir dammeyle okumuştur. Bkz. Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, s. 418; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, c. 2, s. 240; Dimyâtî, *İthâfu Fuḍalâi'l-Beşer fi'l-Kirâ'ati'l-Erbe'ate 'Aşer*, c. 2, s. 166.

¹¹¹ قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي (25) وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي (26) وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي (27) يَفْقَهُوا قَوْلِي (28) وَاجْعَلْ لِي زَاجِرًا مِنْ أَهْلِي (31) (29) هَرُونَ أَخِي (30) أَشَدُّ بِهِ أَزْرِي (31)

¹¹² Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vîli 'Âyi'l-Kur'an*, c. 16, s. 56; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 205.

¹¹³ Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, s. 54.

Nahl Sûresi 110. Âyet

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ¹¹⁴

Müfessir bu âyetin, Mekke'de müşriklerin eziyetlerine maruz kaldıktan sonra Medine'ye hicret eden zayıf ve mazlûm mü'minler hakkında nâzil olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁵ Kırâatinde ihtilâf bulunan فتنوا lafzı fe harfinin dammesi ve te harfinin kesrasıyla فتنوا (fetenū) okunduğunda “kendilerine azap edildikten sonra” mânası anlaşılmaktadır. Lafız fe harfinin ve te harfinin fethasıyla فتنوا (futinū) şeklinde kırâat edildiğinde ise “(takiyye yapmak suretiyle dışa vurduklarıyla) nefislerine eziyet ettikten sonra” mânası kazanmaktadır. İmânlarını gizlemeleri hususunda kendilerine henüz ruhsat verilmediğinden takiyye yapmak onlar için fitne sayılmıştır.¹¹⁶

Vâhidî bu iki kırâat arasında bir tercihte bulunmamıştır. Ancak başlangıçta zikrettiği sebab-i nüzûl, onun ilk kırâate daha yakın durduğunu düşündürmektedir.

Hacc Sûresi 39. Âyet

أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ¹¹⁷

Âyetin tefsirine, sebab-i nüzûlüne yer vermekle başlayan Vâhidî; bu âyetin kıtâl (savaş) konusunda nâzil olan ilk âyet olduğuna dikkat çekmiştir.¹¹⁸ Ardından kırâat ihtilâflarını zikreden müfessire göre أَذِنَ (ezine) şeklindeki kırâatte “izin vermek” fiili doğrudan Allah Teâlâ'ya isnâd edilmektedir.¹¹⁹ Diğer kırâat ise “izin vermek” fiilinin fâili gizli bırakılsa da mâna bakımından ilk kırâate rücû etmektedir.¹²⁰ أُذِنَ (uzine) kırâatiyle mâna “Kendileriyle savaşılana (mü'minlere), zulme uğramaları sebebiyle (savaş için) izin verildi...” şeklinde olurken أُذِنَ kırâatiyle

¹¹⁴ فتنوا lafzını İbn Âmir fe ve te harflerinin fethiyle kırâat etmiş; diğerleri ise fe harfinin dammı ve te harfinin kesriyle kırâat etmişlerdir. Bknz. Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 400; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, c. 2, s. 229; Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırâ'ati'l-Erbe'ate 'Aşer*, c. 2, s. 110-111.

¹¹⁵ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 2. bs., Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2020, c. 2, s. 240; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, c. 14, s. 377; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 87.

¹¹⁶ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 87.

¹¹⁷ Nâfi', Âsım ve Ebû Amr أَذِنَ lafzını hemzenin dammiyle diğerleri fethiyle kırâat etmişlerdir. يُقَاتَلُونَ kelimesini ise Nâfi', İbn Âmir ve Âsım'ın râvisi Hafs te harfinin fethiyle okurken diğerleri kesriyle okumuşlardır. Bknz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâ'at*, Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1972, s. 437; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, 427.

¹¹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, c. 16, s. 574; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 273.

¹¹⁹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 273.

¹²⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, c. 16, s. 572.

“(Allah) kendileriyle savaşılanlara (mü’minlere) zulme uğramaları sebebiyle (savaş için) izin verdi...” mânası anlaşılmaktadır.

Müfessire göre âyetin diğer ihtilâflı kelimesi olan يُفَاتُّونَ lafzındaki te harfi fetha ile kırâat edildiğinde “müşriklerin kendileriyle savaştığı mü’minler” mânası anlaşılmaktadır. Bu lafızdan sonra gelen ظَلِمُوا fiilinin de hazfedilmiş olan mef’ûlün bih’e isnâd edilmiş olması bu kırâati güçlendirmektedir.¹²¹ Söz konusu lafzın te harfinin kesrasıyla kırâat edilmesi hususunda bir bilgiye yer vermeyen müfessirin yukarıda zikri geçen kırâati tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Mü’min Sûresi 37. Âyet

أَسْبَابَ السَّمَوَاتِ فَاطَّلَعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لِأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذَلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءَ عَمَلِهِ وَصَدَّ عَنِ
السَّبِيلِ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ¹²²

Müfessir, lafzın صَدَّ (şudde) şeklindeki kırâati için İbn Abbâs’ın görüşüne yer vermiştir. İbn Abbâs’a göre bu kırâatle âyet, Allah Teâlâ’nın Firavun’u hidâyet yolundan alıkoyduğunu ifade etmektedir. Lafız صَدَّ (şadde) şeklinde kırâat edildiğinde ise “alikoymak” fiilinin fâili Firavun olmakta ve âyet, onun insanları hak yoldan alıkoyduğu mânası kazanmaktadır.¹²³

İki kırâat birlikte değerlendirildiğinde Firavun’un hem (Allah tarafından) doğru yoldan men edildiği hem de insanları bu yoldan alıkoyduğu mânası çıkarılabilir. Nitekim Mâide Sûresi 77. âyette¹²⁴ bunun örneğine rastlanmaktadır. Ehl-i Kitâb’a kendileri hak yoldan çıkmış, birçok kimseyi de bu yoldan saptırmış bir kavme ittibâ etmemeleri emredilmiştir.

¹²¹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri ‘l-Kur’âni ‘l-Mecîd*, c. 3, s. 273.

¹²² Âsım, Hamza ve Kisâi صَدَّ lafzını sâd harfi dammeyle okurken İbn Kesîr, Nâfi’, Ebû Amr ve İbn Âmir ise sâd harfini fethayla okumuştur. Aynı ihtilâf Ra’d Sûresi 33. âyette de mevcuttur. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü ‘s-Seb’a fi ‘l-Kirâ’ât*, s. 359/571-572; Dâni, *et-Teyisîr fi ‘l-Kirâ’âti ‘s-Seb’*, s. 391/478.

¹²³ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri ‘l-Kur’âni ‘l-Mecîd*, c. 4, s. 14; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me’âlimu ‘t-Tenzîl fi Tefsîri ‘l-Kur’ân*, c. 7, s. 149.

¹²⁴ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ

Muhammed Sûresi 25. Âyet

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ¹²⁵

Vâhidî, lafız hemze ve lâm'ın fethasıyla اَمْلَى (emlā) şeklinde kırâat edildiğinde fâilin Allah olduğunu ifade etmiştir. Nitekim A'râf Sûresi 183. âyette¹²⁶ de geçtiği üzere Allah Teâlâ, azgınlıklarını sürdürebilmeleri için onlara mühlet vermiş ve onların cezalarını ertelemiştir. Diğer yandan âyette geçen سَوَّلَ لَهُمْ ifadesinden sonra vakfetmek uygun düşer. Çünkü “güzel ve süslü göstermek” mânasına gelen سَوَّلَ fiilinin fâili şeytan iken “mühlet vermek” fiilinin fâili Allah Teâlâ'dır. Her iki fiilin de şeytana ait olduğunu söyleyen müfessirler de vardır.¹²⁷

Müfessir, lafzın اَمْلَى (umliye) şeklindeki kırâati için ise “Yakînen bilinir ki bir kimse bir kimsenin müddetini ertelemeye muktedir değildir. Bu müddeti genişletip uzatabilecek ancak Allah Teâlâ'dır.” demek suretiyle bu kırâate göre de asıl fâilin Allah olduğunu belirtmiştir.¹²⁸ Sonuç olarak müfessire göre iki kırâat arasında mâna açısından bir fark bulunmamaktadır.

1.1.3. Bâblarının Farklaşması Yönünden

Arap dilinde fiiller, yalınlık ve ziyâde yani kendisini oluşturan kök harflere bir ilâve söz konusu olup olmaması açısından iki kısımdır. Mâzî sîgasında tüm harfleri kendi aslından olan fiiller mücerred (yalın) fiil olarak isimlendirilirken aslına bir, iki yahut üç harf eklenerek oluşturulmuş fiiller mezîd (artırılmış) fiil olarak isimlendirilmektedir.¹²⁹ Mücerred fiiller sülâsî mücerred ve rubâî mücerred; mezîd fiiller ise sülâsî mezîd ve rubâî mezîd olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak mevcut örneklerin yapısı sebebiyle yalnızca sülâsî mücerred ve sülâsî mezîd fiiller çalışmamızın kapsamı içerisine girmektedir. Biz de farklı bâblarda kırâat edilen fiil örneklerini ait oldukları alt başlıklar altında zikrettik.

¹²⁵ Ebû Amr âyette altı çizili olan lafızdaki hemzeyi damme, lâm harfini kesra ve ye harfini fetha ile kırâat ederken diğerleri hemzeyi ve lâm harfini fetha ile okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 600-601; Dâni, *et-Teyisr fi'l-Kirâ'ât*'s-Seb', s. 494.

¹²⁶ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ

¹²⁷ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 4, s. 128; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'ân*, c. 7, s. 288.

¹²⁸ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 4, s. 128. Diğer mâ'lûm-meçhûl ihtilâfları için bkz. Nisâ, 4/25; Tevbe, 9/109; Yûsuf, 12/11; Ra'd, 13/33; İbrâhîm, 14/30; Tâhâ, 20/102; Kasas, 28/82; Rûm, 30/19; Sâffât, 37/47; Zümer, 39/42; Tekâsür, 102/6.

¹²⁹ Hamelâvî, *Şeze'l-'Arf fi Fenni's-Sarf*, s. 61; Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, s. 13; Galâyînî, *Câmiu'd-Dürûsi'l-Arabiyye*, c. 1, s. 54.

فَعَلَ فَاعِلٌ

Bakara Sûresi 9. Âyet

يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ¹³⁰

Vâhidî'ye göre elif ile يُخَادِعُونَ (yuḥādi'ūne) şeklinde okuyanlara göre bu lafız, müfâale babında olmasına rağmen -tıpkı âyetin başında yer alan يُخَادِعُونَ اللَّهَ lafzında olduğu gibi- "aldatma" fiilini tek tarafın icrâ ettiği mânasını taşımaktadır. Nitekim münâfiklar, kâfirler hususunda şerîatte yer alan katl, cizye gibi bazı hükümlerden korunmak için küfürlerini gizleyerek Hz. Peygamber'i ve diğer Müslümanları aldatmaya çalışmışlardır. Ebû Ubeyde, söz konusu fiilin müfâale bâbında gelmesi ilgili olarak şöyle söylemiştir: "Mufâale bâbındaki fiiller, çoğunlukla tek kişiden sâdır olmaktadır."¹³¹

Bilindiği üzere يُخَادِعُونَ اللَّهَ lafzının kırâatinde herhangi bir ihtilâf söz konusu değildir. Bu sebeple âyette yer alan ikinci aldatma fiili, -iki fiilin birbirine uygunluk arz etmesi gayesiyle- birincisine kıyâs edilerek müfâale bâbında kırâat edilmiştir.¹³² Anlaşıldığı üzere müfessire göre şekli bir ihtilâf mevcut olup bunun mâna üzerinde bir etkisi söz konusu değildir.

Bakara Sûresi 51. Âyet

وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ¹³³

Vâhidî'ye göre âyette karşılıklı vaatleşme mânasının bulunduğundan kırâat âlimlerinin çoğunluğu bu kelimeyi müfâale babında وَعَدْنَا şeklinde okumuşlardır. Burada Allah Teâlâ ile Hz. Mûsâ arasında bir vaadleşme söz konusudur. Yüce Allah Hz. Mûsâ'ya vaatle bulunmuş; Hz. Mûsâ da bu vadin yerine getirilmesini kabul

¹³⁰ Haremiyyân (Nâfi' ve İbn Kesîr) ve Ebû Amr âyette altı çizili âyeti elif ziyadesi ve ye harfinin dammiyle (yuḥādi'ūne) kırâat ederken diğerleri elifsiz ve ye harfinin fethiyle (yaḥda'ūne) kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 139; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirâ'âtî's-Seb'*, s. 303; Ebû Zur'a 'Abdurrahman b. Muḥammed İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, 1. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2014, s. 87.

¹³¹ Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Muşennâ et-Teymî el-Başrî Ma'mer b. el-Muşennâ, *Mecâzu'l-Kur'an* (Kahire: y.y., 1381/1961), c. 1, s. 31; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Ayî'l-Kur'an*, c. 1, s. 283; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988, c. 1, s. 85; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 86; Ebû Muḥammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil fi Tefsîri'l-Kur'an*, c. 1, s. 65.

¹³² Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 87.

¹³³ Ebû Amr üzerinde ihtilâf vâki olan lafzı elifsiz olarak وَعَدْنَا şeklinde okumuş; diğerleri ise elifin isbâtıyla وَعَدْنَا şeklinde okumuşlardır. A'râf Sûresi 142. âyet ile Tâhâ Sûresi 80. âyette de aynı ihtilâf mevcuttur. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 154; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirâ'âtî's-Seb'*, s. 305; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 96.

etmiştir ki bu da bir vaatte bulunma şekli olarak değerlendirilmektedir.¹³⁴ Ancak bu noktada müfâale babındaki fiillerin bazen tek tarafı olduğu (yani işteşlik ifade etmediği) da göz önünde bulundurulmalıdır.¹³⁵

Müellif; söz konusu fiilin وَعَدْنَا şeklinde -elifsiz- kırâat edilmesini bu fiilin Kur'ân-ı Kerim'in birçok âyetinde elifsiz olarak mevcut olmasına bağlamış ve delil mâhiyetinde birkaç âyet zikretmiştir.¹³⁶ Ayrıca Vâhidî, hangi kırâati tercih ettiğine dair açık bir beyânda bulunmamıştır.

Nisâ Sûresi 43. Âyet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا
وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا
فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا غَفُورًا¹³⁷

Evvela اللُّمَسُ kelimesinin lügat mânasının “el ile bir şeyi istemek” olduğunu ifade eden Vâhidî, şiirle istişhâdda bulunmuş; ardından müfessirlerin bu lafzın kırâati üzerindeki ihtilâflarına yer vermiştir. Bu hususta iki görüş nakledilmiştir: Birincisi bu lafzın cimâ‘ olduğu, ikincisi cimâ‘ yahut başka bir sebeple kadın ve erkek teninin birbirine temas etmesi anlamına geldiğidir. İbn Abbâs birinci görüşü, İbn Mes‘ûd ise ikinci görüşü savunanlar arasındadır.¹³⁸ Müfessire göre isabetli olan görüş; -aynı zamanda Şâfi mezhebinin görüşü olan- ikinci görüştür. Nitekim lügatte bu lafzın hakîki mânası “el ile dokunmak, temas etmek” olarak verilmiştir ki kelimeyi hakîki mânasına hamletmek -mecâzi mânasına hamletmekten- evlâdır.¹³⁹

Müfessirin açıklamalarına bakıldığında onun لَمَسْتُمْ şeklindeki kırâati tercih ettiği anlaşılmaktadır.

¹³⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, c. 1, s. 663-664; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 136.

¹³⁵ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 137; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'an*, c. 1, s. 94.

¹³⁶ Mâide, 5/9; Enfâl, 8/7; Kehf, 18/59; Tâhâ, 20/86. Bkz. el-Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 137.

¹³⁷ Hamza ve Kisâi لمستم şeklinde elifsiz, diğerleri ise لامستم şeklinde elif ile okumuşlardır. Aynı ihtilâf Mâide Sûresi 6. âyette de mevcuttur. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 234; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, s. 336; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 204-205.

¹³⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, c. 7, s. 63-79; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 58; Ebû'l-Fidâ İsmâil b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 4. bs., Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012, c. 1, 482-484.

¹³⁹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 58.

En‘âm Sûresi 105. Âyet

وَكَذَلِكَ نُنْصِرُ الْآيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ¹⁴⁰

Müfessir, lafız دَرَسْتَ şeklinde okunduğunda “...Başkasına okumuşsun...” mânasına geldiğini ifade ettikten sonra konuyla ilgili müfessirlerin görüşlerine yer vermiştir: İbn Abbâs’a göre Hz. Peygamber Kur’ân’ı Mekke ehline okuduğunda Mekke ehli: “Yesâr ve Cebr’den öğrenmişsin, bize okuyorsun. Üstelik bunların Allah katından olduğunu iddia ediyorsun.” demişlerdir. Ferrâ’ya göre “Yahudilerden öğrenmişsin.” demişler¹⁴¹; Zeccâc’a göre ise onun Ehl-i Kitâb’ın kitaplarını okuduğunu¹⁴² iddia etmişlerdir.¹⁴³

Lafız دَرَسْتَ şeklinde okunduğunda “Sen Yahudilere okumuşsun, onlar da sana okumuşlar. “...Ta ki öğreninceye kadar onlarla müzâkere etmişsin...” mânası kazanırken دَرَسْتَ olarak kırâat edildiğinde “...Bize anlattığın bu haberler eskimiş, geçmişte kalmış ve silinip gitmiştir (geçerliliğini yitirmiştir)...”¹⁴⁴ mânası anlaşılmaktadır.¹⁴⁵

فَعَلْ أَفْعَلْ

Tâhâ Sûresi 64. Âyet

فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلَى¹⁴⁶

Müfessir, Ferrâ’ya göre icmâ lafzının “bir işe azmetmek ve bir işi sağlam yapmak”¹⁴⁷ mânalarına geldiğini ifade ettikten sonra أَجْمَعْتُ الْخُرُوجَ diyen bir kimsenin bu sözüyle çıkmaya azmettiğinin anlaşılacağını söylemiştir. Binâen aleyh, lafız katı‘ hemzesi ile (فَعَلْ vezninde) فَأَجْمِعُوا şeklinde kırâat edildiğinde sihirbazların, hilelerini

¹⁴⁰ Altı çizili lafız üç şekilde kırâat edilmiştir: Ebû Amr ve İbn Kesîr te harfini fetha ve elif ile دَرَسْتَ şeklinde; İbn Âmir sîn harfini fetha, te harfini iskân ile ve elifsiz olarak دَرَسْتَ şeklinde; diğerleri ise sîn harfini iskân, te harfini fetha ile ve elifsiz olarak دَرَسْتَ şeklinde okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb‘a fi’l-Kirâ’ât*, s. 264; Dâni, *et-Teyisîr fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’*, s. 350; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 264-265.

¹⁴¹ Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, 3. bs (Beirut: Âlimü’l-Kütüb, 1983), c. 1, s. 349.

¹⁴² Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân ve İ‘râbuhu*, c. 2, s. 279.

¹⁴³ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur‘âni’l-Mecîd*, c. 2, s. 309.

¹⁴⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli ‘Âyi’l-Kur‘ân*, c. 9, s. 477; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, 1. bs., Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1997, c. 4, s. 1365.

¹⁴⁵ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur‘âni’l-Mecîd*, c. 2, s. 309.

¹⁴⁶ Ebû Amr âyette altı çizili olan lafız vasıl hemzesi ve mîm harfinin fethi ile diğerleri ise katı‘ hemzesi ve mîm harfinin kesri ile kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb‘a fi’l-Kirâ’ât*, s. 419-420; Dâni, *et-Teyisîr fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’*, s. 419; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 456.

¹⁴⁷ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, c. 2, s. 185.

en iyi şekilde ortaya koymak suretiyle Hz. Mûsâ'ya karşı birbirlerine destek olacakları yönünde bir mâna ortaya çıkmaktadır. Söz konusu lafız vasıl hemzesiyle (فَعْلُ vezninde) فَاجْمَعُوا şeklinde kırâat edildiğinde ise sihirbazların hilelerini ortaya koymaları hususunda mübâlağa mânası taşımaktadır ki buna göre âyet, “(Tüm) hilelerinizi getirin (ortaya koymadığınız hiçbir hileniz kalmasın)...” anlamı kazanmaktadır.¹⁴⁸

Enbiyâ Sûresi 45. Âyet

قُلْ إِنَّمَا أُنزِرُكُم بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصَّمَّ الدُّعَاءُ إِذَا مَا يُنذَرُونَ¹⁴⁹

Vâhidî'ye göre âyette kâfirlerin, “bir konuda uyarıya muhâtap oldukları halde nidâyı işitmeyen sağır kimseler” gibi oldukları ifade edilmiştir. Aynı zamanda onlar, duyduklarından istifâde etmemeleri noktasında da işitme yetisi bulunmayan sağır kimseler gibidirler. İbn Âmir, âyeti لَا تَسْمَعُ الصَّمَّ şeklinde fiilin muhâtaba isnâdı ile kırâat etmiştir. Bu durumda âyetten “Sen onlara (nidâyı) işittirsen bile onlar inatları sebebiyle sağır kimseler gibi ne işittiklerini bilmezler.” mânası anlaşılmaktadır.¹⁵⁰

Müfessir eserinde Ebû Ali el-Fârisî'nin İbn Âmir'in kırâati üzerine yaptığı eleştiriye “Eğer (mâna) İbn Âmir'in dediği gibi (kâfirlerin Peygamber'in inzârını işittikleri fakat inatları sebebiyle ne işittiklerini bilmedikleri yönünde) olsaydı bu durumda âyetin devamının فَاَمَّا مَا يُنذَرُونَ (fakat onlar inzâr olunmazlar, inzâra kulak asmazlar) şeklinde gelmesi gerekirdi. Bu sebeple uygun olan genelin kırâatine göre okuyuştur.”¹⁵¹ diyerek cevap vermiştir.

¹⁴⁸ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 283.

¹⁴⁹ İbn Âmir بِسْمِ lafzını dammeli te ile تَسْمَعُ şeklinde okumuş; diğerleri ise yukarıda âyette yazılı olduğu şekliyle okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 429; Dâni, *et-Teyisr fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, s. 423; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 467-468.

¹⁵⁰ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 239.

¹⁵¹ Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), c. 3, s. 548; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 239.

Hadîd Sûresi 13. Âyet

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتِسِبْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ
بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ¹⁵²

Müfessir, lafız hemze-i vasl ile kırâat edildiğinde “bizi bekleyin” mânasının anlaşılacağını söylemiştir. Zirâ nâzil olan âyetlerin çoğunda نَظَرَ (bakmak) fiili, انْتَظَرَ (beklemek) mânasını taşımaktadır.¹⁵³

Müfessir, lafız hemze-i kat‘ ile الإنظار kökünden انْتَظَرُونَا şeklinde okunduğunda ise “bize mühlet verin” mânası kazanacağını belirttikten sonra Zeccâc’ın bu kırâat hakkındaki görüşüne yer vermiştir. Zeccâc, bu ez “bizi bekleyin” mânasının ortaya çıkacağını ifade etmiş ve görüşünü temellendirmek için Amr b. Külsûm’ün şiirinden şu beyitle istişhâdda bulunmuştur:

أبا هند فلا تعجل علينا وأنظرنا نخبرك يقينا¹⁵⁴

(Ey Ebâ Hind bizim hakkımızda acele etme! Bizi bekle de sana hakîkati bildirelim.)

فَعَلَ فَعَلٌ

Yûsuf Sûresi 110. Âyet

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرًا فَجَئِيٍّ مِّنْ نَّسَاءٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ¹⁵⁵

Müfessire göre كُذِّبُوا şeklindeki kırâate göre âyet; resûllerin, kavimlerinin kendilerini yalanladığını zannettikleri yönünde anlaşılmaktadır.¹⁵⁶ Bu lafız كُذِّبُوا olarak okunduğunda ise kavimlerin, kendilerine gönderilen resûllerin onlara yalan söylediklerini zannettikleri şeklinde bir mâna ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle birinci kırâate göre zannetme fiilinin fâilleri “resûller” iken ikinci kırâate göre

¹⁵² Hamza kırâat üzerinde ihtilâfi bulunan lafız katı‘ hemzesi (fethalı) ve zâ harfinin kesri ile okurken diğerleri vasıl hemzesi (dammeli) ve zâ harfinin dammı ile kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 625-626; Dâni, *et-Teyisr fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 508; İbn Zencele, *Hucetu’l-Kirâ’ât*, s. 699-700.

¹⁵³ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 5, s. 248.

¹⁵⁴ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve İrâbuhu*, c. 5, s. 124; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 4, s. 248.

¹⁵⁵ Kûfeli kırâat âlimleri (Âsım, Hamza, Kisâi) كذَّبوا lafzını zel harfinin tahfîfi ile okurken diğerleri teşdîdi ile okumuşlardır. Bkz. Dâni, *et-Teyisr fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 386; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kirâ’âti’l-‘Aşr*, c. 2, s. 222; Dimiyâtî, *İthâfu Fudalâi’l-Beşer fi’l-Kirâ’âti’l-Erbe’ate’Aşer*, c. 2, s. 77.

¹⁵⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli ‘Âyi’l-Kur’ân*, c. 13, s. 392; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 2, 638; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me’âlimu’t-Tenzil fi Tefsîri’l-Kur’ân*, c. 4, s. 286.

resûllerin kendilerine gönderildikleri “kavimler” olmaktadır.¹⁵⁷ Buna göre birinci kırâatle âyetin mânâsı “Nihâyet resûller ümitsizliğe düşüp (kavimleri tarafından) yalanlandıklarını zannettikleri sırada...” olarak anlaşılırken ikinci kırâatle âyet “Nihâyet resûller ümitsizliğe düşüp (kavimler resûllerinin) kendilerine yalan söylediklerini zannettikleri sırada...” anlamı kazanmaktadır.

İnfitâr Sûresi 7. Âyet

الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّبَكَ فَعَدَّكَ¹⁵⁸

Vâhidî, lafız teşdîd ile kırâat edildiğinde âyetin “Seni i’tidâl sahibi (mütedil) kıldı.” şeklinde anlaşılacağını söylemiş; bazı müfessirlerin lafzın tefsiri noktasındaki görüşlerini de zikretmeyi ihmal etmemiştir. Örneğin Mukâtil’e göre âyet, Allah’ın insana iki göz, iki kulak, iki el ve iki ayak bahşetmek suretiyle onun yaratılışını düzgün ve i’tidâl üzere kılması yönünde anlaşılmalıdır. Diğer bir ifadeyle Allah Teâlâ, insanda çift bulunan uzuvlar arasında bir denge ve düzen koymuştur. Ardından müfessir, konuyla ilgili Ferrâ’nın ve Ebû Ali el-Fârisî’nin görüşlerine yer vermiştir.¹⁵⁹

Ferrâ’ya göre lafzın teşdîdli kırâatı; Allah’ın insanı, dilediği herhangi bir sûrette (uzun-kısa, güzel-çirkin) halk ettiği mânâsındadır. Bu okuyuş, tahfîfli okuyuşa nazaran dil açıısından daha uygundur.¹⁶⁰ Ebû Ali’ye göre ise teşdîdli kırâat Allah’ın insanı en güzel sûrette yarattığını ifade ederken tahfîfli kırâat i’tidâl üzere yarattığını ifade etmektedir. Bu iki okuyuştan birinin diğerine üstünlüğü söz konusu değildir.¹⁶¹ Görüldüğü üzere Vâhidî, bir kırâati diğerine tercih eden müfessirlerin gerekçelerine yer vermiş ancak kendisi konuyla ilgili bir tercihte bulunmamıştır.¹⁶²

¹⁵⁷ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Mecîd*, c. 2, s. 638.

¹⁵⁸ Kûfeli kırâat âlimleri عدلك lafzını tahfîf ile عَدَّكَ şeklinde okurken diğerleri teşdîd ile عَدَّكَ şeklinde kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi 'l-Kirâ'ât*, s. 674; Dâni, *et-Teyisîr fi 'l-Kirâati 's-Seb'*, s. 535; İbn Zencele, *Huccetu 'l-Kirâ'ât*, s. 752-753.

¹⁵⁹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Mecîd*, c. 4, s. 436.

¹⁶⁰ Ferrâ, *Me'âni 'l-Kur'ân*, c. 3, s. 244.

¹⁶¹ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li 'l-Kurrâi 's-Seb'a*, c. 4, s. 525.

¹⁶² Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Mecîd*, c. 4, s. 436. Diğer örnekler için bkz. Bakara, 2/10; Âli İmrân, 3/37,79; En'âm, 6/100; İsrâ, 17/90; Hacc, 22/40; Nûr, 24/1; Hümeze, 104/2.

فَعَلَ تَفَعَّلَ

Furkân Sûresi 50. Âyet

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لَهُمْ لِيَذَكَّرُوا فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا¹⁶³

Müfessir, lafız لِيَذَكَّرُوا şeklinde teşdîd ile okunduğunda Allah Teâlâ'nın yağmuru; "O'nun kudreti ve (beldelerini ihyâ etmesi yönüyle) nimetin kendisinden olduğu üzerine tefekkür etmeleri ve bunun için O'na hamd etmeleri" amacıyla beldeler arasında taksim ettiği mânasının anlaşıldığını söylemiştir. Lafız لِيَذَكَّرُوا şeklinde tahfif ile kırâat edildiğinde ise Allah Teâlâ'nın yağmuru beldeler arasında taksim etme sebebinin, "nimetin O'ndan geldiğini hatırlamaları ve ona şükretmeleri" olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁴

Görüldüğü üzere birinci kırâat ikinci kırâate kıyasla daha derin bir mâna ihtivâ etmektedir. Nitekim bir şey üzerinde derinlemesine düşünmek (tefekkür), o şeyi hatırlamaktan daha çok çaba gerektiren bir işittir.¹⁶⁵

أَفْعَلَ فَعَّلَ

En'âm Sûresi 33. Âyet

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزَنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ¹⁶⁶

İbn Abbâs ile tâbiûn müfessirlerinden Katâde, Süddî ve Mukâtil'in görüşlerine göre bu âyet, Hz. Peygamber'in doğruluğunu bilmekle beraber onun söylediklerini inat uğruna yalanlayıp inkâr eden kimseler ile ilgilidir.¹⁶⁷ Bu kimseler, zâhirde Hz. Peygamber'i yalanladıkları için Allah Teâlâ peygamberine hitaben "...Onların söyledikleri sözlerin seni gerçekten üzmemekte olduğunu biliyoruz..." buyurmuştur. "...Aslında onlar seni yalanlamıyorlar..." ifadesiyle ise onların içten içe Hz. Peygamber'in sâdik olduğunu bildiklerini beyan etmiştir.¹⁶⁸

¹⁶³ Hamza ve Kisâî لِيَذَكَّرُوا lafzını zel harfinin iskânı ve tahfif ile kırâat ederken diğerleri zel harfinin teşdîdi ile kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 465-466; Dâni, *et-Teyşîr fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, s. 436; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 511.

¹⁶⁴ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 343.

¹⁶⁵ Diğer örnekler için bkz. Bakara, 2/222; İsrâ, 17/41.

¹⁶⁶ Nâfi ve Kisâî بِكَيْبُونِكَ lafzını tahfif ile diğerleri ise teşdîd ile okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 257; Dâni, *et-Teyşîr fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, s. 346; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 247-248.

¹⁶⁷ Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1, s. 344; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, c. 2, s. 127.

¹⁶⁸ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 2, s. 265.

Kırâatinde ihtilâf bulunan lafız لا يُكذِّبُونَكَ olarak -teşdîd ile- okunduğunda âyetin mânası “Aslında onlar seni yalanlamıyorlar (fakat senin söylediklerini inatları sebebiyle inkâr ediyorlar.)” şeklinde olmaktadır. Lafzın iki kırâati arasındaki fark, Arapların كَذَّبْتُ ve أَكْذَبْتُ fiillerini kullanım şekilleriyle delillendirilebilir. Buna göre الرجل كذبت cümlesi ile bir kimsenin hem yalan söylediği hem de söylediği yalanların kendisi tarafından üretildiği kastedilirken الرجل أكذبت cümlesi ile bir kimsenin söylediklerinin yalan olduğu fakat bu bâtil sözlerin kendisi tarafından üretilmediği anlaşılmaktadır.¹⁶⁹

Ferrâ’ya göre لا يُكذِّبُونَكَ şeklindeki tahfifli kırâat, “Seni yalancı olarak görmüyorlar ancak senin söylediklerinin bâtil olduğunu söylüyorlar.” mânasına gelmektedir.¹⁷⁰ Bununla birlikte Vâhidî’ye göre iki kırâatin aynı mânaya geldiğini söylemek mümkündür.¹⁷¹

A‘râf Sûresi 170. Âyet

وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نَضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ¹⁷²

Müfessir, lafız üzerindeki kırâat ihtilâfının sebep olduğu anlam farklılığını zikretmemekle birlikte يُمَسِّكُونَ şeklindeki okuyuşun uygun olmadığını ifade ederek يُمَسِّكُونَ kırâatini tercih ettiğini göstermiştir. يُمَسِّكُونَ kırâatinin uygun görülmemesinin sebebi, âyette bu lafızdan sonra gelen ب harf-i cer’idir. Nitekim bu fiil, harf-i cer’siz kullanılan bir fiildir. Bir kimse “Falanca şeyi tuttum.” derken bunu أمسكت بالشيء değil أمسكت الشيء şeklinde harf-i cer getirmeksizin ifade eder.¹⁷³

¹⁶⁹ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli ‘Âyi’l-Kur’ân*, c. 9, s. 219; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 2, s. 265.

¹⁷⁰ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’ân*, c. 1, s. 331.

¹⁷¹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 2, s. 266.

¹⁷² İmâm Âsım, Ebu Bekr rivâyetinde hem bu âyetteki يُمَسِّكُونَ kelimesini hem de Mumtahine Sûresi’ndeki تُمَسِّكُوا fiilini tahfif ile kırâat etmiştir. Hafs rivâyetinde ise bu âyetteki lafzı teşdîd ile okurken Mumtahine Sûresi’ndeki lafzı tahfif ile okumuştur. Ebû Amr her iki lafzı da teşdîd ile okumuş; diğer kırâat imâmları ise Hafs gibi okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb‘a fi’l-Kırâ‘ât*, s. 297.

¹⁷³ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 2, s. 423; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me‘âlimu’t-Tenzîl fi Tefsîri’l-Kur’ân*, c. 3, s. 298. Diğer örnekler için bkz. En‘âm, 6/73.

أَفْعَلَ تَفَاعَلَ

Neml Sûresi 66. Âyet

بَلْ أَدَارِكْ عَلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ¹⁷⁴

Vâhidî, lafız اَدَارَكَ şeklinde (dâl harfi şeddeli olarak) kırâat edildiğinde “birbiri ardından gelmek, birbirini takip etmek” mânalarına; اَدْرَكَ şeklinde kırâat edildiğinde ise “ulaşmak, yetişmek” mânalarına geleceğini ifade etmiştir.¹⁷⁵ Buna göre ilk kırâatle âhret hakkındaki bilgilerin onlara ard arda geldiği anlaşılırken ikinci kırâatle âhret hakkındaki bilgilerin kendilerine ulaştığı anlaşılmaktadır.

Her iki kırâatle de onların âhret hayatı hususunda bilgilendirilmiş oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Bununla beraber ilk kırâatte, söz konusu bilgilerin onlara peşin sıra gelmesine rağmen gösterdikleri şüpheli yaklaşımlar ve tecâhülleri sebebiyle inatlarının daha büyük olduğu mânası ortaya çıkar.

أَفْعَلَ تَفَعَّلَ

Nûr Sûresi 35. Âyet

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا عَرَبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ¹⁷⁶

Müfessir lafzın تَوَقَّدَ şeklindeki kırâatinin, tutuşturulanın (lamba değil) cam fanusun kendisi olduğuna açık bir delil olduğunu ifade etmiştir. Diğer yandan يُوقَدُ kırâati de (mübârek ağacın yağı ile) tutuşturulanın lamba olduğuna işaret etmektedir.¹⁷⁷ تَوَقَّدَ kırâatinde ise muzâf konumunda olan “lamba” hazfoluğundan “cam fanus” lafzına atıf vardır. Ancak bununla cam fanusun içerisindeki lamba

¹⁷⁴ İbn Kesîr ve Ebû Amr altı çizili lafzı hemze-i kat‘ ve dâl harfinin iskânıyla med olmaksızın okumuşlardır. Diğerleri ise hemze-i vasl, şeddeli dâl ve sonrasında med harfinin sübûtuyla kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 485; Dâni, *et-Teysîr fi’l-Kirâ’âtî’s-Seb’*, s. 442-443; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 535.

¹⁷⁵ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, c. 2, s. 299; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vili ‘Âyi’l-Kur’ân*, c. 18, s. 106; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 3, s. 383.

¹⁷⁶ İbn Kesîr ve Ebû Amr vâv ve dâl harflerinin fethi ve (fethalı) te harfi ile تَوَقَّدَ şeklinde; Nâfi‘, İbn Âmir ve Hafz dâl harfinin dammı ve (dammeli) ye harfi ile يُوقَدُ şeklinde; Hamza, Kisâi ve Ebû Bekr ise dâl harfinin dammı ve (dammeli) te harfi ile kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 500.

¹⁷⁷ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, c. 2, s. 252; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 3, s. 320; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me’âlimu’t-Tenzîl fi Tefsîri’l-Kur’ân*, c. 6, s. 46-47.

kastedilmektedir.¹⁷⁸ Buna göre her üç kırâatle de gerek doğrudan gerekse dolaylı yoldan olsun tutuşturulan cismin cam fanus değil, lamba olduğu anlaşılmaktadır.

1.2. İsimlerdeki Sarfî İhtilâflar

Arapçada tek başına bir mâna ifade eden ve bir zamana bağlı olmayan kelimelere “isim” denir.¹⁷⁹ Bir kelimenin somut yahut soyut anlam ifade etmesi isim olmasına engel değildir.¹⁸⁰

Arap dilinde ismin birçok çeşidi vardır: İsm-i işaretler, ism-i mevsûller, zamirler; masdar, ism-i fâil, ism-i mefûl ve sıfat-ı müşebbeheler ile zaman ve mekân isimleri bunlardan bazılarıdır. Ayrıca isimler, erilik-dişilik özelliklerine göre müzekker-müennes; tekil-ikil-çoğul olma özelliklerine göre ise müfred-müsenna-cemi‘ olarak adlandırılmaktadır.

Sarf ilmi kapsamına giren ferşî farklılıkların önemli bir bölümü de âyetlerde yer alan ve farklı kalıplarda gelen bazı isimler üzerinde gerçekleşmiştir. Biz de mevcut örnekleri aşağıda belirlediğimiz başlıklar altında ele aldık.

1.2.1. İsm-İ Fâil ile İlgili İhtilâflar

Arap dilinde ism-i fâil, malûm bir fiilden türeyen ve kendisinden türediği fiili yapana işaret eden sıfattır.¹⁸¹ Kur’ân’da isimlerin tasrîfinde meydana gelen ferşî ihtilâfların önemli bir bölümü ism-i fâiller ile ilgilidir. Söz konusu ihtilâflar bir kelimenin ism-i fâil, mübâlağa ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe gibi farklı kalıplarda kırâat edilmesini içeren farklılıklardır ki bunların âyetlerin tefsiri üzerinde etkileri bulunmaktadır. Biz de bu kırâat ihtilâflarına belirlediğimiz başlıklar altında yer verdik.

¹⁷⁸ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Mecîd*, c. 3, s. 320.

¹⁷⁹ Galâyînî, *Câmiu 'd-Dürûsi 'l-Arabîyye*, c. 1, s.9; Sâmerî, *en-Nahvu 'l-'Arabî Ahkâm ve Me'ân*, c. 1, s. 11.

¹⁸⁰ Uzun, *Arapça Sarf - Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 52.

¹⁸¹ Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, s. 51; Galâyînî, *Câmiu 'd-Dürûsi 'l-Arabîyye*, c. 1, s. 178; Uzun, *Arapça Sarf - Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 54.

1.2.1.1. İsm-i Fâil - İsm-i Mefûl

Yûsuf Sûresi 24. Âyet

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٖ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا اَنْ رَّا بُرْهَانَ رَبِّهٖ كَذٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوٓءَ وَالْفَحْشَآءَ اِنَّهٗ مِنْ عِبَادِنَا
الْمُخْلِصِيْنَ¹⁸²

Vâhidî'ye göre مخلصين lafzı lâm harfinin kesri ile مُخْلِصِيْنَ (muhlişîn) şeklinde okunduğunda “dinlerini Allah Teâlâ'ya has kılan kimseler” mânasına gelirken lâm harfinin fethi ile مُخْلِصِيْنَ (muhlaşîn) şeklinde kırâat edildiğinde “Allah Teâlâ'nın kendilerini kötülüklerden arındırdığı kimseler” kastedilmiş olur.¹⁸³ Buna göre ilk kırâate göre âyetin mânası “...Muhakkak ki o, dinlerini Allah'a has kılan (muhlis) kullarımızdandı.” olarak anlaşılırken ikinci kırâate göre âyet “...Muhakkak ki o, Allah'ın kendilerini (kötülüklerden) arındırdığı kullarımızdandı.” mânası kazanmaktadır.

Müfessir, bu iki kırâat ile ortaya çıkan anlam farklılıklarını zikretmiş; ancak herhangi bir tercihte bulunmamıştır.

Nahl Sûresi 62. Âyet

وَيَجْعَلُوْنَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُوْنَ وَتَصِفُ السِّتْهُمُ الْكُذِبَ اِنَّ لَهُمُ الْحُسْنٰى لَا جَرَمَ اَنْ لَهُمُ النَّارُ وَاَنَّهُمْ مُّفْرَطُوْنَ¹⁸⁴

Vâhidî, مفرطون lafzı râ harfinin fethiyle مُفْرَطِيْنَ (mufraţîn) kırâat edildiğinde hangi mânaya geldiğine dair görüşlere yer vermiştir. Bu âyette lafzın “ateşte terk edilecekler, unutulacaklardır”¹⁸⁵ mânasına geldiğini ifade eden müfessirler olduğu gibi “ateşe girmeleri mu'accel olacaktır, ona önde gireceklerdir”¹⁸⁶ anlamında anlaşılması gerektiğini söyleyenler de olmuştur.¹⁸⁷ Lafız râ harfinin kesrasıyla مُفْرِطِيْنَ (mufriţîn) şeklinde kırâat edildiğinde ise onların günahı aşırıya gitmeleri

¹⁸² İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir المخلصين lafzını, Kur'ân'da geçtiği her yerde lâm harfinin kesri ile kırâat etmişlerdir. Âsım, Hamza ve Kisâî bu lafzı geçtiği her yerde; Nâfi' ise Meryem Sûresi 51. âyet hariç her yerde lâm harfinin fethi ile kırâat etmiştir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 348; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 358-359.

¹⁸³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'ân*, c. 13, s. 100-101; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 3, s. 102; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 2, 609.

¹⁸⁴ Nâfi' مفرطون lafzını râ harfinin kesri ile kırâat etmiş; diğerleri ise fethi ile âyette yazılı olduğu şekliyle okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 374; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, s. 398; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 391.

¹⁸⁵ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 2, s. 107; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'ân*, c. 14, s. 263.

¹⁸⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'ân*, c. 14, s. 265; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 3, s. 208.

¹⁸⁷ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 2, s. 69.

sebebiyle Allah'a karşı mâsiyette haddi aştıkları mânası anlaşılmaktadır.¹⁸⁸ Müfessir, âlimlerin bu lafızların mânaları üzerine yaptıkları tefsirleri sunmakla yetinmiş; kendi görüşüne yer vermemiştir.

Rahmân Sûresi 24. Âyet

وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشآتُ فِي الْبَحْرِ كَالأَعْلَامِ¹⁸⁹

Müfessir, lafız المنشآت (munşeât) şeklinde şîn harfinin fethiyle kırâat edildiğinde “yükselen” mânasında anlaşılacağını söylemiştir. Bu itibarla âyette bahsedilen gemiler, ahşapları birbiri üzerine yükseltilmiş gemilerdir. Lafız şîn harfinin kesriyle المنشآت (munşiât) şeklinde okunduğunda ise burada sözü edilen gemilerin seyri başlatan, diğer bir ifadeyle inşâ eden gemiler olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁰ Vâhidî uygun olan kırâatin birinci kırâat olduğunu ifade etmiş ancak bu tercihinin sebebine yer vermemiştir.¹⁹¹

1.2.1.2. İsm-i Fâil – Mübâlağa İsm-i Fâil

Sebe' Sûresi 3. Âyet

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ¹⁹²

Vâhidî, lafız عَالِمِ الْغَيْبِ (‘âlimu'l-ğaybi) şeklinde kırâat edildiğinde “gaybı bilen” mânasını ifade ettiğini, عَالِمِ الْغَيْبِ (‘allâmu'l-ğaybi) şeklinde kırâat edildiğinde ise “gaybı çokça bilen” mânasına gelip âyete mübâlağa anlamı kattığını ifade etmiştir.¹⁹³ Ardından bu kırâati, Mâide Sûresi 109. âyette geçen أَنْتَ عَالِمُ الْغُيُوبِ ifadesiyle temellendirmiştir.¹⁹⁴

¹⁸⁸ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, c. 14, s. 267; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, c. 3, s. 208; Vâhidî, *el-Vasût fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 2, s. 69.

¹⁸⁹ Hamza ve Ebû Bekr, âyette altı çizili olan lafız şîn harfinin kesriyle; diğerleri ise fethiyle kırâat etmişlerdir. Ebû Bekr'in de feth ile okuduğuna dair rivâyet mevcuttur. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 619-620; Dâni, *et-Teyisr fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, s. 504.

¹⁹⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, c. 21, s. 210; Vâhidî, *el-Vasût fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 4, s. 220; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 7, s. 445.

¹⁹¹ Diğer örnekler için bkz. En'âm, 6/98; Enfâl, 8/9; Mü'minûn, 23/29.

¹⁹² İbn Kesîr, Ebû Amr ve Âsım mîm harfinin kesrasıyla, Nâfi' ve İbn Âmir ise mîm harfinin dammesiyle kırâat etmiştir. İbn Âmir'in kesrayla kırâat ettiğine dair de eivâyet bulunmaktadır. Hamza ve Kisâi ise bu lafızı عَالِمِ şeklinde (فَعَالِ vezninde) kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 526; Dâni, *et-Teyisr fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, s. 460; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 581.

¹⁹³ İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 581; Nasr b. Alî b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Fesevî İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vucûhi'l-Kirâ'âti ve 'İlelihe*, 1. bs (Mısır: Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, 2007), c. 2, s. 634; Dimyâtî, *İthâfu Fudâlâi'l-Beşer fi'l-Kirâ'âti'l-Erbe'ate 'Aşer*, c. 2, s. 307.

¹⁹⁴ Vâhidî, *el-Vasût fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 486.

1.2.1.3. İsm-i Fâil - Sıfat-ı Müşebbehe

Fâtiha Sûresi 4. Âyet

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ¹⁹⁵

Vâhidî'ye göre lafzı مَالِكِ (melik) şeklinde okuyanların hüccetleri, bu lafzın مَالِكِ lafzına kıyasla daha genel ve kapsayıcı olmasıdır. Öyle ki bir kimse mâlik olduğu halde hiçbir mülke sahip olmayabilir. Melik olma vasfı ise ancak mülke sahip olma durumunda kazanılır. Dolayısıyla her melik mâliktir fakat her mâlik melik değildir. Diğer yandan, Kur'ân-ı Kerim'in farklı sûrelerinde mâlik değil de melik lafzının kullanılmış olması da bu kırâati güçlendirmektedir.¹⁹⁶

Üzerinde ihtilâf bulunan lafzı مَالِكِ (mâlik) şeklinde okuyanlar ise diğerlerinin aksine bunun مَالِكِ kelimesinden daha genel bir anlam ifade ettiğini savunmuşlardır. Nitekim bir kimsenin bir şeyin melîki olması, ona sahip olduğu anlamına gelmemektedir.¹⁹⁷

Kehf Sûresi 74. Âyet

فَانطَلَقًا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقْتَلْتَنِي نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا¹⁹⁸

Müfessire göre زَكِيَّةً (zekiyye) lafzı “günahlardan arınmış olan” manasına gelmektedir. Çünkü âyete bu lafız ile kastedilen kişi gayr-i mükelleftir. Diğer yandan زَاكِيَّةً (zâkiye) lafzı “günahlardan beri olan” mânasındadır.¹⁹⁹ Ferrâ ise bu iki lafzın, tıpkı فَاسِيَّةً (fâsiyye) ve فَاسِيَّةً (fâsiyye) lafızları gibi aynı mânâyı ifade ettiklerini söylemiştir.²⁰⁰

Müfessirin bu açıklamaları incelendiğinde bir tezatlık olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim bir kimsenin günahlarından arınması için günahkâr olması

¹⁹⁵ Âsım ve Kisâi elif harfinin isbâtıyla مَالِكِ şeklinde, diğerleri ise iskâtiyle مَالِكِ şeklinde kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 104; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, s. 217; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 77-78.

¹⁹⁶ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 1, s. 105; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, c. 1, s. 151; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 77-78; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 67; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vucûhi'l-Kirâ'âti ve 'İlelihe*, c. 1, s. 112.

¹⁹⁷ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 1, s. 108; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, 78; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 67; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vucûhi'l-Kirâ'âti ve 'İlelihe*, c. 1, s. 112.

¹⁹⁸ Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr elifin isbâtıyla زَاكِيَّةً şeklinde, diğerleri ise hazfiyle زَكِيَّةً şeklinde kırâat etmişlerdir. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 395; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, s. 410; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 424.

¹⁹⁹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 159.

²⁰⁰ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, c. 2, s. 155.

gerekir ki bu da gayr-i mükellef bir çocuk için düşünülemez. Diğer bir ifadeyle gayr-i mükellef bir çocuğun vasfı “günahlardan arınmış olan” değil, “günahlardan berî olan” şeklinde olmalıdır.

Şuarâ Sûresi 149. Âyet

وَتَنْحُثُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ²⁰¹

Müfessir, lafız فَارِهِينَ (fārihīn) şeklinde kırâat edildiğinde onların yontmadaki mahâretlerinin kastedildiğini belirtmiştir. Ebû Ubeyde’ye göre lafız فَارِهِينَ (ferihīn) şeklinde kırâat edildiğinde ise onların bu evleri yontmada şımarıklık ve küstahlık gösterdikleri mânası anlaşılmaktadır. Zirâ lafızda yer alan he (ه) harfi, hâ (ح) harfinden bedeldir²⁰² ve Arapların sözlerinde الفَرَحُ lafzı “şımarık, küstah” mânalarını ifade etmektedir. Kasas Sûresi 76. âyette geçen لا يُجِبُّ الْفَرَجِينَ ibaresi de bunu göstermektedir.²⁰³

Bu iki kırâat ile elde edilen mânalar birlikte düşünüldüğünde onların hem ev yontmada mâhir, becerikli oldukları hem de bu işi yaparken şımarık, küstah, kibirli ve mağrûr davranlıkları anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere tek bir med harfinin isbâtı yahut hazfi, zengin mânalar elde edilmesine imkân sunmaktadır.

1.2.2. Masdar İle İlgili İhtilâflar

Bir zamana bağlı olmaksızın bir olayı ifade eden lafza “masdar” denir.²⁰⁴ Kırâat imâmları masdarları bazen farklı isim kalıplarıyla okumuşlardır. Masdarların farklı masdar kalıplarıyla okunmasını genel olarak lehçe farklılıkları kapsamında değerlendiren Vâhidî, bunları çoğunlukla lafzî ihtilâftan ibaret görmüştür. Bununla birlikte âyetlerin manasını değiştirip genişlettiği yönünde görüş beyan ettiği farklılıklar da mevcuttur.

Bu başlık altında öncelikle, yine masdar formunda farklı okuyuş şekilleri bulunan masdar örneklerini zikrettik. Ardından masdar-ism-i fâil ve masdar-ism-i mekân kalıplarında kırâati bulunan örnekleri alt başlıklar halinde sunduk.

²⁰¹ Nâfi‘, İbn Kesîr ve Ebû Amr altı çizili lafzı elifsiz olarak فرهين şeklinde, diğerleri ise fe harfinden sonra elif ile فرهين şeklinde kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 472; Dâni, *et-Teyisîr fi’l-Kirâ’âtî’s-Seb’a*, s. 439; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 519.

²⁰² Ebû Ca’fer Ahmed b. Muḥammed el-Murâdî en-Neḥḥâs, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1. bs (Mekke: Câmîatu Ümmü’l-Kurâ, 1988), c. 5, s. 97.

²⁰³ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 3, s. 360.

²⁰⁴ Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, s. 35; Galâyînî, *Câmiu’d-Dürüsi’l-Arabiyye*, c. 1, s. 160.

Bakara Sûresi 208. Âyet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ²⁰⁵

Müfessire göre lafız fethalı olarak السِّلْم (selm) şeklinde okunduğunda “sulh” mânasına gelirken kesralı olarak السِّلْم (silm) şeklinde okunduğunda “İslâm” mânasını kazanır. Bununla birlikte bu bu iki şekilde okunması arasında bir fark yoktur; iki kırâat de câizdir. Zirâ İslâm, sulhtur.²⁰⁶ Nitekim İslâm’a giren kimseler ile savaş terk edilmiş; Müslümanlar birbirlerine yardım etmede tek el, tek bilek olmuşlardır. Böylece İslâm, sulh diye isimlendirilmiştir.²⁰⁷

Tefsirinde âyetin sebab-i nüzûlüne de yer veren Vâhidî’ye göre emrin muhâtabı Yahudilerdir. Yahudilerden bir grup kimsenin İslâm’a girdikten sonra İslâm şerîatının yanında Hz. Mûsa’nın şerîatını da uygulamaya devam etmeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Böylece Allah Teâlâ onlara hep birlikte İslâm şerîatına uymalarını, diğer şerîatı terk etmelerini emretmiştir.²⁰⁸

Mü’minûn Sûresi 110. Âyet

فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتَّىٰ أَنْسَوْكُم ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضَحَكُونَ²⁰⁹

Vâhidî’ye göre سخريا lafzı kesralı sîn harfiyle سِخْرِيًّا (sihriyyen) şeklinde kırâat edildiğinde “alay etmek” mânasına gelmektedir. Çünkü “istihzâ etmek” anlamına gelen سِخْرِيَّة masdarından türemiştir. Diğer yandan söz konusu lafız dammeli sîn harfiyle سُخْرِيًّا (suhriyyen) şeklinde kırâat edildiğinde “ubûdiyyet” (hizmetinde kullanma) mânasına gelen سُخْرَة masdarından türediği için âyet de o yönde anlam kazanır.²¹⁰

Bu âyet ile Sâd Sûresi 63. âyette zikri geçen ifadeler cehennem ehline aittir. Bu sebeple bu âyetlerde yer alan سخريا lafzının kırâatinde hilâf vardır. Nitekim kâfirler

²⁰⁵ Nâfi‘, İbn Kesîr ve Kisâi sîn harfinin fethasıyla السِّلْم şeklinde kırâat ederken diğerleri sîn harfinin kesrasıyla السِّلْم şeklinde kırâat etmişlerdir. Bkz. Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kurâati's-Seb'*, s. 315; İbn Zencele, *Hucetu'l-Kirâ'ât*, s. 130.

²⁰⁶ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 2, s. 122.

²⁰⁷ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 313.

²⁰⁸ Muqâtil b. Suleymân, *Tefsîru Muqâtil b. Suleymân*, c. 1, s. 109; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 312-313; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, c. 1, s. 239.

²⁰⁹ Nâfi‘, Hamza ve Kisâi, bu âyet ve Sâd Sûresi 63. âyette yer alan سخريا lafızlarını sîn harfinin dammiyle, diğerleri ise kesriyle kırâat etmişlerdir. Zuhur Sûresi 32. Âyette bulunan lafzın dammayla okunması hususunda ulemâ arasında ittifak vardır. Bkz. İbn Mucâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 448; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kurâati's-Seb'*, s. 431; İbn Zencele, *Hucetu'l-Kirâ'ât*, s. 491-492.

²¹⁰ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 299; Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kirâ'âti'l-Erbe'ate 'Aşer*, c. 2, 213.

mü'minlerle hem alay etmişler (سُخْرِيًّا) hem de mü'minlerin kendilerine hizmet etmesini istemişlerdir (سُخْرِيًّا). Zuhur Sûresi'ndeki lafızda ise ihtilâf mevcut değildir. Çünkü burada konuşan Allah Teâlâ'dır ve Hucûrât Sûresi 11. âyette de belirtildiği üzere Allah mü'minleri birbirleriyle alay etmekten menetmiştir. Bu sebeple bu âyetteki lafız yalnızca sîn harfinin dammıyla kırâat edilmiş ve bu hususta ihtilâf nakledilmemiştir.

Müzzemmil Sûresi 6. Âyet

إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْأً وَأَقْوَمُ قِيلاً²¹¹

Vâhidî, lafız وَطْأً (vaṭen) şeklinde kırâat edildiğinde âyetin, namaz kılan kimseler için gece vakitlerinin gündüz vakitlerinden daha ağır ve meşakkatli olduğu yönünde anlaşılacağını belirtmiştir. Nitekim gece, uyku ve dinlenme içindir.²¹² İbn Kuteybe de Arapların “Hükümdârın baskısı kavme ağır geldi.” sözünden hareketle âyete aynı doğrultuda anlam vermiştir.²¹³ Yine Hz. Peygamber'in اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَيَّ (Allah'ım Mudar üzerine baskını şiddetlendir.) şeklindeki duası da bu mânanın verilmesini destekler niteliktedir.²¹⁴

Lafız vâv harfinin kesrası ve medd ile وَطْأً (viṭāen) şeklinde kırâat edildiğinde ise “uyuşmak, mutâbık olmak” mânalarını ifade etmektedir.²¹⁵ İbn Abbâs, işitme duyusu ve kalbin birbiriyle uyum arz ettiğini söylemiştir.²¹⁶ Bununla kastedilen; gece vakitlerinde kılınan namazın işitme duyusu ve kalp arasındaki uyumu sağlaması açısından gündüz vakitlerinde kılınan namazlara göre daha uygun olmasıdır. Çünkü gece vakitleri insan zihninin gündüz vakitlerinde meşgul olduğu birçok şeyden uzaklaşmaya ve boş olmaya elverişlidir.²¹⁷

²¹¹ Ebû Amr ve İbn Âmir altı çizili lafız vâv harfinin kesrası, tâ harfinin fethası ve med ile kırâat etmişler; diğerleri ise vâv harfinin fethi ve tâ harfinin iskânıyla okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 658; Dâni, *et-Tefsîr fi'l-Kırâ'âtis-Seb'*, s. 527.

²¹² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 5, s. 240; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vucûhi'l-Kırâ'ât ve 'İlelihe*, c. 2, s. 812-813.

²¹³ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muşkilî'l-Kur'ân*, 2. bs., Kâhire: Mektebetü Dâru't-Turâs, 1973, s. 365.

²¹⁴ Vâhidî, *el-Vasîf fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 4, s. 373.

²¹⁵ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 5, s. 481.

²¹⁶ Ebû'l-Haccâc Mucâhid b. Cebr el-Çureşî Mucâhid b. Cebr, *Tefsîru Mucâhid*, Mısır: y.y., 1410/1989, s. 679.

²¹⁷ Vâhidî, *el-Vasîf fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 4, s. 374. Yine masdar formunda farklı okuyuş şekilleri bulunan diğer masdar örnekleri için bkz. Âli İmrân, 3/140; Nisâ, 4/19, 94; A'râf, 7/57; Enfâl, 8/72; Tevbe, 9/12, 98; Kehf, 18/34; Tâhâ, 20/87; Mü'minûn, 23/67; Kasas, 28/8; Fetih, 48/11; Meâric, 70/43.

1.2.2.1. Masdar - İsm-i Fâil

Tâhâ Sûresi 69. Âyet

وَأَلْقَ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْفُفٌ مَّا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاجِرٌ وَلَا يُفْلِحُ السَّاجِرُ حَيْثُ أَتَى²¹⁸

Vâhidî, lafız كَيْدٌ سَاجِرٌ (keydu sâhîr) şeklinde okunduğunda sihirbazların yaptıklarının ancak bir “sihirbaz hilesi” olduğu anlaşılırken كَيْدٌ سِحْرٍ (keydu sihr) olarak kırâat edildiğinde “sihirden bir hile” olarak anlaşılacağı ifade etmiştir.²¹⁹

Âyette zikri geçen كيد (hile) lafzı gerçekte, sihre değil (asıl fâili olan) sihirbaza izâfe edilir.²²⁰ Bu lafız ikinci kırâatte olduğu gibi sihre izâfe edildiğinde ise sihirden bir hilenin (كيد من سحر) kastedilmiş yahut sihrin mecâzi anlamda bir “hilebaz” kılınmış olması muhtemeldir.²²¹

İki kırâat de birlikte değerlendirildiğinde, bir sihirbazın yapacağı hilenin ancak sihir olacağı bilindiğine göre mâna “Onlar ancak sihirbazların yaptığı bir sihir hilesi yapmışlardır.” şeklinde cemedilebilir.²²²

Kasas Sûresi 48. Âyet

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَىٰ أَوْلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلِّ كَافِرُونَ²²³

Müfessire göre lafız سَاجِرَانِ şeklinde kırâat edildiğinde sihir ve sapkınlık konusunda birbirlerine yardım eden iki sihirbazdan bahsettikleri anlaşılır. Onların “iki sihirbaz” ifadelerinden maksat, Hz. Mûsâ ve Hz. Muhammed’dir.²²⁴ Buna mukabil lafız سِحْرَانِ şeklinde kırâat edildiğinde ise onların, birbirini kuvvetlendiren iki sihirden bahsettikleri anlaşılmaktadır. Mukâtil, birbirini desteklediğini iddia

²¹⁸ Üzerinde kırâat ihtilâfi bulunan altı çizili lafzı Hamza ve Kisâî sîn harfinin kesri ve hâ harfinin iskânı ile; diğerleri ise sîn harfinin meddi, med harfi ve hâ harfinin kesriyle okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Sab’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 421; Dâni, *et-Teysîr fi’l-Kirâ’âti’s-Sab’a*, s. 420; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 458.

²¹⁹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 3, s. 214.

²²⁰ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li’l-Ķurrâi’s-Sab’a*, c. 3, s. 531; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, c. 2, s. 458.

²²¹ İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu’l-Mûdah fi Vucûhi’l-Kirâ’âti ve ’İlelihe*, c. 2, s. 503.

²²² Aynı ihtilâfin bulunduğu diğer âyetler için bkz. Mâide, 6/110; Yûnus, 10/2.

²²³ Âsım, Hamza ve Kisâî altı çizili lafzı sîn harfinin kesri ve hâ harfinin iskânı ile okurken diğerleri, fethalı sîn harfinden sonra med ve hâ harfinin iskânı ile ساجران şeklinde kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Sab’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 495; Dâni, *et-Teysîr fi’l-Kirâ’âti’s-Sab’a*, s. 446; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 547.

²²⁴ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 3, s. 402. Âyette kastedilen iki sihirbazın Hz. Musa ve Hz. İsa yahut Hz. Muhammed ve Hz. İsa oldukları görüşleri de mevcuttur. Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli ’Âyi’l-Kur’ân*, c. 18, s. 267.

ettikleri bu iki sihrin Tevrât ve Kur'ân-ı Kerim olduğunu²²⁵ ifade etmiştir. Görüldüğü üzere bu kırâatte “destekleme, kuvvetendirme” mânasına gelen “tezâhür”, söz konusu iki sihre isnâd edilmiştir.²²⁶ Bu iki okuyuşun neden olduğu mâna değişimlerine ve müfessirlerin konu üzerindeki görüşlerine yer veren Vâhidî, bir tercihte bulunmamıştır.

1.2.2.2. Masdar - İsm-i Mekân

Nisâ Sûresi 31. Âyet

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا²²⁷

Müfessire göre lafız مَدْخَلًا (medhâlen) şeklinde okunduğunda ibârenin takdîri, وَنُدْخِلْكُمْ قَدْخُلُونَ مَدْخَلًا (Biz sizi girdiririz, siz de (şerefli) bir girişle girersiniz.)²²⁸ olmaktadır. مُدْخَلًا (mudhâlen) şeklindeki kırâatte ise kelimenin masdar yahut ism-i mekân olarak anlaşılması câiz olur. Bununla birlikte ism-i mekân olarak anlaşılması evlâdır. Nitekim müfessirlere göre âyetteki “مدخلا كريما” terkîbinden kasıt, cennettir.²²⁹ (sayfa 43).

Lafzın ism-i mekân olarak anlaşılmasının daha uygun olduğunu beyan etmesiyle Vâhidî'nin مُدْخَلًا şeklindeki dammeli kırâati diğer kırâate tercih ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü ona göre مَدْخَلًا lafzının cümlede ism-i mekân olarak anlaşılmaya ihtimali olmayıp masdar konumundadır.

Neml Sûresi 49. Âyet

قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَأَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ²³⁰

Müfessir, مهلك lafzının “helâk olma” mânasında masdar olabileceği gibi “helâk olma yeri” mânasında ism-i mekân olarak da anlaşılabilirliğini ifade etmiştir. Lafız

²²⁵ Muḳâtil b. Suleymân, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, c. 2, s. 499.

²²⁶ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Mecîd*, c. 3, s. 402.

²²⁷ Nâfi', hem bu âyette ve Hacc Sûresi 59. âyette geçen مدخلا lafzılarını mîm harfinin fethiyle kırâat etmiştir. Diğerleri ise mîm harfinin dammiyle okumuşlardır. Ayrıca İsrâ Sûresi 80. âyetteki مدخل lafzının mîm harfinin dammiyle kırâat edileceği hususunda bir ihtilâf yoktur. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi 'l-Kırâ'ât*, s. 232.

²²⁸ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li 'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 2, s. 360; İbn Zencele, *Huccetu 'l-Kırâ'ât*, s. 199; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu 'l-Mûdah fi Vucûhi 'l-Kırâ'âti ve 'İlelihe*, c. 1, s. 226.

²²⁹ Taberî, *Câmi 'u 'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi 'l-Kur'ân*, c. 6, s. 663; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, c. 3, s. 634-635; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Mecîd*, c. 2, s. 43.

²³⁰ Âyette altı çizili lafzı Ebû Bekr mîm ve lâm harflerinin fethiyle; Hafs, mîm harfinin fethi ve lâm harfinin kesriyle okumuş; diğerleri ise mîm harfinin dammi ve lâm harfinin dammiyle kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi 'l-Kırâ'ât*, s.483; İbn Zencele, *Huccetu 'l-Kırâ'ât*, s. 531.

مَهْلِكَة (mehleke) şeklinde fethalı lâm ile kırâat edildiğinde masdar olur ve âyetten, şehirdeki dokuz kişiden oluşan grubun (çete) Hz. Sâlih'in velîsine; Hz. Sâlih ve ailesinin öldürüldüğüne şahit olmadıklarını söylemeyi planladığı mânası anlaşılır. Diğer yandan lafız مَهْلِكَة (mehlike) olarak kesralı lâm ile kırâat edildiğinde ise (ism-i mekân olup) âyet, o grubun “ Biz onların (Hz. Sâlih ve ailesinin) nerede öldürüldüğüne şahit olmadık.” demeyi planladığı mânası kazanmaktadır.²³¹

Her iki kırâat birlikte değerlendirildiğinde âyette bahsedilen grubun, Hz. Sâlih ve ailesinin hem öldürüldüğüne şahit olmadıklarını hem de nerede öldürüldüklerini bilmediklerini söylemeyi planladıkları anlaşılmaktadır. Bu kırâatler arasında büyük anlam farklılıkları bulunmamakla birlikte mânayı zenginleştirdikleri görülmektedir. Zirâ bir kimsenin bir şeyin gerçekleşmesine şahit olmaması, söz konusu şeyin nerede gerçekleştiğini de bilmemesi anlamına gelmez.²³²

1.2.3. İfrâd - Cem‘ Yönünden İhtilâflar

Arapçada tek bir varlığı gösteren isimlere müfred;²³³ müfred lafzın yapısında bir değişiklik yapmak (cem-i teksîr) yahut sonuna ilâvede bulunmak (cem‘-i müzekker sâlim-cem‘-i müennes sâlim) suretiyle yapılan ve üç veya daha fazla varlığa delâlet eden isimlere ise cemi‘ denir.²³⁴

Kur‘ân‘da bazı isimlerin müfred ve cemi‘ olmak üzere iki şekilde kırâatlerinin bulunduğu dair birçok örnek zikretmek mümkündür. Vâhidî, “müfredin kesrete delâlet etmesi”²³⁵ kâidesinden hareketle bu farklılıkların büyük bir bölümünün âyetlerin mânasına etki etmediğini ifâde etmiştir. Bununla birlikte ona göre mânaya tesir eden ihtilâflar da mevcuttur.

Konuyla ilgili örnekler incelendiğinde kırâatinde ihtilâf bulunan lafızların bir kısmının cem-i teksîr bir kısmının ise cem-i müennes sâlim olduğu göze

²³¹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri ‘l-Kur‘âni ‘l-Mecîd*, c. 3, s. 380-381. Ayrıca bkz. Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li ‘l-Kurrâi ‘s-Seb‘a*, c. 4, s. 113; İbn Zencele, *Hucce tu ‘l-Kırâ‘ât*, s. 531; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu ‘l-Mûdah fi Vucûhi ‘l-Kırâ‘ati ve ‘İlelihe*, c. 2, s. 586.

²³² Zeccâc, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân ve İ‘râbuhu*, c. 1, s. 367-368. Diğer masdar-ism-i mekân örnekleri için bkz. Ahzâb, 33/13; Duhân 44/51.

²³³ Hamelâvî, *Şeze ‘l- ‘Arf fi Fenni ‘s-Sarf*, s. 145; Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, s. 59; Uzun, *Arapça Sarf - Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 96.

²³⁴ Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, s. 59; Uzun, *Arapça Sarf - Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 17.

²³⁵ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri ‘l-Kur‘âni ‘l-Mecîd*, c. 1, s. 409, c. 3, s. 21.

çarpmaktadır ki bu durum kırâatlerin resm-i mushafa uygunluğu şeklinde izah edilebilir.

Bakara Sûresi 285. Âyet

أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلُّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ
وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ²³⁶

Müfessire göre İmâm Hamza, âyette geçen كُتُبِهِ (kutubihî) lafzını müfred halde كِتَابِهِ (kitābihî) şeklinde kırâat etmiş ancak bununla cins isim olan “kitâb” kelimesini kastetmiştir. Bu, tıpkı bir kimsenin كَثُرَ الدِّرْهَمُ فِي أَيْدِي النَّاسِ (İnsanların elinde dirhem çoğaldı)²³⁷ demesi gibidir. Burada dirhem kelimesi müfred olarak kullanılmış ancak onunla “dirhemler” kastedilmiştir. Âyette de kitap lafzı, semâvi kitapların tümünü kapsamaktadır.²³⁸

Tevbe Sûresi 24. Âyet

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ
تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرٍ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الْفَاسِقِينَ²³⁹

Arapça’da “aşîret”, kişinin yakın akrabalarını kapsayan bir terimdir. Müfessir, âyette yer alan عَشِيرَتُكُمْ (‘aşîratukum) lafzının عَشِيرَاتُكُمْ (‘aşîrātukum) şeklindeki kırâatini hoş karşılamamıştır. Bunun sebebi ise Ahfeş’in söylediği gibi Arapların عَشِيرَةٌ lafzının cem‘isi olmak üzere عَشِيرَاتٌ değil عَشَائِرٌ lafzını kullanmalarıdır.²⁴⁰ Dolayısıyla müfessirin عَشِيرَاتُكُمْ kırâatini عَشِيرَتُكُمْ kırâatine tercih ettiği anlaşılmaktadır.

²³⁶ Hamza ve Kisâî altı çizili lafzı müfred (tekil) olarak كِتَابِهِ şeklinde, diğerleri ise cemi‘ (çoğul) olarak كُتُبِهِ şeklinde kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 195-196; Dâni, *et-Teyisîr fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 321; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 152-153.

²³⁷ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, c. 1, s. 367-368; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 152-153.

²³⁸ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 1, s. 409.

²³⁹ Ebû Bekr altı çizili lafzı râ harfinden sonra elif ile cem‘ üzere okurken diğerleri müfred olarak kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 313; Dâni, *et-Teyisîr fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 369; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 316.

²⁴⁰ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 2, s. 486.

Zümer Sûresi 36. Âyet

أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ²⁴¹

Vâhidî, عَبْدَهُ ('abdehū) kırâatine göre kastedilenin Hz. Peygamber olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla âyetten, ona düşmanlık edenlerin düşmanlıklarına karşılık Allah'ın peygamberine kâfi geleceği anlaşılmaktadır. Lazın عَبْدَهُ ('ibādehū) şeklindeki cemi' kırâatiyle kastedilen ise peygamberlerdir.²⁴² Mü'min Sûresi 5. âyette de belirtildiği üzere ümmetler, kendilerine gönderilen elçilere kastetmişler (وَهَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ); Allah Teâlâ da onlara düşmanlıkta bulunanların şerlerine karşılık kullarına (peygamberlerine) kâfi geleceğini bildirmiştir.²⁴³

Her iki kırâat birlikte değerlendirildiğinde âyetten Allah Teâlâ'nın, önceki peygamberlere kâfi geldiği gibi Hz. Peygamber'e de yeteceği mânasına ulaşılabilir. Görüldüğü üzere bu kırâatler mâna bakımından birbirini tamamlamış ve âyete mâna zenginliği kazandırmıştır.

Şûrâ Sûresi 37. Âyet

وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كِبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ²⁴⁴

Vâhidî, lafzın müfred olarak كَبِيرٍ (kebîr) olarak da kırâat edildiğini ancak bu okuyuşun mânen cemi'²⁴⁵ olduğunu ifade etmiştir. O, bu görüşünü ispat etmek üzere İbrâhîm Sûresi 34 ve Nahl Sûresi 18. âyette geçen وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا ifadesini delil göstermiştir.²⁴⁶ Zîra Allah Teâlâ'nın nimetleri sayısız olmasına rağmen âyetlerde "nimet" lafzı müfred olarak gelmiştir. Dolayısıyla bu kırâatten de âyetle

²⁴¹ Hamza ve Kisâî üzerinde ihtilâf bulunan lafzı elifin isbâtı ile cem' üzere okurken diğerleri müfred olarak kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 562; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, s. 485; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 622.

²⁴² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, c. 20, s. 209; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 621-622.

²⁴³ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 581-582.

²⁴⁴ Hamza ve Kisâî bu âyet ve Necm Sûresi 32. âyette geçen lafzı be harfinin kesri ve med elifi ile hemze olmaksızın كَبِيرٍ şeklinde; diğerleri ise be harfinin fethi, med harfi ve hemzenin isbâtı ile kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 571; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, 483; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 643.

²⁴⁵ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Huce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 4, s. 51; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 643; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vucûhi'l-Kirâati ve 'İlelihe*, c. 2, s. 703.

²⁴⁶ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 4, s. 57.

yalnızca tek bir büyük günahın değil birden fazla büyük günahın (كَبَائِر – kebâir) kastedildiği anlaşılmaktadır.²⁴⁷

1.3. Kelimelerin Lafız ve Mâna Olarak Farklı Şekillerde Gelmesi Yönünden İhtilâflar

Kırâat imamları, Kur’ân’da yer alan bazı fiil ve isimleri, hem lafız hem de mâna açısından farklılık arz eden lafızlarla kırâat etmişlerdir. Dolayısıyla bu tür ferşî ihtilâflar, lafızların iskeletlerinin değişmesi sonucunda ortaya çıkan okuyuş şekilleridir.

Genellikle kelimeyi oluşturan harflerden bir ya da daha fazlasının değişmesiyle meydana gelen bu farklılıklar, âyetlerde mâna zenginlik ve çeşitliliğine imkân tanımakla tefsir ilmine önemli ölçüde malzeme sunmaktadır. Şimdi konuyla ilgili örnekleri ve Vâhidî’nin tefsirindeki izâhâtı inceleyelim.

Bakara Sûresi 219. Âyet

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ
الْعَفْوُ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ²⁴⁸

Vâhidî’ye göre günah kavramının büyüklük ve azamet sıfatlarıyla vasıflandırılıyor olması, bu lafzı كَبِير (kebîr) şeklinde okuyanların kırâatini desteklemektedir. Kur’ân-ı Kerim’de bunun örneklerine rastlamak mümkündür.²⁴⁹ Müfessir, “İçki içmek ve kumar oynamanın kebâirden olduğunu bilmez misin?”²⁵⁰ diyerek bu kırâati temellendirmeye gayret etmiştir.²⁵¹

Lafzı كَثِير (keşîr) şeklinde okuyanların kırâatine gelince, bu kırâatle içki ve kumarın sebep olduğu kötülükler “büyüklük” ile değil “kesret” (çokluk) ile vasıflandırılmıştır. Allah Teâlâ’nın Mâide Sûresi 91. âyetinde içki ve kumarın sebep olduğu günahlardan birkaçını zikretmiş olması, bunların büyüklükten ziyade kesret

²⁴⁷ Diğer ifrâd-cem’ ihtilâfi örnekleri için bkz. Tevbe, 9/17; Yûnus, 10/27; Yûsuf, 12/7, 12; Ra’d, 13/42; İsrâ, 17/92; Mü’minûn, 23/14; Furkân, 25/61, 74; Rûm, 30/50; Lokmân, 31/20; Sebe’, 34/37; Tahrîm, 66/12.

²⁴⁸ Hamza ve Kisâî, âyette altı çizili lafzı şe harfi ile كَثِير şeklinde; diğerleri ise be harfi ile كَبِير şeklinde kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mucâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 182; Dâni, *et-Teyisîr fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 315; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 132.

²⁴⁹ Nisâ, 4/31; Necm, 53/32.

²⁵⁰ Ayrıca bkz. Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li’l-Kurrâi’s-Seb’a*, c. 2, s. 137; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 133.

²⁵¹ Vâhidî, *el-Vasîf fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 1, s. 323.

ile nitelendirildiğine delil olarak gösterilebilir.²⁵² Diğer yandan Hz. Peygamber içki sebebiyle on kimseye lanet etmiş²⁵³; böylece içki ve kumardaki kötülüklerin çokluğuna işaret etmiştir.²⁵⁴

Vâhidî'nin ortaya koyduğu deliller ve yaptığı açıklamalar, onun bu iki kırâate de eşit mesafede durduğunu ve ikisi arasında bir tercihte bulunma yoluna gitmediğini göstermektedir.²⁵⁵

Hûd Sûresi 27. Âyet

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرِيكَ إِلَّا بَشْرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرِيكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِإِدْبَارِ الرَّأْيِ وَمَا نَرِي لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَنْتَظِمُ كَذِبِينَ²⁵⁶

Müfessir, بَادِي (bâdiy) bkelimesinin “zâhir” mânasına geldiğini ifade ettikten sonra bununla ilgili olarak ez-Zeccâc'ın “Bu kimseler, söylediklerini iyice dinlemeyip sana yalnızca zâhirde (görünüşte) ittibâ etmişler ancak bâtınları bunun aksi istikamette olmuştur.”²⁵⁷ şeklindeki yorumunu nakletmiştir. Vâhidî'ye göre lafız بَادِي (bâdi') şeklinde hemzeli kırâat edildiğinde ise “başlangıçta, başlar başlamaz” mânalarına gelmektedir.²⁵⁸ Görüldüğü üzere her iki kırâatte de bu kimselerin düşünmeden hareket eden kimseler olduğu mânası anlaşılmaktadır.

Tâhâ Sûresi 81. Âyet

كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ يَحِلَّ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى²⁵⁹

Müfessir ayetteki kırâat ihtilâfı ile ilgili öncelikle Ferrâ'nın görüşüne yer vermiştir. Ferrâ, يحل ve يحلّ lafızlarını يَحِلُّ ve يَحِلُّ (yeħillu-yeħlil) okunmasının kendisine daha sevimli geldiğini ifade etmiş ve bu görüşünün sebebinin şu şekilde

²⁵² İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 133; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vucûhi'l-Kırâati ve 'İlelihe*, c. 1, s. 172.

²⁵³ İbn Mâce, "Eşribe", 6.

²⁵⁴ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 2, s. 137; Vâhidî, *el-Vasût fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 323.

²⁵⁵ Kebîr-kesîr ihtilâfının geçtiği diğer örnek için bkz. Ahzâb, 33/68.

²⁵⁶ Ebû Amr, lafzı hemze ile kırâat ederken diğer kırâat imâmları ye harfi ile okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 332; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 389; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 338.

²⁵⁷ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, c. 3, s. 47.

²⁵⁸ Vâhidî, *el-Vasût fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 2, s. 570-571.

²⁵⁹ Kisâ; birinci lafzı hâ harfinin, ikinci lafzı ise ilk lâm harfinin dammı ile kırâat etmiştir (يَحِلُّ / يَحِلُّ - yeħillu-yeħlil). Diğerleri ise birinci lafzı hâ harfinin, ikinci lafzı ilk lâm harfinin dammı ile okumuşlardır (يَحِلُّ / يَحِلُّ - yeħillu-yeħlil) İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 422; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 420; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 460-461.

açıklamıştır: “Bu lafızlar (hulûl kökünden) hâ harfinin dammesiyle kırâat edildiğine “vukû bulma”²⁶⁰ mânası ortaya çıkar. Halbuki bu âyetin bana ulaşan tefsiri, Allah’ın gazâbının bu kimseler üzerine vukû bulacağına değil, bu kimselere vâcip olacağına²⁶¹ yöneliktir.” Vâhidî bu konuda Ferrâ’nın görüşüne yer verdikten sonra kesralı kırâatin “çözölmek, kalkmak” olarak da anlaşılabilirliğini söylemiştir. Diğer bir ifade ile âyette Allah Teâlâ İsrâiloğulları’nı, kendilerine verdiği nimetlerde taşkınlık etmemeleri hususunda uyardıktan sonra فَيَجَلَّ عَلَيكُمُ غَضَبِي ifadesini kullanmıştır ki bunun “Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin ve bu hususta taşkınlık göstermeyin. (Eğer taşkınlık ederseniz) gazâbım üzerinize helâl olur...” olarak anlaşılması da mümkündür. Taşkınlık göstermedikleri takdirde ise Allah’ın gazâbı ile aralarında bir engel olur; gazâba uğramazlar.²⁶²

Vâhidî’nin, kırâatinde ihtilâf bulunan lafızlara “helâl olmak” fiilinden hareketle farklı bir yorum getirdiği görölmektedir. Ancak sonuç itibariyle onun görüşü, Ferrâ’nın ifadeleriyle paralellik arz etmektedir. Nitekim her ikisine göre de bu kimseler taşkınlık etmelerinin sonucunda Allah’ın gazabına uğrayacaklar; aksi takdirde böyle bir durum söz konusu olmayacaktır. Müfessir, يَحُلُّ / يَحُلُّ kırâatinin âyetin mânası üzerindeki etkisi ile ilgili ise Ferrâ’nın görüşünü zikretmekle yetinmiştir.

Rûm Sûresi 22. Âyet

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالَمِينَ²⁶³

Vâhidî, عَالَمِينَ (‘âlemîn) şeklinde kırâat edildiğinde bu lafzın birri, fâciri, insi ve cinni kapsadığını ifade ettikten sonra Ferrâ’nın görüşüne yer vermiştir. Ferrâ, lafzın lâm harfinin kesrası ile عَالِمِينَ (‘âlimîn) şeklindeki kırâatinin uygun olan vecih olduğunu söylemiş ve bu görüşünü Bakara Sûresi 164. âyette geçen “akleden topluluk” ve Âli İmrân Sûresi 190. âyette geçen “akıl sahipleri” ifadeleriyle²⁶⁴ delillendirmiştir.²⁶⁵

²⁶⁰ Taberî, *Câmi’u l-Beyân ‘an Te’vili ‘Âyi l-Kur’ân*, c. 16, s. 126.

²⁶¹ Ferrâ, *Me’âni l-Kur’ân*, c. 2, s. 188.

²⁶² Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsiri l-Kur’âni l-Mecîd*, c. 3, s. 216.

²⁶³ Hafs âyette altı çizili lafızdaki lâm harfini kesra ile okurken diğerleri fethayla okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi l-Kirâ’ât*, s. 506-507; Dâni, *et-Teyisîr fi l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 451; İbn Zencele, *Huccetu l-Kirâ’ât*, s. 557-558.

²⁶⁴ Ferrâ, *Me’âni l-Kur’ân*, c. 2, s. 323.

²⁶⁵ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsiri l-Kur’âni l-Mecîd*, c. 3, s. 431.

Görüldüğü üzere ikinci kırâate göre Allah'ın âyetlerinden ibret almak, yalnızca bilenler ve akledenler için mümkündür. Diğer bir ifadeyle Allah'ın âyetlerinden ibret almak, akletmeyi ve bilmeyi gerekli kılmaktadır. Binâenaleyh akletmeyen ve ilmetmeyen câhil kimselerin Allah'ın âyetlerini anlamaları mümkün görünmemektedir.²⁶⁶ Birinci kırâate göre ise böyle bir kayıt söz konusu değildir.²⁶⁷

1.4. Kelimelerin Fiil veya İsim Olarak Okunmasıyla İlgili İhtilâflar

Kırâat imâmı, Kur'ân'da yer alan bazı lafızların isim mi yoksa fiil mi olarak kırâat edileceği noktasında ihtilâfa düşmüşlerdir. Âyetlerin tefsirinde etkisi bulunan bu farklılıkların Kur'ân yorumunu zenginleştirmesi sebebiyle önemli görüldüğü müfessirler tarafından da ifade edilmiştir. Biz de bu konuyla ilgili örnekleri ele almayı uygun gördük.

Mâide Sûresi 60. Âyet

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرِّ مِّنْ ذَلِكَ مُتُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ
الطَّاغُوتِ أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَن سَوَاءِ السَّبِيلِ²⁶⁸

Müfessire göre üzerinde ihtilâf bulunan lafız عَبَدَ ('abede) olarak okunduğunda âyetin mânası "Allah'ın lanetlediği, kendilerine gazâb ettiği; aralarından maymunlar, domuzlar çıkardığı ve tâğûta ibadet eden kimselerdir." şeklinde anlaşılmaktadır.²⁶⁹

İmâm Hamza'nın عَبَدَ ('abude) biçimindeki kırâati ise lafza mübâlağa mânası katmaktadır.²⁷⁰ Diğer yandan الطَّاغُوت kelimesini meksûr olarak kırâat etmesi âyete, "Allah'ın lanetlediği, kendilerine gazâb ettiği; aralarından maymunlar, domuzlar ve tâğûta çokça ibadet edenler (tâğûtun mabûdları) çıkardığı kimselerdir." şeklinde mâna verilmektedir.²⁷¹

²⁶⁶ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 4, s. 150; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vucûhi'l-Kirâati ve 'İlelihe*, c. 2, s. 611.

²⁶⁷ Kelimelerin lafzen ve mânen farklı şekillerde gelmesiyle ilgili diğer örnekler için bkz. Bakara, 2/36, 259; Nisâ, 4/94, 135; En'âm, 6/57; Yûnus, 10/22, 30; Ankebût, 29/58; Ahzâb, 33/33; Hadîd, 57/18.

²⁶⁸ Hamza, عَبَدَ lafzını be harfinin dammiyle, الطَّاغُوت lafzını ise mecrûr olarak kırâat etmiştir. Diğer kırâat âlimleri ise عَبَدَ lafzını be harfinin fethiyle, الطَّاغُوت lafzını ise mansûb olarak okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 246; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, 342; İbn Zencele, *Hucetu'l-Kirâ'ât*, s. 231.

²⁶⁹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 2, s. 204.

²⁷⁰ "Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 2, s. 422; İbn Zencele, *Hucetu'l-Kirâ'ât*, 231; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vucûhi'l-Kirâati ve 'İlelihe*, c. 1, s. 246.

²⁷¹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 2, s. 204.

Hûd Sûresi 46. Âyet

قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْتَلِنَ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ
الْجَاهِلِينَ²⁷²

Vâhidî, *ibâresini* tefsir ettikten sonra Hz. Peygamber'in bu âyeti *عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ* şeklinde okuduğu yönünde bir rivâyet nakledildiğini ve İmâm Kisâî'nin de bu kırâati tercih ettiğini belirtmiştir. Ümmü Seleme'den nakledilen söz konusu rivâyet şu şekildedir: "Hz. Peygamber'e bu âyeti nasıl okuduğu sordum. O da *عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ* şeklinde okuduğunu buyurdu."²⁷³

Birinci kırâate göre mâna "...Bu, sâlih olmayan bir iştir..." şeklinde olurken ikinci kırâat ile âyet "...O, sâlih olmayan bir iş yapmıştır..." mânası kazanmaktadır.²⁷⁴

2. NAHVÎ İHTİLÂFLAR

Nahiv ilmi, kendisiyle Arapça kelimelerin i'rab ve binâ açısından yani terkîb (cümle) içerisindeki hallerinin bilindiği ilimdir.²⁷⁵ Dolayısıyla nahiv ilminin konusu, kelimelerin konumu ve kelime sonlarının cümle içerisindeki durumudur.²⁷⁶

Kırâat ihtilâflarından bir kısmı da nahiv ilminin alanına girmektedir. Fiiller, isimler ve harfler üzerinde vaki olan bu ihtilâflar âyetlerde mâna değişimine neden olduğundan tefsir ilmi açısından önemli görülmektedir. İsim ve fiillerin i'râbındaki farklılıklar, zamir ve edatlar üzerindeki farklılıklardan oluşan ferşî ihtilâfları bu başlık altında zikrettik.

2.1. Kelimelerin İ'râbındaki İhtilâflar (Murfû' – Mansûb – Meczûr- Meczûm)

Cümlede âmillerin değişmesiyle kelime sonlarının (son harf harekesinin) lafzî yahut takdîrî olarak değişmesine i'râb²⁷⁷; harekesi değişen bu lafzlara ise mu'rab

²⁷² Kisâî *عمل* lafzındaki mîm harfini kesra ve lâm harfini fetha, *غير* lafzını ise mansûb olarak okurken diğerleri *عمل* lafzındaki mîm harfini fetha ve lâm harfini damme ile tenvinli, *غير* lafzını ise murfû' olarak kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 334; Dâni, *et-Teyisr fi'l-Kirâati's-Seb'*, s. 380; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 341.

²⁷³ Ebû Dâvûd, *Kitâbu'l-Hurûf ve'l-Kirâât*, 25; Ahmed b. Hanbel, 44/136 (No. 26518).

²⁷⁴ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecid*, c. 2, s. 576. Kelimelerin isim veya fiil olarak okunmasıyla ilgili diğer ihtilâflar için bkz. En'âm, 6/96; İbrâhîm, 14/19; Nûr, 24/45.

²⁷⁵ Galâyînî, *Câmiu'd-Dürüsi'l-Arabiyye*, c. 1, s. 9; Uzun, *Arapça Sarf - Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 104.

²⁷⁶ Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, s. 115.

denir.²⁷⁸ Mebnî isimler ve harfler haricindeki tüm isimler ile mûzârî fiiller mu‘rab lafızlardır.²⁷⁹

Kırâat imâmları lafızların i‘râbı dolayısıyla mânası ya da cümledeki konumu noktasında ihtilâfa düşmüşlerdir. Biz de (muzârî) fiillerdeki i‘râb temelli ferşî farklılıklara “Fiillerin İ‘râbı”, isimler üzerinde gerçekleşen farklılıklara ise “İsimlerin İ‘râbı” bölümünde yer verdik.

2.1.1. Fiillerin İ‘râbı

Muzârî fiillerde görülen i‘râb farklılıkları genellikle fiillerin başına gelen lâm harflerinin çeşitlerinin farklı olmasından yahut bu fiillerin, öncesinde zikredilmiş bir şartın cevabı olup olmamasından kaynaklanmaktadır. Söz gelimi muzârî fiilin önüne gelen ve bir işin terki talebini içeren lâm-ı nâhiye, fiili cezmeder.²⁸⁰ Yine muzârî fiilin önünde bulunan lâm-ı nâfiyenin ise muzârî fiilin harekesi üzerinde hiçbir etkisi yoktur.²⁸¹ Şâyet fiilin önünde bir nasb veya cezm edatı bulunmuyorsa fiil merfu‘ olarak kalır.²⁸² Diğer yandan lâm-ı ta‘lîl, önüne geldiği muzârî fiili nasb ederken²⁸³ lâm-ı emir ise son harfinin harekesini cezmeder.²⁸⁴ Şimdi konu ile ilgili örnekleri zikrelelim.

İbrâhîm Sûresi 46. Âyet

وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ²⁸⁵

Müfessire göre لتزول lafzı birinci lâm’ın kesri, ikinci lâm’ın fethi ile لتزول (litezûle) şeklinde kırâat edildiğinde İslâm dininin, sübûtu yönünden dağlara benzetilmiş olduğu anlaşılır. Diğer bir ifadeyle İslâm dininin o kimselerin tuzakları karşısındaki sağlamlık ve sabitliğini ortaya koymak için “dağlar”, mesel olarak

²⁷⁷ Mustafâ Mahmûd Ezherî, *Teysîru Kavâidi'n-Nahv li'l-Mübtediîn*, 3. bs (Mısır: Dâru'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2011), s. 43.

²⁷⁸ Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, s. 122; Uzun, *Arapça Sarf - Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 51.

²⁷⁹ Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, s. 135.

²⁸⁰ Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, 2. bs (Konya: Tekin Kitabevi, 1981), s. 112.

²⁸¹ Muhammed Antâkî, *el-Minhâc fi'l-Kavâidi ve'l-İ'râb*, 1. bs (Mısır: Mektebetü'l-İlmân, 2009), s. 281.

²⁸² Galâyînî, *Câmiu'd-Dürûsi'l-Arabiyye*, c. 2, s. 167.

²⁸³ Uzun, *Arapça Sarf - Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 75.

²⁸⁴ Antâkî, *el-Minhâc fi'l-Kavâidi ve'l-İ'râb*, s. 275; Uzun, *Arapça Sarf - Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 74; Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 110.

²⁸⁵ Kisâî, لتزول lafzını birinci lâm’ın fethi ve ikinci lâm’ın dammiyle okurken diğerleri birincisinin kesri ve ikincisinin fethiyle kırâat etmişlerdir. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 363; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kırâ'âti's-Seb'*, s. 394; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 379.

zikredilmiştir.²⁸⁶ Lafız birinci lâm'ın fethi, ikinci lâm'ın dammı ile لَتَزُولُ (letezûlu) şeklinde kırâat edildiğinde ise o kimselerin tuzakları karşısında neredeyse dağların zâil olacağı²⁸⁷ mânası ortaya çıkar. Bu kırâat, onların kurduğu tuzakların büyüklüğüne işaret etmesi yönünden mübâlağa üslûbu taşımaktadır. ez-Zeccâc bu kırâatin tefsiri için şöyle söylemiştir: “Onların tuzakları dağları izâle edecek seviyeye ulaşsa bile Allah dinine yardım edecektir (onu gâlip kılacaktır). Akabinde gelen فَلَا تَقَالِبْ أَكْثَرُ الْأَعْيُنِ وَأَنْتَ كَالْأَعْيُنِ لَا يَصْبِرُ عَلَيْهَا إِلَّا الْقَلِيلُ مِنَ الْعَالَمِينَ أُولَئِكَ فِي عَذَابٍ مُّهِينٍ”²⁸⁸ de bu mânaya delâlet etmektedir.”²⁸⁹

Müfessirin açıklamalarına bakıldığında birinci kırâatin İslâm'a, ikinci kırâatin ise İslâm düşmanlarının kurmuş oldukları tuzaklara yönelik bir yüceltme mânası taşıdığı anlaşılmaktadır.

Kehf Sûresi 26. Âyet

قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا²⁹⁰

Müfessire göre lafız ye harfi ile وَلَا يُشْرِكُ (ve lâ yuşriku) şeklinde kırâat edildiğinde fâil Allah Teâlâ olur ve âyetten, O'nun kendi hükmüne kimseyi ortak etmediği mânası anlaşılır. Dolayısıyla bu kırâatle, bir hâkimin Allah'ın hükmü haricinde bir hüküm vermesinin câiz olmadığı²⁹¹ sonucuna ulaşılabilir. Çünkü bir kimsenin (Allah'ın hükmüne dayanmaksızın) bir hüküm vermesi, Allah'a hükmünde ortak olması demektir. Lafız وَلَا تُشْرِكُ (ve lâ tuşrik) şeklinde okunduğunda ise âyet, “...(Ey insan!)²⁹² Allah'ın hükmüne kimseyi ortak etme!”²⁹³ olarak nehiy mânası kazanmaktadır.²⁹⁴

²⁸⁶ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 3, s. 166-167.

²⁸⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 2, s. 79.

²⁸⁸ İbrâhîm, 14/47.

²⁸⁹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 3, s. 167; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 380; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 36.

²⁹⁰ İbn Âmir, altı çizili lafzı ي yerine ت ile ve kef harfinin cezmiyle okurken diğerleri âyette yazıldığı şekliyle kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 390; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kırâ'âti's-Seb'*, s. 407; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 379.

²⁹¹ Zeccâc da aynı görüştedir. Bkz. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 3, s. 270.

²⁹² Emrin Hz. Peygamber'e yönelik olduğunu ileri sürenler de mevcuttur. Bkz. İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 415.

²⁹³ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 3, s. 438; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vucûhi'l-Kırâ'âti ve 'İlelihe*, c. 2, s. 463.

²⁹⁴ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 144.

Tâhâ Sûresi 77. Âyet

وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاصْرَبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرْكًا وَلَا تَخْشَى²⁹⁵

Vâhidî'ye göre lafız fe harfinin cezmi ile لَا تَخَفُ (lâ tehaf) şeklinde okunduğunda Hz. Mûsâ'nın, Firavun'un ona yetişmesinden korkmaması yönünde bir nehye muhatap olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁶ Bu durumda لَا تَخَافُ (lâ tehfâfu) kırâatine göre âyetin mânası "Muhakkak biz Mûsâ'ya 'Kullarımla birlikte yola çık da (size) yetişilmesinden korkmadan ve (denizde boğulmaktan) haşyet duymadan onlara denizde kuru bir yol aç!' diye vahyetmiştik." Şeklinde olurken لَا تَخَفُ kırâatine göre ise "Muhakkak ki biz Mûsâ'ya 'Kullarımla birlikte yola çık da onlara denizde kuru bir yol aç!' diye vahyetmiştik. (Ey Mûsâ! Size) yetişilmesinden korkma. (Denizde boğulmaktan) haşyet de duyma." olarak anlaşılmaktadır.²⁹⁷

2.1.2. İsimlerin İ'râbı

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı isimlerin merfu', mansûb ya da mecrûr okunması; izâfet yahut sıfat terkîbiyle okunması noktasında kırâat imâmları arasında ihtilâf meydana gelmiştir. Bu ihtilâflar âyetlerden elde edilecek mâna zenginliğini beraberinde getirmiştir. Ayrıca az da olsa fikhî ihtilâflara zemin hazırlayacak türden okuyuşların bulunduğunu söylemek de mümkündür. Konuyla ilgili bazı örneklere burada yer verelim:

Bakara Sûresi 37. Âyet

فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ²⁹⁸

Vâhidî'ye göre İbn Kesîr'in آدَمَ lafzını nasb (Âdeme), كَلِمَاتٍ lafzını ise ref' (kelimâtun) halinde okuması, Arapça'da bazı fiillerin fâile isnâdının mef'ûle isnâdı gibi olması sebebiyledir. Buna أَفِي - نَالَ - أَصَابَ fiilleri örnek olarak gösterilebilir. Bir kimsenin أَصَبْتُ خَيْرًا demesi, أَصَابَتِي خَيْرٌ demesi gibi; لَقِيتُ زَيْدًا demesi, لَقِيتِي زَيْدٌ demesi

²⁹⁵ Hamza, üzerine ihtilâf bulunan lafız fe harfinin cezmiyle (nehiy olarak) okumuş; diğerleri ise fe harfinin ref'i ve elif'in isbâtıyla (haber olarak) kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 421; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, s. 420; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 458.

²⁹⁶ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 216.

²⁹⁷ Fiillerin i'râbı ile ilgili diğer ihtilâf örnekleri için bkz. Bakara, 2/119; Mâide, 6/47; Tâhâ Sûresi, 20/69, 112; Furkân, 25/10; Ankebût, 29/66.

²⁹⁸ İbn Kesîr آدَمَ lafzını nasb, كَلِمَاتٍ lafzını ref' ile okurken diğerleri آدَمَ lafzını ref', كَلِمَاتٍ lafzını isr nasb ile kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 153; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, s. 305; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 94-95.

gibidir. Bunun örneklerine Kur'ân-ı Kerim'de de rastlanmaktadır.²⁹⁹ Dolayısıyla İbn Kesîr'in kırâatiyle diğerlerinin (آدم lafzını ref' [Âdemu], كلمات lafzını nasb [kelimâtin] halinde okuyanlar) kırâati, ifade ettikleri mâna bakımından aynı doğrultudadır.³⁰⁰

Vâhidî'nin açıklamalarından anlaşıldığı üzere o, meseleye sonuç odaklı bir yaklaşım sergilemiş ve bunun sonucunda iki kırâat arasında mâna bakımından bir fark olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Yani ona göre “Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler aldı.” ifadesiyle “Rabbinden birtakım kelimeler Âdem'e ilkâ oldu.” ifadesinin başlangıçta farklı mânaları ifade ettiği düşünülse de nihâyetinde iki ifadeden de çıkarılan anlam, Âdem'in Rabbinin katından birtakım kelimelere ulaştığı şeklindedir.

Nisâ Sûresi 1. Âyet

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ
الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا³⁰¹

Vâhidî'nin görüşlerine yer verdiği tâbiûn müfessirlerine göre âyetteki الأَرْحَامُ kelimesi، اتَّقُوا اللَّهَ ibâresindeki lafzatullaha ma'tûftur.³⁰² Kelime mansûb olarak الأَرْحَامَ (el-erhâme) şeklinde okunur ve söz konusu âyete “akrabalık bağlarını koparmaktan sakının” mânası katar. Dolayısıyla bu âyet, sıla-i rahim'in vucûbiyetini göstermektedir. Müfessir devamında sıla-i rahim'in önemine işaret eden birden fazla rivâyet zikretmiştir.³⁰³

Vâhidî'nin ifadelerine göre nahiv âlimlerinin tamamı³⁰⁴ bu lafzın الأَرْحَامَ (el-erhâmi) şeklindeki kesralı kırâatını zayıf ve kabîh görmüşlerdir. Çünkü lafız kesralı okunduğu takdirde kendisinden önce gelen he zamirine ma'tûf kabul edilir. الأَرْحَامَ gibi tek başına anlam ifade eden bir kelimenin, muttasıl he zamiri gibi başlı başına

²⁹⁹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 2, s. 160-163. Örneğin; Âli İmrân, 3/40; Meryem, 19/8.

³⁰⁰ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 125; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 1, s. 440-441; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 94-95; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vucûhi'l-Kırâati ve 'İlelihe*, c. 2, s. 174.

³⁰¹ Hamza، الأرحام lafzını mecrûr olarak okumuş; diğerleri ise mansûb olarak okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 226; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 332; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 188.

³⁰² Taberî tefsirinde; Süddî, Katâde, İbn Abbâs, Hasan, İkrime, Mücâhid, Dahhâk, Rabî' ve İbn Zeyd'in bu doğrultudaki rivâyetlerini nakletmiştir. Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'ân*, c. 6, s. 347-349.

³⁰³ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 2, s. 5.

³⁰⁴ Örneğin bkz. Ebû Bîşr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber el-Hârîşî Sibeveyh, *el-Kitâb*, 3. bs (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988), c. 2, s. 382; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 1, s. 252; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 2, s. 6.

mâna ifade etmeyen bir harfe atfedilmesi nahivcilerce hoş karşılanan bir durum değildir.³⁰⁵

Açıklamalara bakıldığında, Vâhidî'nin الأَرْحَامَ kırâatini tercih ettiği açıkça görülmektedir.

Mâide Sûresi 6. Âyet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُنِيمَ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ³⁰⁶

Vâhidî'ye göre أَرْجُلَكُمْ (erculekum) lafzı mansûb olarak okunduğunda, abdest alırken ayakları yıkamanın vücûbiyetine işaret etmek üzere âyetteki yıkanan uzûvlara (yüz ve eller) atfedilmiş olur. Ebû Hâtim ve İbnü'l-Enbârî'ye göre lafzın meksûr olarak أَرْجُلِكُمْ (erculikum) okunması ise onun meshedilen uzuvlara atfedildiğini ifade etmekle birlikte burada ayakların meshinden maksat gasl yani yıkamadır. Nitekim bu hususta İbn Zeyd'in "Mesh, gaslin hafif halidir." dediği rivâyet edilmiştir. Bir kimsenin تَمَسَّحْتُ لِلصَّلَاةِ (Namaz için -uzuvlarımı- meshettim) demesi, "Namaz için abdest aldım." demesi gibidir. Abdest alan kimsenin su dökünmekle yetinmeyip aynı zamanda uzuvlarını meshetmesi bundandır. Bu sebeple "gasl", "mesh" olarak isimlendirilmiştir.³⁰⁷ Diğer bir ifade ile ayak ve baş, meshedilen iki uzuvdur. Ancak ayağın meshinden maksat gasli yani yıkanmasıdır ki bunun delili, âyette إِلَى الْكَعْبَيْنِ (topuk kemiklerine kadar) kaydının bulunmasıdır. Nitekim söz konusu kayıt, meshedilen uzuvları değil yıkanan uzuvları kapsamaktadır.³⁰⁸

Müfessir; meânî ehlinden bir kısım kimsenin, âyetteki الأَرْجُلُ lafzının الرُّؤُوسُ lafzına mâna olarak değil yalnızca zâhiren ma'tûf olduğu yönündeki görüşlerini zikretmiş; ardından abdest alırken ayakların yıkanmasının vücûbiyetini ispat eden

³⁰⁵ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Mecîd*, c. 2, s. 6.

³⁰⁶ Nâfi', İbn Âmir, Kisâi ve Hafs أَرْجُلِكُمْ lafzını mansûb olarak, diğerleri ise mecrûr olarak kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi 'l-Kirâ'ât*, s. 242-243; Dâni, *et-Teysîr fi 'l-Kirââti's-Seb'*, s. 340; İbn Zencele, *Huccetu 'l-Kirâ'ât*, s. 221.

³⁰⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi 'l-Kur'ân*, c. 8, s. 198-199.

³⁰⁸ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Mecîd*, c. 2, s. 159-160. Ayrıca bkz. Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li 'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 2, s. 406; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu 'l-Mûdah fi Vucûhi 'l-Kirââti ve 'İlelihe*, c. 1, s. 240.

birçok rivâyet zikretmiştir.³⁰⁹ Vâhidî'nin açıklamaları, onun iki kırâati de sahih kabul edip cemettiğine işaret etmektedir.

A'râf Sûresi 26. Âyet

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ³¹⁰

Müfessire göre لِبَاسُ lafzını mansûb okuyanlar bu kelimeyi, âyette kendisinden önce zikri geçen “inzâl” fiiline hamletmişlerdir. Bu kırâate göre mâna “kişinin Allah'tan sakınmasının, avretini örtmesinin ve cahiliye ehlinin yaptığı gibi elbisesiz (çıplak) dolaşmamasının gerekliliği”ne yöneliktir. Lafız merfû‘ olarak okunduğunda ise mübtedâ konumunda olmaktadır ki bu kırâate göre mâna; “takvâ elbisesinin, kendisi ile örtünen kimse için daha hayırlı olduğu ve Allah'a, yine O'nun insanlar için güzelleşme aracı olarak yarattığı elbise türlerinden (libâs, rîş) daha yakın olduğu” şeklinde anlaşılmaktadır.³¹¹

Takvâ elbisesinin ne olduğu hususunda müfessirler farklı yorumlar getirmişlerdir: Katâde ve Süddî'ye göre takvâ elbisesinden kasıt “imân” iken³¹² Atiyye el-Avfi'ye göre “sâlih amel”³¹³, Saîd b. Cübeyr'e göre “doğru yol”³¹⁴, Kelbî'ye göre ise “iffet”³¹⁵tir.³¹⁶

³⁰⁹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 2, s. 160-163.

³¹⁰ Nâfi', İbn Âmir ve Kisâi لباس lafzını nasb ile diğerleri ise ref' ile okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kur'ân*, s. 280; Dâni, *et-Teyisr fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 357; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 280.

³¹¹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 2, s. 358-359. Ayrıca bkz. Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 3, s. 7-8; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf'an Vücûhi'l-Kur'âti's-Seb' ve 'İlelihâ ve Hucecihâ* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2007), c. 2, s. 41; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vücûhi'l-Kırâati ve 'İlelihe*, c. 1, s. 280-281.

³¹² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, c. 10, s. 125; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil fi Tefsîri'l-Kur'an*, c. 2, s. 222; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, c. 2, s. 200.

³¹³ Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil fi Tefsîri'l-Kur'an*, c. 3, s. 222; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, c. 2, s. 200.

³¹⁴ Taberî, İbn Ebî Hâtim, İmâm Beğavî ve İbnü'l-Cevzî bu görüşü Osman b. Affân'dan nakletmişlerdir. Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, c. 10, s. 127; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, c. 5, s. 1458; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil fi Tefsîri'l-Kur'an*, c. 3, s. 222; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 1. bs (Beirut: Dâru İbn Hazm, 2002), s. 489.

³¹⁵ Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil fi Tefsîri'l-Kur'an*, c. 3, s. 222; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 489.

³¹⁶ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 2, s. 359.

Hacc Sûresi 23. Âyet

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ
وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ³¹⁷

Vâhidî'ye göre لُؤْلُؤًا lafzı meksûr olarak لُؤْلُؤٍ (lu'luin) şeklinde kırâat edildiğinde âyetten, imân edip sâlih amel işleyen kimselerin cennette altın ve inciden bilezikler takacakları; bu altın bileziklerin, inciler ile bezenmiş türden olacağı anlaşılmaktadır. Diğer yandan lafız mansûb olarak لُؤْلُؤًا (lu'luen) şeklinde okunduğunda ise bu kimselerin cennette altından bilezikler ve inciler takacakları mânası ortaya çıkmaktadır.³¹⁸

Lafız birinci kırâatte kendisinden hemen önce gelen مِنْ harf-i cerine, ikinci kırâatte ise يُحَلَّوْنَ fiiline ma'tûftur. İki kırâat arasında ciddi bir fark bulunmamakla birlikte “inci”, birinci kırâate göre bileziklerin bir sıfatı iken ikinci kırâate göre bileziklerden bağımsız olarak farklı bir takı türünü/türlerini ifade etmektedir. Dolayısıyla ikinci kırâat, daha kapsamlı bir mâna elde edilmesine olanak sunmaktadır.

Sâffât Sûresi 6. Âyet

إِنَّا زَيْنًا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ³¹⁹

Müfessir, زِينَةَ lafzı kesralı olarak زِينَةٍ (ziyineti) kırâat edildiğinde âyetin “Muhakkak ki biz semâyı, yıldızların güzelliği ve ışığıyla süsledik.” şeklinde anlaşılacağını söylemiştir. بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ (biziynetini'l-kevâkibi) şeklindeki kırâatte “kevâkib” lafzı “ziyinet” lafzından bedel olmaktadır ki bu durumda âyet “Muhakkak ki biz semâyı, bir süsle; yıldızlarla donattık.” olarak anlaşılmaktadır. بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ (biziynetini'l-kevâkibe) kırâatinde ise “ziyinet” lafzı masdardır. Buna göre âyetten, “Muhakkak ki biz, yıldızları (biçimlendirmek ve ışıklandırmak suretiyle) süsleyerek semâyı donattık.” mânası elde edilmektedir.³²⁰ (sayfa 521).

³¹⁷ Nâfi' ve Âsım, bu âyet ve Fâtır Sûresi 33. âyette geçen لُؤْلُؤًا lafızlarını nasb ile kırâat etmişler; diğerleri ise cer ile okumuşlardır. Bkz. Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, s. 426.

³¹⁸ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 264. Ayrıca bkz. İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 474; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vucûhi'l-Kirâati ve 'İlelihe*, c. 2, s. 526.

³¹⁹ Hamza ve Hafs birinci lafzı tenvinli cer, ikinci lafzı mecrûr; Ebû Bekr birinci lafzı tenvinli cer, ikinci lafzı mansûb olarak okumuştur. Diğerleri ise her iki lafzı da mecrûr olarak kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 546-547; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 604.

³²⁰ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 521; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'ân*, c. 10, s. 497; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve 'Îrâbuhu*, md. 4, s. 298; İbn Zencele, *Huccetu'l-*

İlk iki kırâatle yıldızların özünde süslü cisimler olduğu anlaşılırken üçüncü kırâatle bu cisimlerin süslenerek göğün donatılmasına uygun hale getirildiği anlamı ortaya çıkmaktadır.³²¹

Câsiye Sûresi 21. Âyet

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ³²²

Müfessir, سَوَاءً lafzı merfû‘ (sevāun) olarak kırâat edildiğinde haber konumunda olup مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ ifadesinde yer alan هم zamirlerinin hem mü’minler hem de kâfirleri kapsayacağını belirtmiştir. Buna göre âyet, mü’minlerin yaşam ve ölümlerinin imân üzere, kâfirlerin yaşam ve ölümlerinin ise küfür üzere olacağını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle mü’min kimse mü’min, kâfir kimse ise kâfir olarak ölür ve dirilir.³²³ Yani âyetten, her iki tarafın da yaşam ve ölümlerinin eşit şekilde olacağı sonucu çıkarılmaktadır.³²⁴ Buradaki eşitlikten maksat aynılık değil adâlettir. Zirâ her insan hem dünya hem de ahirette tercih ve amellerinin karşılığını görecektir.

Vâhidî, lafız mansûb olarak (sevāen) kırâat edildiğinde ise âyette yer alan جعل fiilinin ikinci mef’ûlü konumunda olacağını ifade etmiştir. Ona göre bu takdirde âyet “(Kâfirler) yaşam ve ölümlerinin mü’min kimselerin yaşam ve ölümleri gibi olacağını mı zannederler? Asla! Onlar kâfir olarak yaşayıp kâfir olarak ölecekler; mü’minler ise mü’min olarak yaşayıp mü’min olarak öleceklerdir.” yönünde mâna kazanmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ mü’minleri cennete, kâfirleri ise cehenneme koymak suretiyle bu iki topluluğun arasını ayırmıştır.³²⁵ Görüldüğü gibi ilk kırâate göre zamirler hem mü’min hem de kâfirlere; ikinci kırâate göre ise yalnızca kâfirlere dönmektedir.

Ḳirâ’ât, s. 604; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf ‘an Vücûhi’l-Ḳirâ’âti’s-Seb’ ve ‘İlelihâ ve Hucecihâ*, c. 2, s. 324.

³²¹ Bu örnekte olduğu gibi izâfeli ve izâfesiz okuyuş ile ilgili diğer örneklere bkz. Nûr, 24/40; Neml, 27/7, 89; Ankebût, 29/25; Sebe’, 34/5, 16; Mü’min, 40/35.

³²² Hafs, Hamza ve Kisâi سَوَاءً lafzını nasb ile diğerleri ise ref’ ile kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Ḳirâ’ât*, s. 596; Dâni, *et-Teysîr fi’l-Ḳirââti’s-Seb’*, s. 489; İbn Zencele, *Huccetu’l-Ḳirâ’ât*, s. 661.

³²³ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vili ‘Âyi’l-Ḳur’ân*, c. 21, s. 88-89; İbn Zencele, *Huccetu’l-Ḳirâ’ât*, s. 661.

³²⁴ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 4, s. 98.

³²⁵ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 4, s. 98. Ayrıca bkz. Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vili ‘Âyi’l-Ḳur’ân*, c. 21, s. 87-88.

Rahmân Sûresi 35. Âyet

يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شَوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ³²⁶

Vâhidî'nin naklettiği üzere İbn Abbâs'a göre النُّحَاسُ kelimesi “duman”³²⁷ anlamına gelmektedir ve çoğu kurrâ bu lafzı kendisinden önce gelen الشَّوَاظُ lafzına atfen merfû‘ olarak kırâat etmiştir. Bu durumda âyetin mânası, “İkinizin üzerine ateşten dumansız bir alev ve duman gönderilir...” şeklinde olmaktadır. Âyet, alev ve dumanın farklı zamanlarda gönderildiğine işaret ettiği gibi birbirlerine karışmamaları koşuluyla her ikisinin de aynı zamanda gönderildiği mânasını da içermektedir.³²⁸

Müfessir, lafzın meksûr olarak okunuşunu ise zayıf görmüştür. Çünkü bu kırâate göre النُّحَاسُ lafzı mâkablinde yer alan النَّارُ lafzına atfedilir ve âyetten “İkinizin üzerine ateşten ve dumandan dumansız bir alev gönderilir...” şeklinde bir anlam elde edilir. Ancak dumansız bir alevin dumandan meydana gelmiş olması düşünülemez.³²⁹

2.2. Zamir İhtilâfları

Zamir; kendisiyle mütekellim, muhâtab ya da gâibe işaret edilen lafızdır.³³⁰ Kendisiyle işaret edilen ismin yerini tutan bu lafızların bâriz, müstetir, muttasıl ve munfasıl gibi çeşitleri bulunmaktadır.³³¹

Bir kısım âyette yer alan gerek açık (bâriz) gerekse gizli (müstetir) zamirler hususunda kurrâdan ihtilâf nakledilmiş; dolayısıyla bu zamirlerle kendisine işaret edilen isimler de farklılık arz etmiştir. Ayrıca zamirlerin erillik-dişilik, tekillik-ikillik ve tekillik-çoğulluğu noktasında da ihtilâflar mevcuttur. Biz de bu ihtilâfları çeşidine göre tasnif etmek suretiyle alt başlıklar halinde zikrettik.

³²⁶ İbn Kesîr ve Ebû Amr نحاس lafzını mecrûr olarak kırâat ederken diğerleri merfû‘ olarak kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 621; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kırâ'âtî's-Seb'*, s. 504; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kırâ'ât*, s. 693.

³²⁷ İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre النُّحَاسُ kelimesi “duman” mânâsına gelirken الشَّوَاظُ “alev” anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli 'Âyi'l-Kur'an*, c. 22, s. 222-224.

³²⁸ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 4, s. 223; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'an*, c. 7, s. 448.

³²⁹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 4, s. 223. İsimlerin i'râbında görülen diğer ihtilâf örnekleri için bkz. Nisâ, 4/40; Mâide, 5/119; En'âm, 6/94; A'râf, 7/32; Tevbe, 9/61; Yûnus, 10/23; Hûd, 11/81; Ra'd, 13/4; İbrâhîm, 14/2; Kehf, 18/44, 88; Meryem, 19/34; Mü'minûn, 23/92; Nûr, 24/31; Lokmân, 31/3; Duhân, 44/7; Müzzemmil, 73/9; İnsân, 76/21; İnfitâr, 82/19; Bürûc, 85/15, 22.

³³⁰ Galâyînî, *Câmiu'd-Dürüsi'l-Arabiyye*, c. 1, s. 115; Sâmerrâî, *en-Nahvu'l-'Arabî Ahkâm ve Me'ân*, c. 1, s. 84.

³³¹ Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, s. 66; Galâyînî, *Câmiu'd-Dürüsi'l-Arabiyye*, c. 1, s. 115-116.

2.2.1. Muhâtab – Gâib

Âli İmrân Sûresi 13. Âyet

فَقَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصَرِهِ
مَنْ يَشَاءُ إِنْ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةٌ لِّأُولِي الْأَبْصَارِ³³²

Müfessir, âyette geçen iki topluluktan birinin Bedir ashâbı, diğerinin ise Mekkeli müşrikler olduğunu söylemiştir. Ardından âyetteki kırâat ihtilâfına temas eden Vâhidî'ye göre üzerinde ihtilâf bulunan lafız يَرَوْنَهُمْ (yeravnehum) şeklinde gâib sîgasıyla okunduğunda fâil Müslümanlar olup âyetten “Müslümanlar, müşrikleri kendilerinin iki misli olarak görüyorlar” mânası anlaşılır. Halbuki Mekkeli müşrikler, Bedir ashâbının üç katı idiler. Ancak Allah Teâlâ Müslümanlara müşriklerin sayısını, onların sayısının iki katını geçmeyecek şekilde göstermiş; diğer bir ifade ile müşriklerin sayısını onların gözünde azaltmıştır. Zirâ Allah Teâlâ Müslümanlara, kendilerinden yüz kişinin kâfirlerden iki yüz kişiyi yeneceğini müjdelemiş;³³³ yani müşriklerin sayısını onlara, kendilerine bildirdiği oranda göstermiştir.³³⁴

Lafız تَرَوْنَهُمْ (teravnehum) şeklinde okunduğunda ise âyet “Ey müşrik Yahudiler! Müslümanları müşriklerin iki misli (imiş gibi) görüyorsunuz” mânası kazanmaktadır. Vâhidî'ye göre lafızı muhâtab sîgasıyla kırâat edenlerin delilleri, âyettin başında hitâbın Yahudilere yönelik olmasıdır.³³⁵

Furkân Sûresi 19. Âyet

فَقَدْ كَذَّبْتُمْ بِمَا تَقُولُونَ³³⁶ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صِرَافًا وَلَا تَصْرًا وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا

Vâhidî'ye göre lafız تَقُولُونَ (teqûlûne) şeklinde kırâat edildiğinde ilâhlaştırılan kimselerin, kendilerine tapınanlara “ilâh ve Allah'ın ortakları oldukları” noktasında bir şey söylemediklerini iddiâ ederek onları yalancı çıkardıkları anlaşılmaktadır. Lafız gâib sîgası ile يَقُولُونَ (yekûlûne) olarak kırâat edildiğinde ise ilâh edinilen

³³² Âyette geçen altı çizili lafız Nâfi' ترونهم şeklinde harfî ile okumuş; diğerleri ise يرونهم şeklinde harfîyle okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 201; Dâni, *et-Teyisr fi'l-Kirâ'ât*'s-Seb', s. 323; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 154.

³³³ Enfâl, 8/66.

³³⁴ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 417. Ayrıca bkz. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 1, s. 382.

³³⁵ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 417; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 154; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vucûhi'l-Kirâ'ât* ve *İlelihe*, c. 1, s. 196.

³³⁶ Hafs, her iki kelimeyi de ت harfîyle; Kunbül rivâyetiyle İbn Kesîr her iki kelimeyi de ي harfîyle kırâat etmiştir. Diğer kırâat imâmları ise birinci lafız ت, ikinci harfî ي ile okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 463.

kimselerin onları, önceki âyette geçen “Seni tenzîh ederiz. Seni bırakıp da başka velîler edinmek bize yaraşmaz...” şeklindeki sözleriyle yalanladıkları anlamı ortaya çıkmaktadır.³³⁷

Müfessirin açıklamalarına bakıldığında her iki kırâatle de ilâh edinilen kimselerin, kendilerine kulluk eden müşrikleri yalanladıkları mânası elde edilmekle birlikte yalanlama fiilinin keyfiyeti farklılık arz etmektedir. Zirâ bu kimselerin müşrikleri yalanlamaları; birinci kırâate göre onların söylediklerini reddetmek, ikinci kırâate göre ise Allah Teâlâ’yı tenzîh ve tâzim etmek yoluyla gerçekleşmiştir.

Üzerinde kırâat ihtilâfı bulunan bir diğer kelime ise تَسْتَطِيعُونَ lafzıdır ki müfessir, lafız gâib sîgası ile يَسْتَطِيعُونَ (yesteṭî’üne) şeklinde okunduğunda âyetten; “edindikleri ilâhların, tadacakları azabı onlardan geri çevirmeye ve onlara yardım etmeye güç yetiremeyecekleri” mânasının anlaşılacağını ifade etmiştir. Âlimlerin genelinin kırâati budur ve bu okuyuş, azabı onların üzerinden defedecek ve onları koruyacak olanın ancak Allah olduğu mânasını ihtiva etmektedir. Söz konusu lafız muhâtab sîgası ile تَسْتَطِيعُونَ (testeṭî’üne) olarak kırâat edildiğinde ise onların (müşriklerin), kendilerini azaptan kurtarmaya ve kendilerine yardım etmeye muktedir olamayacakları anlamına ulaşılmaktadır.³³⁸

Her iki kırâatin de birbirini destekler ve tamamlar nitelikte olduğu görülmektedir. Nitekim müşriklere azap geldiğinde ne başkaları onları bundan kurtarabilir ne de onlar kendilerini koruyabilirler.

Yâsîn Sûresi 70. Âyet

لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ³³⁹

Müfessir, lafız gâib sîgası ile لِيُنذِرَ (liyunzira) şeklinde kırâat edildiğinde “(Kur’ân-ı Kerim) diri olan kimseleri inzâr etsin diye...” olarak anlaşılacağını söylemiştir. Muhâtab sîgası ile لِيُنذِرَ (litunzira) şeklinde okunduğunda ise âyet “(Ey Muhammed!) diri olan kimseleri (Kur’ân âyetleri ile) inzâr etmen için...” mânası

³³⁷ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur’âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 337. Ayrıca bkz. Zeccâc, *Me’âni'l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, c. 4, s. 61; Neḥḥâs, *Me’âni'l-Kur’ân*, c. 5, s. 14-15; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ’ât*, 509-10.

³³⁸ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur’âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 337; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vucûhi'l-Kirâ’âti ve ‘İlelihe*, c. 2, s. 560.

³³⁹ Nâfi‘ ve İbn Âmir âyette altı çizili lafız ت ile diğerleri ise ي ile kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 544; Dâni, *et-Teysîr fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 468; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 603.

kazanmaktadır.³⁴⁰ كِرَاءَاتِ لِيُنذِرَ kırıâtinde gizli zamirin hem Hz. Peygamber hem de Kur'ân'a dönmesinin câiz olduğunu söyleyen âlimler de vardır.³⁴¹

Bu kırıâatler ile elde edilen mânaların, birbirinin destekleyicisi ve hatta tamamlayıcısı niteliğinde olduğu söylenebilir. Zirâ ne Kur'ân Hz. Peygamber olmadan ne de Hz. Peygamber Kur'ân'sız düşünülebilir.³⁴²

2.2.2. Muhâtab – Mütellim

İsrâ Sûresi 102. Âyet

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بِصَائِرٍ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مُثَبَّرًا³⁴³

Vâhidî'nin ifade ettiğine göre ulemânın geneli bu lafzı te harfinin fethasıyla عَلِمْتُمْ ('alimte) şeklinde kırıâat etmişlerdir ki bu okuyuş İbn Abbâs'a aittir. Bir de te harfinin dammesiyle olan عَلِمْتُ ('alimtu) şeklinde bir kırıâat mevcuttur. Bu okuyuş şekli ise Ali b. Ebî Tâlib'e aittir. Ali b. Ebî Tâlib, "Yemin olsun ki Allah'ın düşmanları bilmemişlerdir, bilen Mûsâ'dır." demiştir. Onun bu sözü İbn Abbâs'a ulaşınca İbn Abbâs Neml Sûresi 14. âyette geçen وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا (Yakînen bildikleri halde zulüm ve kibirleri yüzünden onları [kendilerine gösterilen mucizeleri] inkâr ettiler...) ifadesini, Firavun ve kavminin Hz. Mûsâ'nın hakkı söylediğini bildiklerine delil göstermiştir.³⁴⁴ Zeccâc'a göre de³⁴⁵ birinci kırıâat, âyetlerin Allah katından olduğunu bilen kişinin Hz. Mûsâ değil Firavun olması sebebiyle daha uygundur.³⁴⁶

Müfessir bu iki kırıâat arasında bir tercihte bulunmamış; her ikisini de temellendirmek suretiyle sahîh gördüğünü göstermiştir.

³⁴⁰ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 519. Aynı görüşe sahip âlimler için bkz. Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 4, s. 217; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâ'ati's-Seb' ve 'İlelihâ ve Hucecihâ*, c. 2, s. 323; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vücûhi'l-Kırâati ve 'İlelihe*, c. 2, s. 658.

³⁴¹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 4, s. 294; İbn Zencele, *Hucetu'l-Kırâ'ât*, 603; Dimyâtî, *İthâfu Fuğalâi'l-Beşer fi'l-Kırâ'ati'l-Erbe'ate 'Aşer*, c. 2, s. 331.

³⁴² Muhâtab-gâib farklılıkları ile ilgili başka örnekler için bkz. Âli İmrân, 3/12; En'âm, 6/92; Enfâl, 8/59; Nûr, 24/57.

³⁴³ Kisâi عَلِمْتُمْ lafzını te harfinin dammi ile (hitâb üzere) okumuş; diğer kırıâat imâmları ise fethiyle okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât*, s. 385-386; Dâni, *et-Teyisr fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 404; İbn Zencele, *Hucetu'l-Kırâ'ât*, s. 411.

³⁴⁴ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 2, s. 132.

³⁴⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 3, s. 263.

³⁴⁶ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 131.

Sâffât Sûresi 12. Âyet

بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ³⁴⁷

Vâhidî'ye göre lafız muhâtab sîgasıyla عَجِبْتَ ('acibte) şeklinde kırâat edildiğinde âyetten Hz. Peygamber'in, kendisine Kur'ân vahyedildiğinde ona imân etmeyen ve onunla alay eden kâfirlerin durumuna taaccub ettiği anlaşılmaktadır.³⁴⁸

Onun bu taaccubu, Kur'ân'ı işiten herkesin ona imân edeceğini zannetmesinden ileri gelmektedir. Lafız mütekellim sîgasıyla عَجِبْتُ ('acibtu) şeklinde okunduğunda ise taaccub fiili Allah Teâlâ'ya isnâd edilmiş olur.³⁴⁹

Müfessir, ulemânın Allah'ın taaccub etmesinin mümkün olup olmadığı hususundaki görüşlerini zikretmiştir. Âlimlerden bazıları, ancak bir konuda bilgi sahibi olmayan kimselerin taaccub edebileceğini öne sürerek³⁵⁰ bu fiilin Allah Teâlâ'ya isnâdını reddetmişlerdir. Bazıları ise söz konusu fiilin Allah Teâlâ'ya izâfe edildiği rivâyetlere dayanarak bunu mümkün görmüşlerdir. Vâhidî bu haberlerden birkaçını zikretmiş ve şu sonuca ulaşmıştır: *"Buna göre Allah'ın taaccubu iki çeşittir: Birincisi; râzı olduğu şeye karşı taaccubudur. O şeyi beğenmesi, onaylaması ve uygun görmesi anlamına gelir. İkincisi ise hoşlanmadığı, kerih gördüğü şeye karşı taaccubudur ki bu da o şeyi reddetmesi (inkâr) ve yermesi (zemm) mânalarını içermektedir."*³⁵¹

Müfessirin açıklamaları incelendiğinde şu sonuca varılabilir: Birinci kırâatte Hz. Peygamber'in taaccubu onun, kâfirlerin durumlarına şaşırması anlamına gelmektedir. İkinci kırâate göre Allah Teâlâ'nın taaccub etmesinden maksat ise O'nun; kâfirlerin içinde buldukları küfür, yalanlama, alay ve küçümseme hallerinden hoşnut olmaması mânasındadır.

³⁴⁷ Âyette yer alan عَجِبْتَ lafzını Hamza ve Kisâi te harfinin dammıyla, diğerleri ise fethiyle kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 547; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kirâ'âtî's-Seb'*, s. 469; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 606.

³⁴⁸ Hz. Peygamber'in taaccubunun, kendisine gelen Kur'ân ve Kur'ân vahyine karşı olduğunu söyleyen âlimler de vardır. Bkz. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 4, s. 299-300; Neĥhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 6, s. 15; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vucûhi'l-Kirâ'âtî ve 'İlelihe*, c. 2, s. 662.

³⁴⁹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 522.

³⁵⁰ Ferrâ; Ali b. Ebî Tâlib, İbn Mes'ûd ve İbn Abbas'ın kırâati olduğu gerekçesiyle dammeli kırâatin kendisine daha sevimli geldiğini ifade etmiştir. Bkz. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 2, s. 384.

³⁵¹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 523.

2.2.3. Gâib – Müttekellim

Âli İmrân Sûresi 36. Âyet

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَئِنَّ الذَّكَرَ كَأَلْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيدُهَا بِنكِ وَدُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ³⁵²

Vâhidî “وَاضَعْتُهَا بِمَا وَضَعْتَ” ifadesi (Hz. Meryem’in annesi) Hanne’ye değil Allah Teâlâ’ya aittir. Şâyet Hanne’ye ait olsaydı –Hanne, Allah Teâlâ’yı muhâtab aldığı için- bu ifade وَأَنْتَ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ şeklinde olurdu.” demek suretiyle bu görüşünü gerekçelendirmiştir.³⁵³

Müfessire göre bu lafız وَأَلَّهِ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ şeklinde müttekellim sîgası ile okunduğunda ise Hz. Meryem’in annesine nispet edilmiş olur. Bu şekilde okuyan kimselerin delili, bu ifadenin öncesinde yine Hanne’ye ait olan رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ cümlesinin bulunmasıdır.³⁵⁴

Meryem Sûresi 19. Âyet

قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا³⁵⁵

Vâhidî’ye göre lafız لِأَهَبَ (liehebe) şeklinde kırâat edildiğinde âyette “hibe etmek (bağışlamak)” fiilinin fâili Hz. Cebrâil olmaktadır. Esasen bağışlama Allah’tandır. Ancak bu kırâate göre O’nun gönderdiği elçiye isnâd edilmiştir. Lafız gâib sîgası ile لِيَهَبَ (liyehebe) şeklinde okunduğunda ise fâil Allah Teâlâ olmaktadır ki Hz. Cebrâil bu bağışlama işinde bir elçi görevi görmektedir.³⁵⁶

Her iki kırâate göre de bağışlama fiilinin asıl fâili Allah Teâlâ’dır. Diğer yandan Hz. Cebrâil her iki kırâatte de elçi konumundadır. Bu iki okuyuş arasındaki

³⁵² İbn Âmir ve Ebû Amr عملت lafzını te harfinin dammı, diğerleri ise iskâniyle kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 204; Dâni, *et-Teysîr fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 324; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kirâ’ât*, s. 160.

³⁵³ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 1, s. 430.

³⁵⁴ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 1, s. 430. İbn Kuteybe Garîbu’l-Kur’ân’ında lafzın وَضَعْتُ (vaða‘at) şeklindeki kırâatinde (bu âyet ile kendisinden sonraki âyet arasında) takdîm-te’hîr meydana geldiğini ifade etmiştir. وَضَعْتُ (vaða‘tu) kırâatinde ise takdîm-te’hîr söz konusu değildir. Bkz. Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Garîbu’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1978), s. 104.

³⁵⁵ Âyette altı çizili lafzı Verş ve Ebû Amr ye harfiyle, diğerleri ise hemzeyle kırâat etmişlerdir. Bununla birlikte Halevânî Kâlûn’dan لِيَهَبَ şeklindeki kırâati rivâyet etmiştir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 408; Dâni, *et-Teysîr fi’l-Kirâ’âti’s-Seb’a*, s. 415.

³⁵⁶ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 3, s. 179.

tek fark, ikinci kırâatte fiil asıl fâiline doğrudan isnâd edilirken birinci kırâatte dolaylı bir anlatımın tercih edilmiştir.³⁵⁷

2.2.4. Müennes (Gâibe) – Müzekker (Gâib)

Âli İmrân Sûresi 154. Âyet

ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنَةً نُعَاسًا يَعْشَىٰ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنْ الْأَمْرُ كُلُّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبَيِّنَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ³⁵⁸

Vâhidî'ye göre bu lafzı يَعْشَى (yeğsâ) şeklinde okuyanların delilleri³⁵⁹, uyuklama halinin (نُعَاس) bir kendinden geçme hali (عَاش) olmasıdır. Bu sebeple onlar نُعَاس fiilini نُعَاس lafzına nisbet ederek müzekker olarak okumuşlardır. Arapların şu sözü buna delil gösterilebilir: غَشَّيَ النَّعَاسَ (Uykusuzluk beni kendimden geçirdi).³⁶⁰

Müfessire göre lafzı تَعْشَى (teğsâ) şeklinde okuyanlar ise kendinden geçme durumuna sebep olan şeyi uyuklama hali değil, güven hali (الْأَمْنَةُ) olarak kabul etmişlerdir. Nitekim âyette الْأَمْنَةُ lafzı asıl olup النَّعَاس kelimesi ondan bedel olarak gelmiştir. Diğer yandan uyuklama hali, güven ortamı hâsıl olduğunda ortaya çıkar. Bu sebeple تَعْشَى fiili الْأَمْنَةُ lafzına nisbetle müennes olarak okunmuştur.³⁶¹

Duhân Sûresi 45. Âyet

كَالْمُهَلَّىٰ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ³⁶²

Vâhidî, lafzın 43. âyette bulunan السَّجْرَةَ (ağaç) lafzına atfen تَغْلِي (teğlî) şeklinde müennes olarak kırâat edildiğini ifade etmiştir. Lafzı يَغْلِي (yeğlî) şeklinde müzekker

³⁵⁷ Gâib-mütekellim şeklinde gelen diğer ihtilâflar için bkz. Mâide, 5/112; Yûsuf, 12/56, 63; Furkân, 25/8; Ankebût, 29/55.

³⁵⁸ Hamza ve Kisâî lafzı te harfi ile تعشى şeklinde, diğerleri ise ye harfi ile يَعْشَى şeklinde kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 217; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirâ'âtî's-Seb'*, s. 328; İbn Zencele, *Hucetu'l-Kirâ'ât*, s. 176.

³⁵⁹ Lafzı يَعْشَى şeklinde müzekker olarak okuyanların bir diğer hüccetleri ise Enfâl Sûresi 11. âyette geçen النَّعَاسِ إِذْ يُغَشِّيكُمْ النَّعَاسَ ifadesindeki النَّعَاسِ lafzının merfu' olarak da kırâatinin bulunmasıdır. Bu durumda bu lafız fâil konumunda olur ve kişiyi kendinden geçirenin uyuklama hali olduğuna delil teşkil eder. Bkz. Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 2, s. 311; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kirâ'âtî's-Seb'* ve *İlelihâ ve Hucehâ*, md. 1, s. 402.

³⁶⁰ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 507.

³⁶¹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 1, s. 507.

³⁶² Âyette altı çizili kelimeyi İbn Kesîr ve Hafs ye harfiyle, diğerleri ise te harfiyle okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 592; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirâ'âtî's-Seb'*, s. 488; İbn Zencele, *Hucetu'l-Kirâ'ât*, s. 657.

olarak okuyanlar ise onu 44. âyette yer alan الطَّعَامُ lafzına hamlemişlerdir. Müfessir, bu konuda Ebû Ubeyd ve Ebû Ali el-Fârisî'nin görüşlerine yer vermiştir: Ebû Ubeyd, المَهْل lafzının müzekker olması ve “kaynamak” fiiline en yakın durumda bulunması sebebiyle يَغْلِي kırâatini tercih etmiştir. Ebû Ali el-Fârisî'ye göre ise fiilin المَهْل lafzına hamledilmesi câiz değildir.³⁶³ Zirâ bu lafız, yalnızca teşbîh için³⁶⁴ zikredilmiştir.³⁶⁵

Vâhidî âlimlerin konu ile ilgili görüşlerini belirtmekle yetinmiş; iki kırâat arasında bir tercihte bulunmamıştır. Dolayısıyla onun iki kırâate de eşit mesafede durduğuna işaret etmektedir.³⁶⁶

2.2.5. Müfred – Müsennâ

Kehf Sûresi 36. Âyet

وَمَا أَطْرُقُ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِن رُّدِدْتُ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا³⁶⁷

Vâhidî'ye göre kırâatinde ihtilâf bulunan lafız مِنْهَا (minhâ) olarak okunduğunda he zamiri, Allah'ın dünyada verdiği nimetlere dönmektedir. Lafız مِنْهُمَا (minhumâ) şeklinde kırâat edildiğinde ise tesniye zamiri, 32 ve 33. âyetlerde zikri geçen جَنَّتَيْنِ (iki bahçe) lafzına dönmektedir.³⁶⁸ Buna göre مِنْهَا kırâatinde mâna “...Şâyet Rabbimin huzuruna götürülürsem şüphesiz bundan (dünyadaki nimetlerden) daha hayırlı bir âkıbet bulurum.” olarak anlaşılırken مِنْهُمَا kırâatinde âyet “...Şâyet Rabbimin huzuruna götürülürsem şüphesiz bu ikisinden (iki bahçeden) daha hayırlı bir âkıbet bulurum.” mânası kazanmaktadır.

Ebû Ali el-Fârisî ile Mekkî b. Ebî Tâlib'e göre مِنْهَا kırâatindeki he zamiri 35. âyette yer alan “cennet” lafzına dönmektedir. Ayrıca üzerinde ihtilâf bulunan

³⁶³ Ferrâ ise يَغْلِي kırâatini tercih edenler için “الطعام yahut المهل lafzına hamledilmiştir.” demek suretiyle “kaynamak” fiilinin المهل kelimesine atfen müzekker olarak okunmasını câiz görmüştür. Bkz. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 3, s. 43.

³⁶⁴ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 4, s. 327.

³⁶⁵ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 4, s. 92.

³⁶⁶ Müennes (gâib)-müzekker (gâib) şeklinde gelen diğer örnekler için bkz. Enfâl, 8/65, 66, Nûr, 24/35.

³⁶⁷ Nâfî', İbn Kesîr ve İbn Âmir kırâat ihtilâfına konu olan kelimeyi (Mekke, Medine ve Şam ehlinin mushaflarında yazılı olduğu gibi) mîm ziyâdesiyle tesniye olarak okumuşlardır. Diğerleri ise (Basra ve Kûfe ehlinin mushaflarında yazılı olduğu gibi) mîm harfî olmaksızın kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 390; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 416-417.

³⁶⁸ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 149.

kelimenin “cennet” lafzına “iki cennet” lafzından daha yakın olduğu gerekçesiyle ifrâd ile kırâati tesniye ile kırâatten evlâ görmüşlerdir.³⁶⁹

Sonuç olarak her iki kırâatin de birbirini desteklediğini söylemek mümkündür. Nitekim ikinci kırâat ile kastedilen “iki cennet” de Allah’ın kâfir olan kardeşe dünya hayatında verdiği nimetlerdendir. Burada tek fark, ilk kırâat ile daha kapsayıcı bir mâna elde ediliyor olmasıdır.

Zuhruf Sûresi 38. Âyet

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَيَنْسُ الْقَرِينُ³⁷⁰

Müfessir, lafız müfred olarak جَاءَنَا (cāenā) şeklinde kırâat edildiğinde gelen kişinin “kâfir kimse” olduğunu söylemiştir. Lafız tesniye olarak جَاءَنَا (cāenā) şeklinde okunduğunda ise gelenlerin “kâfir kimse ve onun şeytani” oldukları anlaşılmaktadır. Vâhidî ardından kâfirin kıyâmet günündeki durumu ile ilgili Cüzeyrî’den nakledilen şu rivâyete yer vermiştir: Bize ulaştığına göre kâfir kıyâmet günü diriltilip kabrinden çıkarıldığı zaman şeytan onun elinden tutar ve Allah Teâlâ ikisini (kâfir ve şeytani) ateşe atıncaya kadar ondan ayrılmaz.³⁷¹ Âyetin devamında zikredilen kâfirin şeytanına (kötü arkadaşına) hitâbı da bunu doğrular niteliktedir.³⁷²

Müfessirin açıklamalarından anlaşıldığı üzere o, iki kırâati de câiz görmekle birlikte lafzın tesniyeli okuyuşunun daha uygun olduğu kanaatindedir.

2.2.6. Müfred – Cemi‘

İsrâ Sûresi 7. Âyet

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُؤُوا وَجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ
مَرَّةٍ وَلِيَبْشُرُوا مِمَّا عُلُوا تَنْبِيرًا³⁷³

³⁶⁹ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 4, s. 441; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kirâ'ati's-Seb' ve 'İlelihâ ve Hucecihâ*, c. 2, s. 168.

³⁷⁰ Âyette altı çizili kelimeyi Nâfi‘, İbn Keşîr, İbn Âmir ve Ebû Bekr tesniye üzere elifin isbâtıyla kırâat ederken diğerleri ifrâd üzere elifsiz olarak okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'at*, s. 586; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, s. 485; İbn Zencele, *Hucetu'l-Kirâ'at*, s. 650.

³⁷¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, c. 20, s. 599; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, c. 4, s. 116.

³⁷² Vâhidî, *el-Vasîf fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 4, s. 73.

³⁷³ Üzerinde kırâat ihtilâfi bulunan لِيَسُؤُوا lafzı için üç farklı vecih bulunmaktadır: Ebû Bekr, İbn Âmir ve Hamza ye harfi ile ve hemzeyi nasb haliyle müfred olarak (لِيَسُؤُوا) şeklinde okumuşlardır. Kisâi nûn harfi ile cem' üzere (لِيَسُؤُوا) şeklinde okurken diğerleri ise ye harfi ile ve iki vâv arasına dammeli hemze eklemek suretiyle cem' üzere (لِيَسُؤُوا) şeklinde kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'at*, s. 378; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, s. 401.

Müfessir, âyette zikredilen “mesâet” kelimesinin “üzmek” mânasına geldiğini söylemiştir. Âyette fiil olarak gelen bu lafzın vech (yüz) kelimesiyle kullanılması, insanın duyduğu üzüntü ve kederin yüzüne yansması sebebiyledir. Ona göre lafız cemi‘ olarak لَيْسُوْا (liyesū) şeklinde kırâat edildiğinde “...(sizi öldürmeleri ve topraklarınızı harâp etmeleri sebebiyle) yüzlerinizi (üzüntüden) kötü duruma sokmaları...” mânası anlaşılmaktadır. Lafız müfred olarak لَيْسُوْا (liyesū) şeklinde kırâat edildiğinde ise âyet “...(Allah Teâlâ yahut yeniden diriltirme hakikatinin) yüzlerinizi (üzüntüden) kötü duruma sokması...” mânası kazanmaktadır.³⁷⁴ Görüldüğü üzere birinci kırâatte fiil düşmanlara nispet edilirken ikinci kırâatte Allah Teâlâ yahut ba‘s (yeniden diriliş) gerçeğine nispet edilmiştir.

İnşikâk Sûresi 19. Âyet

لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ³⁷⁵

Müfessir, lafız be harfinin fethası ile لَتَرْكَبُنَّ (leterkebenne) şeklinde kırâat edildiğinde hitâbın Hz. Peygamber’e yönelik olduğunu söylemiştir.³⁷⁶ Bu kırâatle âyet; Hz. Peygamber’in derece derece, rütbe rütbe yükselmek suretiyle Allah Teâlâ’ya yaklaşıp (O’nun indindeki) konumunun yükseleceğine işaret etmektedir. Diğer yandan lafız be harfinin dammesiyle لَتَرْكَبُنَّ (leterkebunne) şeklinde kırâat edildiğinde ise muhâtap insanlar olmaktadır. Bu kırâate göre âyette yer alan “tabakadan tabakaya binmek”³⁷⁷ ifadesinden maksat; âhirette insanların hallerinin değişeceği ve dünyadakinden farklı bir şekle bürüneceğidir. Diğer bir deyişle insanların âhret hayatları dünya hayatlarına nazaran farklı bir konum ve duruma evrilecektir.³⁷⁸

³⁷⁴ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri ‘l-Kur’âni ‘l-Mecîd*, c. 3, s. 97-98.

³⁷⁵ İbn Kesîr, Hamza ve Kisâet لَتَرْكَبُنَّ lafzını be harfinin fethiyle kırâat ederken diğerleri dammiyle kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü ‘s-Seb‘a fi ‘l-Kırâ‘ât*, s. 677; Dâni, *et-Teyisîr fi ‘l-Kırâ‘âti ‘s-Seb‘*, s. 536; İbn Zencele, *Huccetu ‘l-Kırâ‘ât*, s. 756.

³⁷⁶ Bu kırâatle Hz. Peygamber’in değil gökyüzünün kastedildiğini söyleyenler de olmuştur. Bkz. Ferrâ, *Me‘âni ‘l-Kur‘ân*, c. 3, s. 251; İbn Zencele, *Huccetu ‘l-Kırâ‘ât*, s. 756.

³⁷⁷ Bu tabirin ifade ettiği mânâlar ile ilgili rivâyetler için bkz. Taberî, *Câmi ‘u‘l-Beyân ‘an Te‘vîli ‘Âyi ‘l-Kur‘ân*, c. 24, s. 251-256.

³⁷⁸ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri ‘l-Kur‘âni ‘l-Mecîd*, c. 4, s. 455.

2.3. Harf (Edat) İhtilâfları

Arapçada isim veya fiil olmadığı halde cümlede bir mâna için gelen³⁷⁹ ancak tek başına bir mâna ifade etmeyen³⁸⁰ yahut başka bir lafız olmaksızın mânası tam olarak anlaşılamayan lafza “harf (edât)” denir.³⁸¹

Kırâat imâmları Kur’ân’da bir kısım harflerin kırâati hususunda ihtilâfa düşmüşler ve onlardan bazıları bir kelimeyi bir harfle okurken bazıları başka bir harfle okumuşlardır. Bu durum çoğu zaman âyetlerde mâna değişimi ve zenginliğini beraberinde getirmiştir. Vâhidî de tefsirinde âyetlerdeki harf değişimlerinin mânaya olan etkisi üzerinde durmuştur. Konuyla ilgili örneklere aşağıda yer verdik:

Meryem Sûresi 24. Âyet

فَنَادِيهَا مِنْ تَحْتِهَا أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا³⁸²

Müfessirin kabul ettiği görüşe göre من lafzı mîm harfinin kesrası ile مِنْ (min) şeklinde harf-i cer olarak kırâat edildiğinde “nidâ etmek” fiilinin fâili Hz. Cebrâil olur.³⁸³ Buna göre Hz. Cebrâil, Hz. Meryem’e vâdinin eteğinden seslenmiştir.³⁸⁴ Lafız mîm harfinin fethası ile ism-i mevsûl olarak مَنْ (men) şeklinde okunduğunda ise fâil Hz. İsrâ’dır.³⁸⁵ Bu durumda ise Allah Teâlâ Hz. Meryem’in duyduğu korku ve üzüntüyü gidermek için ona Hz. İsrâ üzerinden mucize göstermiştir.³⁸⁶

Meryem Sûresi 36. Âyet

وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ³⁸⁷

³⁷⁹ Uzun, *Arapça Sarf - Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 44.

³⁸⁰ Sâmerrâî, *en-Nahvu 'l-'Arabî Ahkâm ve Me'ân*, c. 1, s. 18.

³⁸¹ Ezherî, *Teysîru Kavâidi'n-Nahv li'l-Mübtediîn*, s. 40.

³⁸² İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Amr ve Ebû Bekr منها من lafızlarını mîm ve ikinci te harfinin fethi ile kırâat etmişler; diğerleri ise her iki harfin de kesriyle okumuşlardır (cer-mecrûr). Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 408-409; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, s. 415; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 441.

³⁸³ Bu kırâatle Hz. Meryem’e seslenenin Hz. Cebrâil değil Hz. İsrâ olduğunu söyleyen müfessirler ve kırâat âlimleri de vardır. Fâilin Hz. İsrâ olduğu yönündeki rivâyetler için bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'ân*, c. 15, s. 503-504.

³⁸⁴ Müfessirlerden bazıları Hz. Meryem’e seslenenin ancak Hz. İsrâ olacağını, şâyet Hz. Cebrâil olsaydı ona altından değil üstünden sesleneceğini ifade etmişlerdir. Bkz. Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. 3, s. 493.

³⁸⁵ Ferrâ'ya göre her iki kırâatle de fâil Hz. Cebrâil olmaktadır. Bkz. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 2, s. 165.

³⁸⁶ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 181.

³⁸⁷ Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr altı çizili lafzı elif harfinin nasbıyla, diğerleri ise kesriyle okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 410; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, s. 415; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, 444.

Müfessire göre lafız إِنَّ (inne) olarak meksûr şekilde kırâat edildiğinde 30. âyette geçen اِنِّي عَبْدُ اللَّهِ ibâresine atfedilmesi ya da atıf olmaksızın isti'nâf (yeni bir söze başlama) olarak anlaşılması mümkündür. Lafız أَنْ (enne) olarak kırâat edildiğinde ise 31. âyette geçen اَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ ibâresine atfedilebilir yahut da Hz. Îsâ'nın "(Çünkü) O benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir..." dediği yönünde bir haber cümlesi olarak anlaşılabilir.³⁸⁸ Bu ihtilâf âyetin mânasında önemli değişikliklere neden olmamakla birlikte ibarenin söyleniş bağlamında farklılıkların ortaya çıktığı söylenebilir.

Buna göre lafız إِنَّ şeklinde okunduğunda âyetin mânası şu şekillerde olabilir:

1. "(Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum.) Ve şüphesiz ki Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir..."
2. "Şüphesiz ki Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir..."

أَنْ şeklinde okunduğunda ise şu şekillerde anlaşılabilir:

1. "(Bana yaşadığım sürece namazı [kılmamı] ve zekâtı [vermemi] tavsiye etti.) Ve şüphesiz ki Allah'ın benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olduğunuzu (bilmemi de tavsiye etti)..."
2. "(Îsâ şöyle söyledi:) Şüphesiz ki Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir..."³⁸⁹

Neml Sûresi 25. Âyet

أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبَاءَ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ³⁹⁰

Vâhidî bu ihtilâf ile ilgili kendi görüşünü zikrederken bazı âlimlerin de görüşlerine yer vermiştir. Ona göre أَلَّا lafzı teşdîd ile أَلَّا (ellâ) şeklinde kırâat edildiğinde (Sebe Melikesi Belkıs ve halkının) yoldan sapma sebeplerinin, "secde etmemeleri" olduğu anlaşılmaktadır. Zirâ lafzın aslı لِنَلَّا şeklindedir. Ancak ل harf-i cer'i hazfolmuştur ki Zeccâc da bu görüştedir.³⁹¹ Ferrâ da secde etmemeleri

³⁸⁸ Vâhidî, *el-Vasîf fi Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Mecîd*, c. 3, s. 183-184.

³⁸⁹ Benzer ihtilâf örnekleri için bkz. Âli İmrân, 3/19, 171; Enfâl, 8/19; Mü'minûn 23/52, 111; Neml, 27/51, Tûr, 52/28; Abese 80/25.

³⁹⁰ Kisâi lâm harfini tahfîfile okumuş; diğer tüm kırâat imâmları ise teşdîdle kırâat etmişlerdir. Ayrıca Kisâi bir sonraki kelimedede بِا münâdâ edatıyla vakfâtmiş ardından اسجدوا şeklinde emir fiille başlamıştır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü 's-Seb'a fi 'l-Kirâ'ât*, s. 480; Dâni, *et-Teysîr fi 'l-Kirâ'ât*'s-Seb', s. 441; İbn Zencele, *Huccetu 'l-Kirâ'ât*, s. 526-527.

³⁹¹ Zeccâc, *Me'âni 'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 4, s. 115.

sebebiyle şeytanın onlara, işledikleri amelleri süslü gösterdiğini ifade etmiştir.³⁹² Lafız لآ (elā) şeklinde tahfif ile okunduğunda ise âyet kavme yahut Müslümanların geneline Allah'a secde etmeleri yönünde emir mânası kazanmaktadır. Bu kırâate göre âyet, Hüdhüd yahut Hz. Süleyman tarafından söylenmiş ve kıssadan bağımsız olan bir ara söz (kelâm-ı mu'teriz) niteliğindedir.³⁹³

Müfessir; âlimlerin genelinin şeddeli kırâati tercih etmesini, kıssadan olmayan bir sözü ilâve ederek kıssayı bölmek istememelerine bağlamıştır.³⁹⁴ Vâhidî'nin bu açıklaması, onun da şeddeli okuyuşa daha yakın durduğunu göstermektedir.

Secde Sûresi 24. Âyet

وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ آئِمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ³⁹⁵

Vâhidî, lafız lâm harfinin fethası ve mîm harfinin teşdîdi ile لَمَّا (lemmā) şeklinde okunduğunda âyete “sabrettiklerinde” mânasının verildiğini söylemiştir. Diğer yandan söz konusu lafız lâm harfinin kesrası ve mîm harfinin tahfifi ile لِمَا (limā) okunduğunda ise âyete “sabretmeleri sebebiyle” mânası kazandırmaktadır.³⁹⁶ Buna göre birinci kırâatle Allah Teâlâ'nın onları, “dinlerinde sebât gösterip belalara karşı sabrettiklerinde doğru yola ileten önderler kıldığı” yönünde bir anlam ortaya çıkarken ikinci kırâatle “dinlerinde sebât gösterip belalara karşı sabretmeleri sebebiyle doğru yola ileten önderler kıldığı” anlamı elde edilmektedir.

Mü'min Sûresi 26. Âyet

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى وَلْيَدْعُ رَبِّي إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ³⁹⁷

Vâhidî اوْ edatının âyete, “arasına girdiği iki şeyden birinin vukû bulması” anlamı kazandırdığını, buna göre âyetin mânasının “...Dininizi değiştirmesinden veya (bunu yapmasa bile) arzda fesâd çıkarmasından korkuyorum.” şeklinde olacağını ifade etmiştir. Âyet وَأَنْ يُظْهِرَ şeklinde atıf vâvı ile kırâat edildiğinde ise âyetin

³⁹² Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 2, s. 290.

³⁹³ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 275.

³⁹⁴ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 275.

³⁹⁵ Hamza ve Kisâi لما lafzını lâm'ın kesri ve mîm'in tahfifi, diğerleri ise lâm'ın fethi ve mîm'in teşdîdi ile kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 516; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, s. 456; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 569.

³⁹⁶ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, c. 3, s. 455.

³⁹⁷ Kûfeli kırâat âlimleri altı çizili lafzı (Kûfe ehlinin Mushaflarında yazılı olduğu gibi) vâv harfinden önce elif'in isbâtıyla اوْ şeklinde; diğerleri ise elif olmaksızın و şeklinde okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâ'ât*, s. 569; Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, s. 477; İbn Zencele, *Huccetu'l-Kirâ'ât*, s. 629.

“...Dininizi değiştirmesinden ve fesat çıkarmasından korkuyorum.” yönünde mna kazanacağını söylemiştir.³⁹⁸

Bazı limler; lafız او (ev) olarak kırat edildiğinde yetten, Firavun’un Allah’a kulluk etmeyi fesd olarak gördüğü şekilde bir mnanın anlaşılacağını ifade etmişlerdir. و (ve) olarak okunduğunda ise Firavun’un her ikisinden de ayrı ayrı korktuğu anlamı ortaya çıkmaktadır.³⁹⁹

3. KELİMELERDE HAZF – İSBT YÖNÜNDEN İHTİLFLAR

Kur’n’da mütekellim y’sı (ي), harf-i cer olan lm (ل), istifhm edatları () ve muttasıl zamirlere () sıkça rastlanmaktadır. Bir kısım kurr Kur’n’da yer alan ve genellikle tek bir harften oluşan bu nevi lafızları isbt ile okurken bazıları hazfetmiştir. Dolayısıyla bu tür okumalar genellikle kelimeye harf ilve etmek (ziyde) veya kelimedenden harf hazfetmek (noksanlık) suretiyle⁴⁰⁰ gerçekleşmektedir.

A’rf Sresi 105. yet

حَقِيقٌ عَلٰى اَنْ لَا اَقُوْلَ عَلٰى اِلَّا الْحَقُّ قَدْ جِئْتُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَارْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ⁴⁰¹

Vhid’ye göre عَلٰى (‘al) şeklinde kırat edildiğinde bu lafız, ب harf-i cer’i olarak anlaşılmaktadır. Nitekim Arapların عَلٰى harf-i cerini ب harf-i cer’i mnasında kullandıkları karşılaşılan bir durumdur.⁴⁰² Bununla beraber Abdullah b. Mesd’un kıraatinde da bu yet عَلٰى değil ب harf-i cer’i ile okunmuştur (حَقِيقٌ بِأَنْ لَا أَقُولَ).⁴⁰³

Lafız عَلٰى şeklinde kırat edildiğinde yetin mnası “...Bana yaraşan, Allah hakkında ancak hakkı sylememdir...” olarak anlaşılmaktadır. Yine lafız عَلِي (‘aleyye) şeklinde okunduğunda ise yet, Hz. Ms’nın “Allah’ın sıfatları hususunda ancak hak olanı söylemem benim üzerime vciptir.” dediği yönünde mna

³⁹⁸ Vhid, *el-Vast fi Tefsri ’l-Kur’ni ’l-Mecd*, c. 4, s. 9.

³⁹⁹ Zeccc, *Me’ni ’l-Kur’n ve İ’rbuhu*, c. 4, s. 371; İbn Zencele, *Huccetu ’l-Kır’t*, 630; Eb Muşammed el-Beğav, *Me’limu ’t-Tenzil fi Tefsri ’l-Kur’n*, c. 7, s. 145.

⁴⁰⁰ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kırat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 2. bs (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 68.

⁴⁰¹ Nfi’, kıratine ihtilf bulunan lafızı ye harfinin teşddiyle okumuş; diğerleri ise tahfif ile kırat etmişlerdir. Bkz. İbn Mchid, *Kitbu ’s-Seb’a fi ’l-Kır’t*, s. 287; Dn, *et-Teydir fi ’l-Kırti ’s-Seb’a*, s. 360; İbn Zencele, *Huccetu ’l-Kır’t*, s. 289.

⁴⁰² Ferr, *Me’ni ’l-Kur’n*, c. 1, s. 386; Eb Ali el-Fris, *el-Hucce li ’l-Kurri ’s-Seb’a*, c. 3, s. 38; İbn Eb Meryem, *el-Kitbu ’l-Mdah fi Vuchi ’l-Kırti ve ’İlelihe*, c. 1, s. 306. Ayrıca bkz. Taber, *Cmi ’u’l-Beyn ’an Te’vili ’yi ’l-Kur’n*, c. 10, s. 342.

⁴⁰³ Vhid, *el-Vast fi Tefsri ’l-Kur’ni ’l-Mecd*, c. 10, s. 392.

kazanmaktadır. Âyette “hak olan” ifadesinden maksat, Allah’ın vahdâniyeti ve ortaklardan münezzehe oluşudur.⁴⁰⁴

A‘râf Sûresi 143. Âyet

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي آلَاءَ رَبِّكَ قَالَ لَنْ نَرِيَنِي وَلَكِنْ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ
مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرِيَنِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ
الْمُؤْمِنِينَ⁴⁰⁵

Müfessire göre lafız دَكًّا (dekken) şeklinde kırâat edildiğinde “paramparça olmuş, ezilmiş, un ufak olmuş” mânasına gelmektedir. دَكَّاءَ (dekkâen) ise hörgücü olmayan dişi deve için kullanılan bir tabirdir.⁴⁰⁶ Âyet bu lafız ile kırâat edildiğinde مِثْلُ دَكَّاءَ (hörgücü olmayan deve misâli) mânası kazanmış ancak muzâf konumunda olan مثل lafzı hazfolmuştur.⁴⁰⁷ Buna göre âyet دَكَّاءَ lafzı ile okunduğunda “...(Mûsâ’nın) Rabbi dağa tecelli edince onu un ufak etti...” anlamı elde edilirken دَكَّاءَ lafzı ile okunduğunda âyetten “... (Mûsâ’nın) Rabbi dağa tecelli edince onu hörgüçsüz deve misâli -dümdüz- etti.” mânası çıkarılmaktadır.

Nahl Sûresi 27. Âyet

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِبُهُمْ وَيَقُولُ أَيُّ شُرَكَاءِي الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقِقُونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ
وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ⁴⁰⁸

Vâhidî’ye göre kırâatinde ihtilâf bulunan تُشَاقِقُونَ (tuşâkküne) lafzı nûn harfinin fethasıyla okunduğunda “uğrunda Müslümanlara muhalefet ettiğiniz” mânası anlaşılmalıdır. Nitekim muhalefet; Müslümanların Allah’a, buna karşılık müşriklerin ise Allah’a ortak koştukları şeylere kulluk etmektedirler. Lafız nûn harfinin kesrasıyla kırâat edildiğinde ise bununla kastedilen تُشَاقِقُونِي (tuşâkküneni) - bana muhalefet ettiğiniz- olmaktadır ki iki nûn harfinden biri hazfolmuştur. Burada müşriklerin Allah Teâlâ’ya muhalefetleri ile kastedilen, edindikleri ilâhlar uğruna

⁴⁰⁴ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri ‘l-Kur’âni ‘l-Mecîd*, c. 2, s. 392.

⁴⁰⁵ Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir hem bu âyet hem de Kehf Sûresi 98. âyette geçen lafızları hemzesiz olarak tenvinle kırâat etmişlerdir. Âsım bu âyette yer alan lafız tenvinle okurken Kehf Sûresinde geçen lafız med ve hemzeyle okumuş; Hamza ve Kisâi ise her iki lafız da med ve hemzeyle kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb‘a fi ‘l-Kirâ’ât*, s. 293.

⁴⁰⁶ Ebû Manşûr Muhammed b. Aḥmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu ‘l-Luġa* (Kâhire: Dâru’l-Mısriyye li’t-Te’lif ve’t-Te’lif, t.y.), c. 9, s. 437.

⁴⁰⁷ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri ‘l-Kur’âni ‘l-Mecîd*, c. 2, s. 406-407.

⁴⁰⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb‘a fi ‘l-Kirâ’ât*, s. 371-372; ed-Dânî, *et-Teyisîr fi ‘l-Kirâ’âti’s-Seb‘*, s. 397; İbn Zencele, *Huccetu ‘l-Kirâ’ât*, s. 388.

O'nun emirlerine karşı gelmeleri ve aykırı davranmalarınıdır.⁴⁰⁹ Buna göre lafız nûn harfinin fethasıyla okunduğunda âyet “...Uğrunda (Müslümanlara) muhalefet ettiğiniz ortaklarım⁴¹⁰ nerede?...” şeklinde anlaşılırken nûn harfinin kesrasıyla okunduğunda “...Uğrunda bana muhalefet ettiğiniz ortaklarım nerede?...” mânası kazanmaktadır.

İsrâ Sûresi 38. Âyet

كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا⁴¹¹

Müfessir lafzın izâfet terkibi ile ve tenvinli olarak kırâat edildiğini ifade ettikten sonra Zeccâc'ın bu husustaki tercihinin yer vermiştir. Ona göre lafzı izâfet terkibi ile سَيِّئُهُ (seyyihüh) şeklinde okumak سَيِّئَةٌ (seyyietun) şeklinde tenvin ile okumaktan efdaldır. Çünkü önceki âyetlerde sadece kötü ve çirkin hususlar değil Allah'ın hoşnut olduğu ve yapılmasını emrettiği iyi hususlar da zikredilmiştir.⁴¹² Diğer yandan âyetin sonunda yer alan “mekrûh” lafzının müzekker olarak gelişi de bu kırâati güçlendirmektedir. Lafzı tenvin ile okuyanlar ise önceki âyetlerde zikredilenlerin tümünü, istisnâsız olarak kötü ve çirkin saymışlardır.⁴¹³

İzâfet terkibi halindeki kırâate göre âyetin mânası “...Tüm bunlardan (Allah'ın nehyettiği fiillerden) kötü olanları, Rabbinin indinde mekrûhtur.” şeklinde olurken سَيِّئَةٌ kırâatine göre “...Tüm bunlar, (Allah Teâlâ'nın nehyettiği fiillerin tümü) Rabbinin indinde kötüdür; mehrûhtur.” olarak anlaşılmaktadır.

Mü'minûn Sûresi 87-89. Âyetler

سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ فَأَنَّى تُشْحَرُونَ (89)⁴¹⁴ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ (87)

Müfessir, her iki âyette de kırâatında ihtilâf bulunan lafız الله (Allāhu) şeklinde okunduğunda soru lafzının gerektirdiği şekilde cevap verilmiş olduğunu belirtmiştir. Nitekim “Göklerin rabbi kimdir?” sorusuna “Allah'tır.” yanıtı verilir. Söz konusu

⁴⁰⁹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Mecîd*, c. 3, s. 60.

⁴¹⁰ Allah Teâlâ âyette yalnızca müşriklerin sözlerine binâen O'na ortak koşulan şeyleri “ortaklarım” olarak isimlendirmiştir. Nitekim Allah'ın hiçbir ortağı yoktur (لا شريك له); O, bundan münezzehtir. Bkz. Zeccâc, *Me'âni 'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 3, s. 195; Neḥḥâs, *Me'âni 'l-Kur'ân*, c. 4, s. 74.

⁴¹¹ Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr âyette altı çizili lafzı izâfetsiz ve müennes, diğerleri ise izâfetli ve müzekker olarak kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mucâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi 'l-Kirâ'ât*, s. 380.

⁴¹² Zeccâc, *Me'âni 'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. 3, s. 240-241.

⁴¹³ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Mecîd*, c. 3, s. 108.

⁴¹⁴ Ebû Amr bu iki âyette yer alan altı çizili lafızları elif harfinin isbatı ve he harfinin dammıyla okumuş; diğerleri ise elif harfinin hazfî, lâm ve he harflerinin kesriyle kırâat etmişlerdir (cer-mecrûr). Bkz. Dâni, *et-Teyisîr fi 'l-Kirâ'âti 's-Seb'*; İbn Zencele, *Huccetu 'l-Kirâ'ât*.

lafız الله (lillâhi) şeklinde kırâat edildiğinde ise cevap mânaya göre verilmiş olur ki “Göklerin rabbi kimdir?” demek “Göklerin sahibi kimdir?” demektir. Dolayısıyla “Allah’ındır.” cevabı verilmiştir. Bu durum “Bu evin mâliki kimdir?” sorusuna “Zeyd’indir.”⁴¹⁵ cevabı verilmesi gibidir. Çünkü soruyla kastedilen evin kime ait olduğudur.⁴¹⁶

Yâsîn Sûresi 35. Âyet

لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ⁴¹⁷

Vâhidî, lafız he zamiri ile عَمِلَتْهُ (‘amilethu) şeklinde kırâat edildiğinde bu zamirin, âyette الذي mânasında olan ما edatına döneceğini söylemiştir. Lafzı he zamirinin hazfıyla عَمِلَتْ (‘amilet) şeklinde okuyanların hüccetini ise ism-i mevsûle rücû eden zamirlerin Kur’ân-ı Kerim’in çoğu yerinde mahzûf olarak gelmiş olması ile açıklayan müfessir, Furkân Sûresi 41⁴¹⁸ ve Neml Sûresi 59.⁴¹⁹ âyetleri bu hususta örnek olarak zikretmiştir. Binâenaleyh her iki kırâat de aynı mânayı ifade etmektedir. Zirâ ikinci kırâatte he zamiri lafzen hafzedilmiş de olsa mânen mevcuttur. Diğer yandan birinci kırâate göre âyette yer alan ما edatının nefiy edatı olarak anlaşılmasını câiz görenler de olmuştur.⁴²⁰ Buna göre âyet; onların bu ürünleri kendi elleriyle i‘mâl etmedikleri, hazır buldukları yönünde bir mâna kazanmaktadır.⁴²¹

Sonuç olarak her iki kırâatle de “Onun ürünlerinden ve ellerinin i‘mâl ettiklerinden yesinler diye...” şeklinde bir mâna elde edilirken birinci kırâati “Onun ürünlerinden yesinler diye. Halbuki onları kendi elleriyle i‘mâl etmemişlerdir...” şeklinde anlamak da mümkündür.

⁴¹⁵ Bu ferşî ihtilâf Zeccac’da aynı örnekle Ferrâ’da ise “-Senin efendin kimdir? +Ben falan kişinin kuluyum.” örneğiyle açıklanmıştır. Bkz. Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, c. 2, s. 240; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, c. 4, s. 20.

⁴¹⁶ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 3, s. 296.

⁴¹⁷ Ebû Bekr, Hamza ve Kisâi altı çizili kelimeyi he harfî olmaksızın عملت şeklinde, diğerleriye he harfinin isbâtıyla عملته şeklinde kırâat etmişlerdir. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kirâ’ât*, s. 540;

⁴¹⁸ وَإِذَا رَأَوْكَ أَنْ يَنْخُدُّوكَ إِلَّا هُرُوًّا أَلْهَدَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا
⁴¹⁹ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى اللَّهُ خَيْرٌ لِمَا يَشْكُرُونَ

⁴²⁰ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, c. 2, s. 377; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli ‘Âyi’l-Kur’ân*, c. 19, s. 433; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, c. 4, s. 286; Neḥḥâs, *Me’âni’l-Kur’ân*, c. 7, s. 492; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm eş-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân* (Beirut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1422/2002), c. 8, s. 127.

⁴²¹ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 3, s. 513.

Sâd Sûresi 63. Âyet

أَتَّخَذْنَاھُمْ سِخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْھُمْ الْأَبْصَارُ (63)⁴²²

Müfessir lafzın, hemzenin fethası ile أَتَّخَذْنَاھُمْ (ettehaznâhum) şeklindeki istifhâm üzere okunuşunun uzak bir kırâat olduğunu söylemiştir. Zirâ bu kırâate göre âyet “Biz onları alaya mı aldık?” mânasına gelir. Hâlbuki bu kimseler, onları (mü’minleri) alaya aldıklarını bilmektedirler ki bildikleri bir hususta soru sormaları isâbetli olmaz.⁴²³

أَتَّخَذْنَاھُمْ kırâatine göre lafzın başında yer alan soru edatı gerçek değil itiraf ve azarlama mânasına gelen (sözde) istifhâm edatıdır.⁴²⁴ Dolayısıyla bu soru, bilmedikleri bir hususta bilgi almaları amacını taşımaz. Nitekim onlar ateşe girdiklerinde, dünyada alaya aldıkları mü’minleri orada göremeyince yapıp ettikleri sebebiyle birbirlerini azarlamışlardır.

Nûn Sûresi 14. Âyet

أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ⁴²⁵

Müfessir, lafız أَنْ كَانَ (en kâne) şeklinde kırâat edildiğinde âyetten “Mal ve evlat sahibi olduğu için (yemin edip duran ve zelîl olan hiçbir kimseye itâat etme).” mânasının anlaşılacağını söylemiştir. Lafız istifhâm edatı ziyâdesiyle أَنْ كَانَ (e en kâne) şeklinde kırâat edildiğinde ise âyet tevbîh (azarlama) mânası kazanmaktadır.⁴²⁶ Buna göre âyete şu şekilde mâna verilebilir: “Mal ve evlat sahibi olduğu için mi (yemin edip duran ve zelîl kimselere itâat edeceksin)!?”

Vâhidî, âyetin her iki kırâat ile kazanacağı muhtemel anlamları ortaya koymuş ancak bu kırâatler arasında bir tercihte bulunmamıştır.

⁴²² Ebû Bekr, Hamza ve Kisâi lafzı vasıl durumunda hemze-i vasl, ibtidâ durumunda ise kesra ile اتخذناهم (ittehaznâhum) şeklinde kırâat etmişlerdir. Diğerleri ise her iki durumda da kat’ hemzesiyle okumuşlardır. Bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kırâ’ât*, s. 556; Dâni, *et-Teyisîr fi’l-Kırâ’âti’s-Seb’*, s. 473; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kırâ’ât*, s. 616-617.

⁴²³ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 3, s. 565.

⁴²⁴ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, c. 2, s. 411; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li’l-Kurrâi’s-Seb’a*, c. 4, s. 249; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf’an Vücûhi’l-Kırâ’âti’s-Seb’* ve *’İlelihâ ve Hucecihâ*, c. 2, s. 336; İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbu’l-Mûdah fi Vücûhi’l-Kırâ’âti ve ’İlelihe*, c. 2, s. 676-677.

⁴²⁵ Ebû Bekr ve Hamza iki muhakkak hemze ile أَنْ, İbn Âmir hemze ve med ile اءان, diğerleri ise tek hemze ile اُن şeklinde kırâat etmişlerdir. Bkz. Dâni, *et-Teyisîr fi’l-Kırâ’âti’s-Seb’*, s. 520; İbn Zencele, *Huccetu’l-Kırâ’ât*, s. 717-718.

⁴²⁶ Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, c. 4, s. 336.

SONUÇ

Kırâat ilmi, Kur'ân lafızlarının mânalarının ortaya konulması ve âyetlerin bir bütün olarak açıklanmasında dikkate alınması gereken ilimlerin başında gelmektedir. Nitekim bu ilmin konusunu oluşturan on kırâat imâmından ve onların râvîlerinden nakledilen okuyuş vecihleri, Hz. Peygamber'den nakledilen sahih rivâyetlere dayanmaktadır. O, ashâbına bu şekilde okumuş; ashâb-ı kirâm da kendilerinden sonrakilere bu şekilde aktarmışlardır. Daha sonra bu kırâatler tedvin edilmiş ve muhâfaza edilmek suretiyle günümüze kadar ulaşmıştır.

Müfessirlerin çoğu kaleme aldıkları tefsirlerde kırâat farklılıklarına yer vermişler ve bunların mâna üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Lügavî ilimlerde yetkin olanların bunu daha ustalıkla yaptığı dikkat çekmektedir. Vâhidî'nin çalışmamıza konu olan tefsiri de bu eserlerden biridir.

Vâhidî, eseri *el-Vasîf*'te yalnızca sahih kıraatlere yer vermiş; şâz kırâatleri zikretmemiştir. Bununla birlikte onun eseri, literatürde sahih kabul edilen on kırâatin (el-kırâatu'l-'aşr) tümünü değil İbn Mücâhid (ö.324/936) tarafından tasnif edilerek ortaya koyulan yedi mütevâtir kırâati (el-kırâatu's-seb'ı) içermektedir. Bu durumu, hicrî 3. asır ve sonrasında yaşayan bazı müfessirlerin İbn Mücâhid'in etkisinde kaldıkları şeklinde yorumlamak mümkündür. Nitekim öncesinde birtakım denemeler olmakla birlikte onlu tasnif ilk defa İbnü'l-Cezerî tarafından sistematik bir şekilde meydana getirilmiştir. Hicrî 9. asırdan önce ise İslâm aleminde yedili tasnif itibar görmüştür.

Müfessirin tefsirinde zikrettiği ferşî farklılıkların karakteristiğine bakıldığında bunların sarfî, nahvî yahut hazf ve isbât türünde ihtilâflar oldukları görülmektedir. Hazf ve isbât türünde yer verdiği farklılıklar nahiv iliminin alanına girmeyecek türde olduğundan çalışmamızda “Kelimelerde Hazf ve İsbât Yönünden İhtilâflar” şeklinde bir başlık açılmasını gerekli kılmıştır.

Vâhidî; Kur'ân, hadis-i şerifler, sahâbe ve tâbiûn kavilleriyle birlikte dil ve meâni ulemâsının eserlerinden faydalanarak kırâat farklılıklarını tefsirinde izâh etmeye çalışmıştır. Onun kırâatlere dair açıklamaları incelendiğinde bir lafız üzerindeki tüm vecihleri genellikle câiz ve mümkün kabul ederek bu kırâatlerin âyetlerin tefsiri üzerindeki etkilerine yer verdiği görülmektedir. Bununla birlikte Vâhidî, kırâatlerden birinin diğerinden/diğerlerinden daha iyi bir okuyuş olduğunu açıkça beyan etmektedir. Onun bu beyanlarında herhangi bir vechi reddetmeksizin okuyucunun, bir kırâatin diğerinden daha iyi olduğunu düşünmesine yol açacak imâlarına da rastlamak mümkündür. Diğer bir ifadeyle müfessir gerek açık ifadeler kullanarak gerekse imâ yoluyla kırâatler arasında tecrihlerde bulunmuştur.

Müfessirin, yedi kırâat bünyesinde zikredilen ve dolayısıyla mütevâtir olduğu noktasında üzerinde icmâ gerçekleşmiş olan bazı kırâat vecihlerinin kötü ve çirkin olduğu yönündeki ifadeleri de dikkat çekicidir. Onun bu tür açıklamaları, kendisinden önceki Arap dili âlimlerinin görüşlerinden etkilenmek suretiyle bir müfessirden ziyâde dilci kimliğiyle yaptığı göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

Abdülhamîd, Ömer - Muhtar, Ahmed, *Mu‘cemi’l-Luğati’l-‘Arabiyyeti’l-Mu‘âsıra*, Kahire: ‘Âlemü’l-Kütüb, 2008.

Akbulut, Furkan, *Ferşu’l-Hurûf’un Mahiyeti ve Manaya Etkisi (Yeni Bir Tasnif Denemesi)*, Yüksek lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021.

Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Konya: Tekin Kitabevi, 1981.

Antâkî, Muhammed, *el-Minhâc fi’l-Kavâidi ve’l-Î‘râb*, Mısır: Mektebetü’l-Îmân, 2009.

Bağdâdî, İsmâîl Paşa, *Hediyyetü’l-‘Ârifîn Esmâ’ü’l-Mü’ellifîn ve Âşârü’l-Muşannifîn*, Lübnan: Müessesetü’t-Târîhi’l-‘Arabî, ts.

Beğavî, el-Huseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ’ Ebû Muhammed, *Me‘âlimu’t-Tenzîl fi Tefsîri’l-Kur‘ân*, Dâru Taybe, 1997.

Cevheri, İsmail b. Hammad, *es-Sihah Tacu’l-Luğa ve Sihahi’l-‘Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attar, Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1990.

Dağ, Mehmet, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Dânî, Ebû Amr, *et-Teyssîr fi’l-Kırâati’s-Seb’*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2013.

Dâvûdî, Muhammed b. ‘Alî b. Aḥmed el-Mâlikî Şemsuddîn, *Ṭabakātu’l-Mufessirîn*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, ts.

Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfu Fuḍalâi’l-Beşer fi’l-Kırâ‘ati’l-Erbe‘ate ‘Aşer*, 1. bs., Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 2009.

Esnevî, Cemâlu’d-Dîn Abdurrahman b. el-Hasen, *Ṭabakātu’s-Şâfi’iyye*, Bağdâd: İhyâu’t-Turâsi’l-İslâmî, H.1391.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Aḥmed b. el-Herevî, *Tehzîbu’l-Luğa*, Kâhire: Dâru’l-Mısriyye li’t-Te’lif ve’t-Te’lif, ts.

Ezherî, Mustafâ Mahmûd, *Teysîru Kavâidi'n-Nahv li'l-Mübtediîn*, Mısır: Dâru'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2011.

Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr Ebû Ali, *el-Hucce li'l-Ḳurrâi's-Seb'a*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.

Ferâhidî, Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-'Ayn*, Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2005.

Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'an*, Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, 1983.

Feyizli, Hasan Tahsin, *Kırâat-i Aşere*, Ankara: DİB Yayınları, 2018.

Fırat, Yavuz, *Tecvid ve Kırâat İlmi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2018.

Galâyînî, Mustafa, *Câmiu'd-Dürüsi'l-Arabiyye*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1994.

Ḥamelâvî, Ahmed, *Şeze'l-'Arf fi Fenni's-Sarf*, Riyad: Dâru'l-Kayân, 1957.

Ḥamevî, Ebû 'Abdullâh Yâḳût b. 'Abdullâh er-Rûmî Yâḳût, *Mu'cemu'l-Udebâ = İrşâdu'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edib*, Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1993.

İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât*, thk. Saffân Adnan Dâvûdî, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2014.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1997.

İbn Ebî Meryem, Nasr b. Alî b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Fesevî, *el-Kitâbu'l-Mûdah fi Vucûhi'l-Kırââti ve 'İlelihe*, Mısır: Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, 2007.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1978.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Ömer b. Keşîr ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Ḳuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlu Muşkilî'l-Ḳur'an*, Kâhire: Mektebetü Dâru't-Turâs, 1973.

-----, *Ġarîbu'l-Ḳur'an*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1967.

İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kirâ'ât*, Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1972.

İbn Teymiyye, Ebü'l-'Abbâs Taqıyyüddîn Aḥmed b. 'Abdilḥalîm b. Mecdiddîn 'Abdisselâm el-Ḥarrânî, *Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye fî Nakḍi Kelâmi's-Şî'a el-Ḳaderiyye*, b.y.: y.y., 1986.

İbn Zencele, Ebû Zur'a 'Abdurrahman b. Muḥammed, *Huccetu'l-Ḳirâât*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2014.

İbnu'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zehab fî Aḥbâri men Zehab*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî, *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Ḥayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fî'l-Kirâati'l-'Aşr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016.

-----, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-Kirâati'l-'Aşr*, ed. E. Mehra, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

-----, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980.

-----, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Ṭabaḳâti'l-Ḳurrâ'*, Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1932.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Târîḥ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

Kâtib Çelebi, Muştafâ b. 'Abdullâh Ḥacî Ḥalîfe, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Bağdat: Mektebetu'l-Muşennâ, 1941.

Kıftî, Ebü'l-Ḥasan 'Alî b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ 'Enbâhi'n-Nuḥât*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1982.

Koyuncu, Recep, *Kirâat İlmi ve Takrîp Usûlü*, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2021.

Makdisî, Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, Ankara: TDV Yayınları, 1986.

-----, İbrâzü'l-Meânî min Hırzi'l-Emâni, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Maksudoğlu, Mehmet, *Arapça Dilbilgisi*, Ankara: A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.

Ma'mer b. el-Muşennâ, Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Muşennâ et-Teymî el-Başrî, *Mecâzu'l-Ķur'ân*, Kahire: y.y., 1961.

Mehdî, Cevdet Muhammed Muhammed, *el-Vâhidî ve Menhecuhû fi't-Tefsîr*, Kâhire, 1978.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammuş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Ķirâ'âti's-Seb' ve 'İlelihâ ve Hucecihâ*, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2007.

Mucâhid b. Cebr, Ebû'l-Haccâc Mucâhid b. Cebr el-Ķureşî, *Tefsîru Mucâhid*, Mısır: y.y., 1989.

MuĶâtil b. Suleymân, Ebû'l-Hasen, *Tefsîru MuĶâtil b. Suleymân*, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2020.

Mustafa, İbrahim vd., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Neĥhâs, Ebû Ca'fer Aĥmed b. Muĥammed el-Murâdî, *Me'ânî'l-Ķur'ân*, Mekke: Câmîatu Ümmü'l-Kurâ, 1988.

Nesefî, Ebû'l-Berekât 'Abdullâh b. Aĥmed, *Medâriku't-Tenzîl ve Ĥaĥâiĳu't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2019.

Sağânî, Hasan b. Muhammed, *et-Tekmile ve'z-Zeyl ve's-Sılate li Kitâbi Tâci'l-Luğati ve Sihâhi'l-'Arabiyye*, Matbaatü Dari'l-Kütüb, 1973.

Şa'lebî, Ebû İşĥâĥ Aĥmed b. Muĥammed b. İbrâhîm, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2002.

Sâmerrâi, Fâdıl, *en-Nahvu'l-'Arabî Ahkâm ve Me'ân*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2014.

Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Oşmân b. Ķanber el-Hârişî, *el-Kitâb*, Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988.

Subkî, Tâcuddîn 'Abdulvehhâb b. Taĳıyyuddîn Tâcuddîn, *Ĥabaĳâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kubrâ*, Hicru li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, H.1413.

Süyûfî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2006.

-----, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Ṭabaḳâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥât*, Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, ts.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli 'Âyi'l-Ḳur'ân*, Kâhire: Hicr, 2001.

Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2020.

'Uzrî, İbnu'l-Kâsıh, *Sirâcü'l-Kârî'l-Mübtedî ve Tezkârü'l-Mukri'il-Müntehî*, Mısır: Matb'atü Mustafa el-Bâbu'l-Halebî, 1954.

Uzun, Taceddin, *Arapça Sarf - Nahiv Terimleri Sözlüğü*, Konya, 1997.

Ünal, Mehmet, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2019.

Vâhidî, Ebu'l-Hasen, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

-----, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Cedîd, 1969.

-----, *et-Tefsîru'l-Basîṭ*, Riyad: 'İmâdetu'l-Bahs el-'İlmî, 2009.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî, *Me'âni'l-Ḳur'ân ve İ'râbuhu*, Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1988.

Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

-----, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.

Zerkeşî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, Dâru 'İhyâ'î'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1957.

Zürkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhîlu'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2017.

ÖZGEÇMİŞ

Lisans : İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
(Lisans 2015-2020)

Çalıştığı Kurumlar : Kilis 7 Aralık Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi –
Araştırma Görevlisi (2022 - Halen devam etmektedir.)

Yabancı Dili : Arapça (YÖKDİL - 01.03.2020: 85.00)